

ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΔΑΦΝΗ ΙΙΙ

“Σχεδιασμός τεκμηριωμένων στρατηγικών και δράσεων αντιμετώπισης του εκφοβισμού λαμβανομένης υπόψη της κοινωνικο-εθνικής ποικιλότητας σε μαθητικούς πληθυσμούς και αξιολόγηση των επιδράσεων τους”

ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΟ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΣΧΕΔΙΟΥ ΔΡΑΣΗΣ ΓΙΑ
ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΗΣ ΕΚΦΟΒΙΣΤΙΚΗΣ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑΣ

Σεπτέμβρης 2009

ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΔΑΦΝΗ ΙΙΙ

«Σχεδιασμός τεκμηριωμένων στρατηγικών και δράσεων αντιμετώπισης του εκφοβισμού λαμβανομένης υπόψη της κοινωνικό-εθνικής ποικιλότητας σε μαθητικούς πληθυσμούς και αξιολόγηση των επιδράσεών τους»

**ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΟ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΣΧΕΔΙΟΥ ΔΡΑΣΗΣ ΓΙΑ
ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΗΣ ΕΚΦΟΒΙΣΤΙΚΗΣ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑΣ**

Σεπτέμβρης, 2009

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Εισαγωγή

A) Το θεωρητικό υπόβαθρο της έρευνας	1
B) Οι φάσεις του ερευνητικού προγράμματος	5
Γ) Σκοπός και δομή του εγχειριδίου	7

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Ο εκφοβισμός στο σχολείο

A) Ορισμός: Τι είναι η εκφοβιστική συμπεριφορά;	8
B) Τα διαφορετικά είδη της εκφοβιστικής συμπεριφοράς	9
Γ) Διαφορετικοί ρόλοι	9
Δ) Μύθοι που σχετίζονται με την εκφοβιστική συμπεριφορά	11
E) Ατομικά χαρακτηριστικά θυτών και θυμάτων	13

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Σχεδιασμός δράσεων και στρατηγικών για αντιμετώπιση της εκφοβιστικής συμπεριφοράς σε επίπεδο σχολείου

A) Εισαγωγή	18
B) Πολιτική και δράσεις για βελτίωση του μαθησιακού περιβάλλοντος	21
1) Συμπεριφορά των μαθητών έξω από την τάξη	21
2) Συνεργασία και αλληλεπίδραση μεταξύ δασκάλων	31
3) Συνεργασία του σχολείου με γονείς και άλλους εμπλεκόμενους φορείς	34
4) Παροχή μαθησιακών πηγών-πόρων	40
Γ) Πολιτική του σχολείου για τη διδασκαλία	43
1) Παροχή μαθησιακών ευκαιριών	43
2) Ποσότητα-έκταση διδασκαλίας	50
3) Ποιότητα διδασκαλίας	54
Δ) Δημιουργία μηχανισμών αυτό-αξιολόγησης	57
E) Επόμενα βήματα για ανάληψη δράσης	62
Αναφορές	66
Παράρτημα Α	70

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΕΙΣΑΓΩΓΗ

A) Το θεωρητικό υπόβαθρο της έρευνας

Στη βιβλιογραφία, η εκφοβιστική συμπεριφορά θεωρείται καταρχάς ως εξωτερική απειλή για τη συναισθηματική ευημερία, τη μάθηση και την εκπαίδευση. Σε αυτό το πρόγραμμα στο οποίο συμμετέχετε ενεργά, η εκφοβιστική συμπεριφορά δεν θεωρείται απλώς ως μια κατάσταση που εμποδίζει τη μάθηση αλλά ως κατάσταση που συνδέεται στενά με τη μαθησιακή διαδικασία. Ειδικότερα, δεν αντιμετωπίζουμε την εκφοβιστική συμπεριφορά μόνο ως εμπόδιο για την επίτευξη των μαθησιακών στόχων αλλά και ως μεταβλητή που επηρεάζει την ποιότητα του περιβάλλοντος του σχολείου και της τάξης και μέσα από αυτό τις μαθησιακές διαδικασίες μέσα αλλά και έξω από την τάξη. Επηρεάζοντας αρνητικά τα μαθησιακά αποτελέσματα, η εκφοβιστική συμπεριφορά γίνεται απειλή για το μαθησιακό περιβάλλον του σχολείου, τη διαδικασία μάθησης και τη λειτουργία του σχολείου. Έτσι, εισηγούμαστε ότι με **την επίτευξη σχετικών συναισθηματικών και γνωστικών στόχων** (π.χ κατανόηση κοινωνικών αξιών, συναισθηματική γνώση και ανάπτυξη θετικών στάσεων απέναντι σε συνομηλίκους) τελικά το σχολείο συμβάλλει στη μείωση της εκφοβιστικής συμπεριφοράς..

Πρέπει, επίσης, όλοι να θυμόμαστε πως η εκφοβιστική συμπεριφορά δεν αφορά μόνο τα άτομα που εμπλέκονται άμεσα με το φαινόμενο (δηλ. τα άτομα που δρουν ως θύτες, θύματα ή είναι αυτόπτες μάρτυρες ενός επεισοδίου εκφοβιστικής συμπεριφοράς). Αντίθετα, η εκφοβιστική συμπεριφορά είναι ένα θέμα που αφορά όλους τους μαθητές και τους δασκάλους του σχολείου σας αφού όπως αναφέρθηκε και πιο πάνω ο εκφοβισμός επιδρά στην ποιότητα του σχολείου και του μαθησιακού περιβάλλοντος, όπως μπορεί να έχετε ήδη διαπιστώσει και εσείς από την εμπειρία σας. Αυτό υποδεικνύει πως επαφίεται στο ίδιο το σχολείο να επιδιώξει να αντιμετωπίσει αυτή την πρόκληση και να μειώσει την εκφοβιστική συμπεριφορά. Η έρευνα έχει δείξει ότι παρεμβάσεις εναντίον του εκφοβισμού που γίνονται με τη συμμετοχή όλου του σχολείου μειώνουν σε μεγαλύτερο βαθμό τον εκφοβισμό από παρεμβάσεις που ασχολούνται μόνο με την επίλυση προβλημάτων που αντιμετωπίζουν συγκεκριμένα άτομα. Σε αυτό το πλαίσιο, μέσα από την συμμετοχή σας στο πρόγραμμα, όλα τα μέλη του σχολείου σας (δηλ., δάσκαλοι, γονείς και

μαθητές) καλούνται να αναλάβουν δράση και να συνεισφέρουν στην προσπάθεια μείωσης του εκφοβισμού.

Επειδή πιστεύουμε ότι η εκφοβιστική συμπεριφορά είναι ένα πρόβλημα που **μπορεί** να αντιμετωπιστεί, να μειωθεί και να αποφευχθεί είμαστε πολύ αισιόδοξοι για τα αποτελέσματα αυτής της προσπάθειας και την επιτυχία του ερευνητικού προγράμματος. Η ερευνητική μας ομάδα θα σας παρέχει στήριξη ούτως ώστε να οργανώσετε προσεκτικά τα σχέδια σας και να καθορίσετε σαφή πολιτική στο σχολείο σας που να στοχεύει σε:

- Αύξηση της γνώσης μαθητών, δασκάλων, γονέων και βοηθητικού προσωπικού (π.χ προσωπικό επιτήρησης).
- Ενθάρρυνση μαθητών, γονιών και δασκάλων **να αναφέρουν οποιοδήποτε περιστατικό εκφοβισμού και λήψη των απαραίτητων μέτρων για όλους τους μαθητές σε περίπτωση περιστατικών εκφοβιστικής συμπεριφοράς.**
- Ανάλυση δράσης για βελτίωση του **Μαθησιακού Περιβάλλοντος του Σχολείου.**

Εμείς (η ερευνητική ομάδα) θα είμαστε στο πλάι σας για να βοηθήσουμε στην ανάπτυξη και εφαρμογή των σχεδίων δράσης ούτως ώστε να αποτραπεί η εκφοβιστική συμπεριφορά στο σχολείο σας.

Σε αυτό το πλαίσιο, βασικός σκοπός αυτού του εγχειριδίου είναι κυρίως να βοηθήσει στην προετοιμασία αλλά και στην διαδικασία υλοποίησης του προγράμματος δράσης του κάθε σχολείου παρέχοντας σαφείς και συγκεκριμένες οδηγίες στους δασκάλους, τη διεύθυνση (διευθυντής και βοηθοί διευθυντές), και όλους τους εμπλεκόμενους φορείς στο επίπεδο του σχολείου (π.χ., γονείς, μαθητές) Ειδικότερα, ρόλος μας είναι να παρέχουμε οδηγίες σε σχέση με **τους στόχους αλλά και το περιεχόμενο του ερευνητικού προγράμματος και κυρίως δραστηριότητες και δράσεις που μπορούν να αναληφθούν ούτως ώστε να αντιμετωπίσετε αποτελεσματικά το σχολικό εκφοβισμό.** Αυτές οι οδηγίες θα διευκολύνουν την ανάπτυξη συγκεκριμένων στρατηγικών και δράσεων για την αντιμετώπιση του σχολικού εκφοβισμού μεταξύ των μαθητών. Επομένως, σε αυτό το εγχειρίδιο περιλαμβάνονται συγκεκριμένες εισηγήσεις για αντιμετώπιση και μείωση περιστατικών εκφοβισμού στο σχολείο. Ακόμα, σε αυτό το εγχειρίδιο υπάρχει και το θεωρητικό υπόβαθρο του ερευνητικού προγράμματος και δίνονται σαφείς εισηγήσεις για τρόπους σύστασης μηχανισμών αυτοαξιολόγησης της σχολικής σας μονάδας που να περιλαμβάνουν τη συλλογή δεδομένων και τη χρήση αυτών των πληροφοριών με

σκοπό να αποτραπεί ο εκφοβισμός και να βελτιωθούν οι εκπαιδευτικές πρακτικές τόσο σε επίπεδο τάξης όσο και σε επίπεδο σχολείου.

B) Οι φάσεις του ερευνητικού προγράμματος

Πιο κάτω μπορείτε να δείτε λεπτομερώς τις φάσεις του ερευνητικού προγράμματος. Μέχρι τώρα, με τη συγκατάθεση και τη συνεργασία σας, έχουμε διεξάγει μια αρχική μέτρηση στο σχολείο σας για τους παράγοντες σε επίπεδο τάξης και σχολείου που συνεισφέρουν στην εξήγηση και/ή στην αντιμετώπιση του εκφοβισμού (1^η φάση της έρευνας). Αυτοί οι παράγοντες έχουν κυρίως να κάνουν με την πολιτική του σχολείου σας σε πτυχές που σχετίζονται (άμεσα ή έμμεσα) με την εκφοβιστική συμπεριφορά (δηλ. το μαθησιακό περιβάλλον του σχολείου, την πολιτική σας για την αντιμετώπιση περιστατικών εκφοβισμού, το μαθησιακό περιβάλλον της τάξης και την πολιτική για τη διδασκαλία) και με τους μηχανισμούς αξιολόγησης του σχολείου που έχετε δημιουργήσει με σκοπό τη συγκέντρωση δεδομένων για τον εκφοβισμό. Οι πληροφορίες που έχουμε ήδη συλλέξει για την εκφοβιστική συμπεριφορά μπορούν να χρησιμοποιηθούν για την ανάπτυξη του σχεδίου δράσης σας.

Μέσα λοιπόν από την αρχική ανάλυση των δεδομένων της πρώτης φάσης της έρευνας, έχουμε εντοπίσει τρεις βασικές περιοχές στις οποίους υπάρχει ανάγκη να βελτιωθεί σημαντικά το σχολείο σας. Έχει ήδη σταλεί σε εσάς μια μικρή αναφορά η οποία παρουσιάζει αυτές τις τρεις περιοχές δράσης (Οκτώβρης 2009).

Στη δεύτερη φάση της έρευνας, με την ενεργό εμπλοκή και συνεργασία σας, σκοπεύουμε να αναπτύξουμε μαζί σχέδιο δράσης που θα αποσκοπεί στη βελτίωση μιας από τις πιο πάνω περιοχές ώστε τελικά να μειωθούν και τα περιστατικά εκφοβισμού στο σχολείο σας. Πιστεύουμε πως οι εισηγήσεις μας αναφορικά με δράσης που μπορούν να αναληφθούν ώστε να βελτιωθεί το σχολείο σας στην καθεμία από τις τρεις περιοχές δράσης θα σας βοηθήσουν να αναπτύξετε τόσο την πολιτική του σχολείου σας όσο και κατάλληλες στρατηγικές και δράσεις για την αντιμετώπιση της εκφοβιστικής συμπεριφοράς.

Με το τέλος του προγράμματος και μετά την **υλοποίηση** των στατηγικών σας για αποτροπή και αντιμετώπιση το εκφοβισμού, με σκοπό να αξιολογήσουμε το ερευνητικό αυτό πρόγραμμα θα διενεργήσουμε μία τελική μέτρηση. Μέσα από ερωτηματολόγια και δοκίμια που θα δοθούν σε μαθητές και δασκάλους στο σχολείο σας, θα υπολογίσουμε την **επίτευξη γνωστικών και συναισθηματικών στόχων** (δηλ. κατανόηση κοινωνικών αξιών, συναισθηματική γνώση και ανάπτυξη θετικών

στάσεων απέναντι σε συνομηλίκους), **την ποιότητα της σχολικής ζωής και τη μείωση του εκφοβισμού**. Συγκρίνοντας αυτές τις τελικές μετρήσεις με τις αρχικές μετρήσεις (δηλ. εκείνες που έγιναν πριν την υλοποίηση της παρέμβασης) θα είμαστε σε θέση να υπολογίσουμε το βαθμό στον οποίο το ερευνητικό αυτό πρόγραμμα πέτυχε τους στόχους του..

Όπως ήδη γνωρίζετε από προηγούμενες εμπειρίες σας, τα πιο κάτω στοιχεία θα πρέπει να ενσωματωθούν στις στρατηγικές και τις δράσεις σας για μείωση του εκφοβισμού.

- Χρειάζεται **ενεργός εμπλοκή γονέων και μαθητών**. Με αυτό τον τρόπο, θα μπορείτε να δημιουργήσετε δράσεις και στρατηγικές που λαμβάνουν υπόψη τις τυχόν ανησυχίες όλων των εμπλεκόμενων φορέων. Επιπρόσθετα, μπορείτε να τους ενθαρρύνετε να συνεισφέρουν στην υλοποίηση των δράσεων και στρατηγικών που προωθούνται από το σχολείο.
- Οι ερευνητές οι οποίοι συμμετέχουν στο πρόγραμμα είναι πρόθυμοι να στηρίζουν τις προσπάθειες σας να μειώσετε τον εκφοβισμό τόσο κατά το σχεδιασμό της δράσης του σχολείου σας όσο και κατά την υλοποίησή του. Βασικά, η ερευνητική ομάδα θα μπορεί να προσφέρει συμβουλές που στηρίζονται σε πορίσματα ερευνών. Είναι στη διάθεσή σας επίσης, για να ανταλλάξετε ιδέες και να συζητήσετε οποιοσδήποτε δυσκολίες αντιμετωπίζετε κατά την εφαρμογή της παρέμβασης διευκολύνοντας έτσι τα σχέδια σας για περαιτέρω ανάπτυξη της πολιτικής του σχολείου σας.
- Με σκοπό τη διευκόλυνση της επικοινωνίας με το σχολείο σας, εισηγούμαστε όπως η διεύθυνση και οι δάσκαλοι του σχολείου σας ορίσουν έναν εκπαιδευτικό που θα έχει το ρόλο του **συντονιστή** στην υλοποίηση και εφαρμογή του προγράμματος. Με αυτό τον τρόπο, θα καταστεί πολύ πιο εύκολη η αλληλοενημέρωση αλλά και η παροχή βοήθειας από την ερευνητική ομάδα στο σχολείο, οποιαδήποτε στιγμή το σχολείο χρειάζεται στήριξη. Ακόμη, καθώς δεν μπορούμε να ερχόμαστε κάθε μέρα στο σχολείο σας, προτείνουμε στο συντονιστή να κρατά ένα **ημερολόγιο και οποιοδήποτε άλλα αρχεία** τα οποία θα μας ενημερώνουν για τη όλη διαδικασία και την εφαρμογή των στρατηγικών και δράσεων σας. Προφανώς, δεν χρειάζεται ο συντονιστής να καταγράφει καθημερινά οτιδήποτε συμβαίνει στο σχολείο. Αντίθετα, θα αναφέρει γεγονότα-στοιχεία τα οποία είναι αποφασιστικής σημασίας για την επιτυχία του προγράμματος που υλοποιεί το σχολείο σας (π.χ. προβλήματα, δυσκολίες,

επιτυχίες, σχόλια, δισταγμοί). Αφού μοιραστείτε με μας αυτά τα γεγονότα μπορούμε να βοηθήσουμε τις προσπάθειές σας να επανακαθορίσετε τις δράσεις και στρατηγικές σας ώστε να ταιριάζουν στο πλαίσιο του σχολείου σας και να είναι εφικτή η υλοποίησή τους.

- Κατά την πρώτη συνάντησή μας, θα δημιουργηθεί ένα **δίκτυο** μεταξύ των σχολείων που συμμετέχουν στο πρόγραμμα. Με αυτό τον τρόπο, θα μπορείτε να ανταλλάζετε ιδέες αλλά και εμπειρίες σε σχέση με αποτελεσματικούς τρόπους αντιμετώπισης του εκφοβισμού. Επιπλέον, μπορείτε να ζητήσετε από τους συναδέλφους σας εισηγήσεις για αντιμετώπιση των εμποδίων αλλά και των πρακτικών δυσκολιών που θα εμφανιστούν κατά την υλοποίηση-εφαρμογή των στρατηγικών και δράσεών σας για μείωση του εκφοβισμού.

Γ) Σκοπός και δομή του εγχειριδίου

Αυτό το εγχειρίδιο θα σας παρέχει συγκεκριμένες κατευθύνσεις για τον σχεδιασμό και την εφαρμογή των στατηγικών και των δράσεων σας που αφορούν στη μείωση του εκφοβισμού. Η προτεινόμενη προσέγγιση στηρίζεται στην υπόθεση ότι οι παράγοντες που επηρεάζουν την ύπαρξη του φαινομένου του εκφοβισμού λειτουργούν τόσο σε επίπεδο μαθητών όσο και σε επίπεδο τάξης και σχολείου. Επομένως, αυτό το εγχειρίδιο είναι οργανωμένο σε τρία μέρη. Το πρώτο μέρος (κεφάλαιο 2) παρέχει μια κριτική ανασκόπηση της βιβλιογραφίας για τον εκφοβισμό. Έμφαση δίνεται στην παροχή εισηγήσεων για την αντιμετώπιση περιστατικών εκφοβισμού λαμβάνοντας υπόψη τα χαρακτηριστικά θυτών και θυμάτων. Το δεύτερο μέρος (κεφάλαιο 3) παρέχει εισηγήσεις για το σχεδιασμό στρατηγικών και δράσεων σε σχέση όχι μόνο με τους παράγοντες που σχετίζονται με τη μείωση του εκφοβισμού αλλά και με τους παράγοντες που σχετίζονται με την επίτευξη μαθησιακών στόχων. Συγκεκριμένα, γίνεται παρουσίαση αυτών των παραγόντων αλλά και των δράσεων που μπορείτε να αναλάβετε για να βελτιώσετε τη λειτουργία του σχολείου σας. Καταληκτικά, πρέπει να δείτε ένα κατάλογο με πηγές (βλέπε Πράρτημα Α) που ίσως σας φανούν βοηθητικές για τη λήψη αποφάσεων κατά το σχεδιασμό των δράσεων και των στρατηγικών σας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Ο ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΣ ΣΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ

Η εκφοβιστική συμπεριφορά δεν είναι ένα πρόσφατο φαινόμενο στην εκπαίδευση. Μια γρήγορη ματιά σε παλιά αρχεία σχολείων αποκαλύπτει το διαχρονικό χαρακτήρα το προβλήματος. Σε αυτό το κεφάλαιο παρέχουμε πληροφορίες που σχετίζονται με τη φύση του προβλήματος δίνοντας έμφαση στον ορισμό του φαινομένου, στα διάφορα είδη εκφοβισμού, στους διαφορετικούς ρόλους που εντοπίζονται σε τέτοιες συμπεριφορές και στους μύθους που υπάρχουν γύρω από το θέμα. Με σκοπό να διευκολύνουμε την καλύτερη κατανόηση των αιτιών που μπορεί να οδηγούν στον εκφοβισμό και τη θυματοποίηση σε ένα σχολείο, αναφερόμαστε και σε κάποια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των θυτών και των θυμάτων του σχολικού εκφοβισμού.

A) Ορισμός: Τι είναι η εκφοβιστική συμπεριφορά;

Ένα περιστατικό εκφοβιστικής συμπεριφοράς αφορά τόσο τα άτομα που συμμετέχουν στο περιστατικό αυτό όσο άτομα που είναι αυτόπτες μάρτυρες. Κάθε ένας από τους πιο πάνω βιώνει τον εκφοβισμό με διαφορετικό τρόπο και επομένως τον ορίζει σύμφωνα με τις αντιλήψεις του/της. Επιπλέον, η εκφοβιστική συμπεριφορά μπορεί να εμφανιστεί σε διάφορες μορφές, σε διαφορετικά περιβάλλοντα σύμφωνα με τους παράγοντες που καθορίζουν τις σχέσεις του θύτη με τους άλλους. Ωστόσο, ένας ορισμός της εκφοβιστικής συμπεριφοράς που βασίζεται σε κοινά χαρακτηριστικά που είναι αποδεκτά από τους θύτες, τα θύματα αλλά και από τους αυτόπτες μάρτυρες δίνεται πιο κάτω.

«Ένας μαθητής είναι θύμα εκφοβιστικής συμπεριφοράς ή θυματοποίησης όταν εκτίθεται *επανελημμένα και για μεγάλα χρονικά διαστήματα* σε αρνητικές πράξεις εκ μέρους ενός ή περισσοτέρων μαθητών. Τέτοιες αρνητικές πράξεις χαρακτηρίζονται από προσπάθειες *εκούσιας-εσκεμμένης επιβολής, ενόχλησης, ή πρόκλησης σωματικής βλάβης* σε κάποιο άλλο μαθητή. Επίσης πρέπει να υπάρχει *ανισσοροπία δυνάμεων*: Ο μαθητής ο οποίος εκτίθεται σε αρνητικές πράξεις αδυνατεί να υπερασπιστεί τον εαυτό του και είναι αβοήθητος απέναντι στο μαθητή ή τους μαθητές που τον παρενοχλούν» (Olweus, 1994).

Με βάση τον πιο πάνω ορισμό, καταλαβαίνουμε πως η εκφοβιστική συμπεριφορά είναι είδος επιθετικότητας που γίνεται εκούσια από το θύτη για μια μεγάλη χρονική

περίοδο (συχνά συνεχίζεται για βδομάδες, μήνες ή και χρόνια). Έτσι, η εκφοβιστική συμπεριφορά θεωρείται ως μια μορφή *κατάχρησης δύναμης* που χαρακτηρίζεται από *επιθυμία εκφοβισμού –τρομοκρατίας* (Sharp & Smith, 1994).

B) Τα διαφορετικά είδη της εκφοβιστικής συμπεριφοράς

Η εκφοβιστική συμπεριφορά μπορεί να προσλάβει διαφορετικές μορφές σε διαφορετικά περιβάλλοντα σύμφωνα με τους παράγοντες που καθορίζουν τις σχέσεις του θύτη με τους άλλους. Οι τρεις βασικές μορφές του εκφοβισμού είναι οι πιο κάτω:

- *φυσικός εκφοβισμός (χτυπήματα, κλωτσιές, κλοπή η καταστροφή περιουσίας),*
- *λεκτικός (κοροϊδία, προσβολή, επανειλημμένα πειράγματα, ρατσιστικά σχόλια),*
- *έμμεσος (συκοφαντία, κοινωνικός αποκλεισμός).*

Πρόσφατα έχει εντοπιστεί και ένας πιο νέος τύπος εκφοβιστικής συμπεριφοράς που διενεργείται με σύγχρονα μέσα τεχνολογίας και ονομάζεται «*ηλεκτρονικός εκφοβισμός*» ή “*cyberbullying*” (Kowalski, Limber, & Agatston, 2008). Ο ηλεκτρονικός εκφοβισμός ορίζεται ως «*εσκεμμένη και υπερβάλλουσα επιθετικότητα εναντίον κάποιου προσώπου στο διαδίκτυο*» (Ybarra & Mitchel, 2004).

Γ) Διαφορετικοί ρόλοι

Σε ένα περιστατικό εκφοβισμού εμπλέκονται πολλά άτομα τα οποία έχουν διαφορετικούς ρόλους. Οι βασικοί ρόλοι που εντοπίζονται στην εκφοβιστική συμπεριφορά είναι: *οι θύτες, τα θύματα, οι θύτες-θύματα, και οι αυτόπτες μάρτυρες*. Ωστόσο, κατά την αναγνώριση και την αναζήτηση διαφορετικών ρόλων πρέπει να θυμόμαστε πως αυτοί οι ρόλοι δεν είναι αμετάβλητα χαρακτηριστικά των ατόμων που εμπλέκονται. Τα άτομα μπορούν να μπουν και να βγουν από το κάθε ρόλο. Επομένως, η ετικετοποίηση μαθητών ως «θύτες» ή «θύματα» καλλιεργεί στερεότυπα που υποβάλουν πως αυτές οι συμπεριφορές είναι αμετάβλητες. Σε αυτό το κεφάλαιο, επιχειρούμε να περιγράψουμε αυτούς τους ρόλους με σκοπό τη κατανόηση της συμβολής τους στην εμφάνιση κάποιου περιστατικού εκφοβισμού έχοντας υπόψη πως το κάθε άτομο μπορεί να συμμετέχει σε κάθε έναν από αυτούς τους ρόλους.

Οι θύτες

Οι θύτες χαρακτηρίζονται κυρίως από επιθετικές αντιδράσεις απέναντι σε συνομήλικους ή και ενήλικες. Αποδέχονται τη βία και τη χρήση της και χαρακτηρίζονται από παρορμητικότητα και μια ισχυρή επιθυμία να κυριαρχούν απέναντι στους άλλους (Olweus, 1993). Επίσης, πιστεύουν πως η εκφοβιστική συμπεριφορά είναι ένας εύκολος και αποτελεσματικός τρόπος να πάρουν οτιδήποτε επιθυμούν (Besag, 1989). Στο μέλλον, είναι πολύ πιθανόν να παρουσιάσουν και άλλες μορφές αντικοινωνικής συμπεριφοράς (Sharp & Smith, 1994). Η συμπεριφορά τους είναι διαφορετική από άλλες μορφές βίας στο ότι βρίσκονται σε θέση δύναμης σε σχέση με άλλους και έχουν την *πρόθεση* να ενοχλήσουν ή να βλάψουν άλλους για δικό τους κέρδος ή ευχαρίστηση. Ωστόσο, δεν παίρνουν όλοι την πρωτοβουλία να αρχίσουν να εκφοβίζουν. Κάποιοι από τους θύτες συμμετέχουν μόνο όταν κάποιος άλλος ξεκινήσει ένα περιστατικό εκφοβισμού.

Τα θύματα

Τα θύματα είναι οι μαθητές που επανειλημμένα και για μεγάλα χρονιά διαστήματα εκτίθενται σε αρνητικές πράξεις και είναι ανίκανοι να υπερασπίσουν τον εαυτό τους ή να ζητήσουν στήριξη από άλλους (Olweus, 1993). Επομένως, είναι ανήσυχοι, απομονωμένοι και εύθραυστοι-τρωτοί. Κάποιοι από αυτούς αποδέχονται το ρόλο που τους έχει επιβληθεί (δηλ. «παθητικά θύματα») (Besag, 1989) ενώ άλλοι παρουσιάζουν συνδυασμό ανήσυχων και επιθετικών αντιδράσεων (Olweus, 1993). Μια άλλη ομάδα θυμάτων αποδέχονται το ρόλο τους με σκοπό να αποκομίσουν αποδοχή (Olweus, 1978), παίζοντας ορισμένες φορές και το ρόλο του γελωτοποιού της τάξης.

Οι θύτες/θύματα

Αυτός είναι ένας διπλός ρόλος και αναφέρεται σε μια ομάδα μαθητών που μπορεί να είναι θύτες σε μια κατάσταση και θύματα σε άλλη. Για παράδειγμα, έχει φανεί από έρευνες ότι μαθητές τους οποίους έχει επιβληθεί αυστηρή πειθαρχία στο σπίτι, δηλαδή εκφοβίζονται από τους γονείς τους, πολλές φορές μεταφέρουν το θυμό τους (για τη θυματοποίηση τους στο σπίτι) στις σχέσεις με τους συνομηλικούς τους στο σχολείο (Besag, 1989).

Οι αυτόπτες μάρτυρες

Ο ρόλος αυτός είναι ο ρόλος της πλειοψηφίας των μαθητών που είναι αυτόπτες μάρτυρες σε περιστατικά εκφοβισμού αλλά ούτε εμπλέκονται οι ίδιοι ούτε παρέχουν στήριξη στο/στα θύμα/θύματα. Η συμμετοχή τους στην εκφοβιστική συμπεριφορά είναι συνήθως παθητική («σιωπηλή πλειοψηφία») (Sharp & Smith, 1994). Με απάθεια μπορούν εύκολα να γυρίσουν την πλάτη τους σε ένα περιστατικό εκφοβιστικής συμπεριφοράς η ακόμα μπορεί και να πιστεύουν πως αγνοώντας το θα εξαφανιστεί. Επιπλέον, κάποιιοι από αυτούς μπορεί και να ενισχύουν τις πράξεις του θύτη επιτρέποντας με αυτό τον τρόπο τη διατήρηση του φαινομένου του σχολικού εκφοβισμού. Κάποιοι άλλοι μαθητές, παρόλο που μπορεί να λυπούνται τα θύματα, είναι εντούτοις απρόθυμοι να πάρουν την πρωτοβουλία και να αναφέρουν το περιστατικό σε ένα ενήλικα εξ αιτίας του φόβου τους ή της μικρής προσοχής που τυγχάνουν από τους ενήλικες όταν αναφέρουν τέτοια περιστατικά. Αυτή η έλλειψη αποφασιστικότητας να εμπλακούν πρέπει να ληφθεί σοβαρά υπόψη κατά το σχεδιασμό ενός προγράμματος παρέμβασης για αντιμετώπιση του εκφοβισμού.

Δ) Μύθοι που σχετίζονται με την εκφοβιστική συμπεριφορά

Ο διαχρονικός χαρακτήρας του σχολικού εκφοβισμού και οι διαφορετικές εξηγήσεις που δόθηκαν, οδήγησαν με το πέρασμα του χρόνου στη δημιουργία συγκεκριμένων μύθων που επιδρούν στις προσπάθειες για παρέμβαση με σκοπό την αντιμετώπιση του φαινομένου.

Μύθος 1: Η εκφοβιστική συμπεριφορά είναι άσχετη με τη μάθηση και τη διδασκαλία

Ο εκφοβισμός θεωρείται συχνά άσχετος με τη μάθηση και τη διδασκαλία. Ωστόσο, τόσο η μάθηση όσο και η διδασκαλία διενεργούνται σε ένα κοινωνικό πλαίσιο του οποίου μέρος είναι και η εκφοβιστική συμπεριφορά. Επιπρόσθετα, η εκφοβιστική συμπεριφορά είναι πολύ πιθανόν να επηρεάζει αρνητικά τις μαθησιακές ευκαιρίες για τους μαθητές. Αυτό καθιστά τον εκφοβισμό μία σημαντική συνιστώσα της μάθησης η οποία σχετίζεται πολύ με τα μαθησιακά αποτελέσματα. Το πρόγραμμά μας στηρίζεται κυρίως σε αυτή την υπόθεση και ενδιαφέρεται για την ανάληψη στρατηγικών και δράσεων οι οποίες θα βελτιώσουν το μαθησιακό περιβάλλον του σχολείου αλλά και τη διδασκαλία των εκπαιδευτικών (βλεπ. κεφάλαιο 3). Επιπλέον, στα πλαίσια του προγράμματός αυτού, λαμβάνουμε σοβαρά υπόψη ότι τα θύματα συχνά παρουσιάζουν συμπτώματα σχολικής φοβίας τα οποία έχουν αρνητικές επιπτώσεις στην μάθηση. Από την άλλη πλευρά, οι μαθησιακές δυσκολίες και οι

πολλές απουσίες μπορεί, επίσης, να οδηγήσουν σε εκφοβιστική συμπεριφορά αφού πολλοί από τους θύτες είναι άτομα με πολύ χαμηλό δείκτη ανοχής της απογοήτευσης/αποτυχίας. Επομένως, πολύ σύντομα ξεφεύγουν από τη μαθησιακή διαδικασία αλλά και από το κοινωνικό πλαίσιο της τάξης. Έτσι, αναπτύσσουν αρνητική στάση απέναντι στο σχολείο η οποία εκφράζεται με την άσκηση διαφορετικών ειδών εκφοβισμού στους συμμαθητές τους. Επομένως, ένας από τους κυριότερους σκοπούς ενός προγράμματος παρέμβασης εναντίον του εκφοβισμού πρέπει να είναι η επανένταξη και των θυτών και των θυμάτων στη μαθησιακή διαδικασία αλλά και στη σχολική κοινότητα.

Μύθος 2: Η αντιμετώπιση του εκφοβισμού αφορά στην αντιμετώπιση της απειθαρχίας «δύσκολων μαθητών»

Η εκφοβιστική συμπεριφορά δεν είναι απλώς μια απομονωμένη πράξη επιθετικότητας μεταξύ ενός «θύτη και ενός «θύματος». Περισσότερο είναι ένα δυναμικό πρόβλημα κοινωνικών σχέσεων (Swearer et al., 1998) το οποίο οφείλεται συχνά σε ανθρώπινες σχέσεις με πολλούς συμμετέχοντες. Επομένως επηρεάζεται από τους συνομήλικους, την οικογένεια, το σχολείο και τη σχολική κοινότητα. Συνεπώς, το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού πρέπει να απασχολήσει ολόκληρο το σχολικό πληθυσμό και όλους τους παράγοντες που είναι υπεύθυνοι για την ποιότητα στην Παιδεία (Espelage & Swearer, 2004).

Μύθος 3: Τα αγόρια ασκούν εκφοβισμό σε μεγαλύτερο βαθμό από ότι τα κορίτσια. Είναι στη φύση τους...

Τα στερεότυπα με βάση το φύλο επιδρούν στην εκφοβιστική συμπεριφορά στο βαθμό που καθορίζουν τις στάσεις των ενηλίκων απέναντι στους θύτες. Οι ενήλικες συγχωρούν πιο εύκολα το φυσικό εκφοβισμό που εξασκείται από τα αγόρια παρά από τα κορίτσια αφού αυτή η συμπεριφορά θεωρείται «φυσιολογική» για τα αγόρια σε συγκεκριμένα κοινωνικά περιβάλλοντα. Επίσης είναι πολύ πιο δύσκολο να αναγνωριστεί ο έμμεσος εκφοβισμός που συχνά ασκούν τα κορίτσια. Ωστόσο, η έρευνα επέδειξε πως και τα αγόρια και τα κορίτσια εξασκούν και βιώνουν όλα τα είδη εκφοβιστικής συμπεριφοράς (e.g., Alsaker et al., 1999; Kaloyirou, 2002; Kyriakides et al., 2006; Osterman et al., 1998).

Μύθος 4: Ο φυσικός εκφοβισμός είναι πιο συχνός και πιο καταστροφικός

Ο φυσικός εκφοβισμός δεν εμφανίζεται τόσο συχνά όσο άλλες μορφές εκφοβισμού. Ωστόσο, οι συνέπειες του δεν μπορούν να συγκαλυφτούν και για αυτό οι ενήλικες δίνουν μεγαλύτερη σημασία σε αυτό το είδος εκφοβιστικής συμπεριφοράς. Αντιθέτως, ο λεκτικός εκφοβισμός χρησιμοποιείται πολύ πιο συχνά αλλά δεν υπάρχουν πάντοτε στοιχεία που να επιβεβαιώνουν την εμφάνισή του. Επομένως, ο έμμεσος εκφοβισμός μπορεί να θεωρηθεί εξίσου καταστροφικός με το φυσικό εκφοβισμό, κυρίως αφού πολλές φορές δεν εντοπίζεται από τους ενήλικες. Συνεπώς, ο έμμεσος εκφοβισμός μπορεί να συνεχίζεται για χρόνια χωρίς να υπάρχουν συνέπειες στο θύτη. Στα πλαίσια της παρέμβασης, η αναγνώριση του έμμεσου εκφοβισμού προϋποθέτει υψηλό επίπεδο γνώσης για τη δυναμική των σχέσεων στο σχολείο.

Μύθος 5: Ο εκφοβισμός είναι ένα φυσικό μέσο ανάπτυξης

Η εκφοβιστική συμπεριφορά ξεκινά από το νηπιαγωγείο, συνεχίζεται στο Δημοτικό και το Γυμνάσιο φτάνοντας στο αποκορύφωμά του κατά τη μετάβαση από το Δημοτικό στο Γυμνάσιο (Nansel et al., 2001). Επομένως δεν εμφανίζεται μόνο σε ένα ή δύο αναπτυξιακά στάδια. Ωστόσο, αυτή η συμπεριφορά δεν είναι μια αποδεκτή συνιστώσα ανάπτυξης του παιδιού αλλά πρόβλημα ζωής αφού μακροπρόθεσμα, τα θύματα συνεχίζουν να έχουν πολύ χαμηλή αυτοπεποίθηση και κατάθλιψη (Olweus, 1993) ή διαπράττουν απόπειρα αυτοκτονίας (Slee, 1994), ενώ οι θύτες είναι πολύ πιθανό να εμπλακούν σε αντικοινωνικές συμπεριφορές κατά την ενηλικίωσή τους.

E) Ατομικά χαρακτηριστικά θυτών και θυμάτων

Πιο κάτω παρουσιάζονται τα ατομικά χαρακτηριστικά θυτών και θυμάτων. Εντοπίζοντας τα ατομικά χαρακτηριστικά θυτών και θυμάτων στο σχολείο σας, θα κατανοήσετε καλύτερα τους λόγους που οδηγούν στον εκφοβισμό και τη θυματοποίηση. Αυτό κατόπιν θα βοηθήσει και στην ανάπτυξη στρατηγικών και δράσεων για αντιμετώπιση του εκφοβισμού.

Ατομικά χαρακτηριστικά του θύτη

Μέσα από πολλές έρευνες έχει αποδειχτεί ότι οι λειτουργίες του εγκεφάλου αλλά και η σεροτονίνη και η τεστοστερόνη διαδραματίζουν αποφασιστικό ρόλο στη νευρολογική βάση της επιθετικότητας. Παράλληλα, άτομα με προβλήματα ψυχικής υγείας συχνά παρουσιάζουν επιθετική συμπεριφορά (Bru et al, 2002). Για την

αντιμετώπιση της εκφοβιστικής συμπεριφοράς η οποία οφείλεται σε φυσιολογικούς παράγοντες επιβάλλεται να αναπτυχθεί σχέση εμπιστοσύνης με την οικογένεια του παιδιού. Με αυτό τον τρόπο, οι εκπαιδευτικοί θα έχουν πρόσβαση σε απαραίτητες πληροφορίες και θα συντονίζονται με άλλους ειδικούς που παρέχουν θεραπεία στο παιδί (π.χ παιδίατρους, κλινικούς ψυχολόγους).

Οι θύτες, επίσης, ίσως να παρουσιάζουν επιθετική συμπεριφορά για κάποιους συγκεκριμένους λόγους οι οποίοι μπορούν να ανιχνευτούν στη σχέση με τους ανθρώπους γύρω τους αλλά και στην άποψη που έχουν για τον εαυτό τους. Οι προθέσεις τους σχετίζονται κυρίως με τη διατήρηση της κοινωνικής ιεραρχίας αλλά και με το ρόλο του φύλου τους. Εκφοβισμός παρατηρείται, επίσης, όταν οι θύτες θέλουν να τραβήξουν την προσοχή ή όταν θέλουν να υπερασπιστούν φίλους και υποστηρικτές.

Το φύλο διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στον τρόπο με τον οποίο οι θύτες επιχειρούν να διατηρήσουν το κοινωνικό τους στάτους στην τάξη. Σε κάποιες περιπτώσεις τα αγόρια επιδεικνύουν περισσότερο φυσικό εκφοβισμό από τα κορίτσια τα οποία παρουσιάζουν έμμεσους τρόπους εκφοβισμού παρά τα αγόρια (Baldry, 1998; Borg, 1999; Boulton, 1993; Charlton et al., 1998; Fabre-Cornali et. al., 1999; Kyriakides et al., 2006; Ortega et al., 1999; Pateraki & Houndoumadi, 2001). Εφόσον ο εκφοβισμός ταυτίζεται κυρίως με τη «φυσική-σωματική επιθετικότητα», είναι πολύ πιθανό να μη θεωρούνται θύτες όλα εκείνα τα κορίτσια που καταφεύγουν σε έμμεσους τρόπους εκφοβισμού.

Η αυτοαντίληψη των θυτών σχετίζεται με τον τρόπο που βλέπουν τον εαυτό τους και τον τρόπο με τον οποίο επεξεργάζονται την κοινωνική πληροφόρηση. Συχνά, οι θύτες παρουσιάζουν πολύ αρνητική αυτοεικόνα. Αυτό ισχύει κυρίως για όσους ήταν θύματα φυσικού εκφοβισμού και βίας στο σπίτι (Black & Newman, 1996; Osofsky, 1995). Έχουν τάσεις κατάθλιψης και επομένως πειράζουν τους άλλους για να αισθανθούν οι ίδιοι καλύτερα.

Η ποιότητα των σχέσεων στην οικογένεια ορίζεται από τις σχέσεις των γονιών μεταξύ τους αλλά και από τις σχέσεις των γονιών με τα παιδιά. Βιώματα οικογενειακής βίας/εκμετάλλευσης οδηγούν συχνά τα παιδιά στη δημιουργία αρνητικής γνώμης για τις ανθρώπινες σχέσεις. Παράλληλα, πολύ συχνά μπορεί να εμφανιστεί εκφοβιστική συμπεριφορά όταν τα παιδιά βιώσουν απόρριψη από τους γονείς τους ή αισθανθούν παγιδευμένοι από τις απαιτήσεις των γονιών τους. Σε τέτοιες περιπτώσεις τα παιδιά μεταφέρουν το θυμό τους στις σχέσεις που έχουν στο

σχολικό περιβάλλον (Hollway, 1999; Parker, 1995). Ο τρόπος με τον οποίο συμπεριφέρονται οι γονείς στα παιδιά μπορεί επίσης να προκαλέσει επιθετική συμπεριφορά. Για παράδειγμα κάποιοι μαθητές μπορεί να γίνουν θύτες επειδή οι γονείς τους είναι πολύ παραχωρητικοί. Επιπλέον, εάν οι γονείς δεν επιτρέπουν στα παιδιά τους να εκφράζουν το θυμό τους, τότε αφού τον εσωτερικεύσουν μπορεί να παρουσιάσουν κατάθλιψη. Γενικά, όταν οι οικογενειακές σχέσεις χαρακτηρίζονται από αρνητικότητα όπως απόρριψη, αδιαφορία, εξάρτηση, φόβο και επιθετικότητα, τα παιδιά μπορεί να αναπτύξουν εκφοβιστική συμπεριφορά.

Οι συνομηλικοί είναι πολύ βασικό κομμάτι στη διατήρηση του εκφοβισμού στα σχολεία. Οι θύτες συχνά σχηματίζουν παρέες που αποτελούνται από μαθητές που ενστερνίζονται τις ίδιες ιδέες για τη βία (Coie et al., 1999; Poulin et al., 2000) ή από άτομα που φοβούνται το θύτη και έτσι του δίνουν το δικαίωμα να είναι ο αρχηγός (Boulton et al., 1994). Έτσι, οι θύτες κερδίζουν συναισθηματική ανταμοιβή από ομάδες συνομηλίκων (Sandstrom et al., 1999).

Οι θύτες συνήθως βρίσκουν ελκυστικά τα άτομα που έχουν χαρακτηριστικά που αποπνέουν ανεξαρτησία (π.χ ανυπακοή). Η μεταβατική περίοδος από το δημοτικό στο γυμνάσιο απαιτεί συνήθως την ανακατασκευή βασικών δεσμών που είχε αναπτύξει το άτομο και τη δημιουργία νέων σε ένα καινούργιο σχολικό περιβάλλον. Η εκφοβιστική συμπεριφορά σε αυτό το στάδιο χρησιμοποιείται συχνά ως απόδειξη ελέγχου στις ομάδες συνομηλίκων

Οι θύτες συχνά μεταφράζουν διαφορούμενα κοινωνικά μηνύματα ως εχθρικά. Ακόμα και όταν αυτό όντως συμβαίνει, η θεωρία του νου αναγνωρίζοντας την κοινωνική φύση της εκφοβιστικής συμπεριφοράς υποστηρίζει πως οι θύτες αναζητούν το θύμα τους το οποίο επιλέγουν πολύ προσεκτικά. Ακόμα, εσκεμμένα προσπαθούν να δημιουργήσουν μια φήμη γύρω από τον εαυτό τους (Salmivalli et al., 1996) και χρησιμοποιούν την ικανότητά τους να εκμεταλλεύονται τους άλλους για να πετύχουν αυτό που θέλουν. Ωστόσο, παρουσιάζουν πολύ χαμηλό βαθμό οίκτου για τα θύματά τους (Sutton et al., 1999). Αν και ξεχωρίζουν το σωστό από το λάθος παρουσιάζουν πολύ λίγη υπευθυνότητα και δεν σέβονται τους άλλους. Επίσης, χρησιμοποιούν τις γνωστικές τους ικανότητες για να τους βοηθήσουν αφενός να εξαπατήσουν και αφετέρου να αποφύγουν την τιμωρία.

Ατομικά χαρακτηριστικά θύματος

Τα αποτελέσματα της εκφοβιστικής συμπεριφοράς επηρεάζουν πολύ την ανάπτυξη των ατομικών χαρακτηριστικών των θυμάτων τα οποία περιγράφονται ως «συμπτώματα άγχους, χαμηλής αυτοπεποίθησης, ελλειμματικής προσοχής και διάσπασης προσοχής» (Sharp & Smith, 1994). Τα αποτελέσματα αυτά σχετίζονται με βραχυπρόθεσμες αλλά και μακροπρόθεσμες ψυχολογικές και ακαδημαϊκές επιπτώσεις.

Τα θύματα είναι πολλές φορές διαφορετικά από την πλειοψηφία των μαθητών. Τα παθητικά θύματα είναι συνήθως σωματικά πιο αδύνατα από τους θύτες και επομένως δημιουργούν κλίκες για να νιώσουν ότι έχουν και αυτοί κάποια δύναμη σε σχέση με τους σωματικά δυνατότερους αντιπάλους τους. Επίσης, κάποια από τα θύματα μπορεί και να ανήκουν σε μειονότητα και να διαφέρουν (σε σχέση με τα φυσικά χαρακτηριστικά αλλά και την κουλτούρα) από τον υπόλοιπο μαθητικό πληθυσμό. Παρουσιάζουν χαμηλή αυτοπεποίθηση (Boulton & Smith, 1994) που τους κάνει να είναι πολύ πιο ανήσυχοι, ανασφαλείς, διστακτικοί, ευαίσθητοι και πιο ήσυχοι από το μέσο μαθητή. Αυτά τα αρνητικά συναισθήματα μπορεί να ενισχύονται από συγκεκριμένες καταστάσεις άγχους που περνά το παιδί και η οικογένειά του τη δεδομένη στιγμή όπως η μετανάστευση σε άλλη χώρα, η αλλαγή σχολείου, ο ερχομός ενός νέου μέλους στην οικογένεια, προβλήματα οικονομικά και υγείας. Τέτοια γεγονότα αυξάνουν την τρωτότητα των θυμάτων αφού απαιτούν επαναπροσδιορισμό ρόλων και ρουτινών και ένα βαθμό προσαρμογής σε ένα νέο τρόπο ζωής στον οποίο πολλά παιδιά δεν είναι πάντα έτοιμα να ανταποκριθούν.

Κάποια θύματα μπορεί να βιώνουν συμπτώματα άγχους (π.χ εφιάλτες, πονοκέφαλοι). Μπορεί ακόμη να έχουν φοβία για το σχολείο αφού φοβούνται να αφήνουν την ασφάλεια του σπιτιού τους. Ίσως και να θεωρούν υπεύθυνο τον εαυτό τους για το τι τους συμβαίνει. Αυτή η θεώρηση αναπόδραστα επιδρά τόσο στη συγκέντρωση όσο και στη μάθησή τους. Είναι ακόμη πολύ πιο πιθανόν για αυτούς να πάθουν κατάθλιψη. Αυτά τα χαρακτηριστικά οδηγούν σε αρνητική εικόνα για τον εαυτό τους και τους άλλους αφού πιστεύουν ότι είναι αποτυχημένοι, καθόλου ελκυστικοί και ντρέπονται για τον εαυτό τους. Έτσι αδυνατούν να υπερασπιστούν τον εαυτό τους στις ομάδες συνομηλίκων, κάτι που έχει ως αντίκτυπο να γνωρίζουν όλοι στο κοινωνικό τους πλαίσιο ότι θα οπισθοχωρήσουν όταν τους κάνει κάποιος επίθεση. Συνήθως μάλιστα απογοητεύονται και κλαίνε.

Πολλοί από αυτούς έχουν πολύ καλές σχέσεις με την οικογένεια τους και είναι υπερπροστατευμένοι. Ωστόσο, η υπερπροστασία της οικογένειας και οι καλές

σχέσεις που έχουν με τους γονείς τους δεν τους επιτρέπει να μιλήσουν για το μαρτύριο που περνούν στο σχολείο αφού κάτι τέτοιο θα χαλάσει την καλή εικόνα που έχουν για αυτούς οι γονείς τους. Πολλές φορές, οι γονείς βλέπουν ότι κάτι δεν πάει καλά με το παιδί τους και επειδή δεν καταλαβαίνουν τι είναι ανησυχούν πολύ. Ακόμη, οι γονείς των παθητικών θυμάτων νιώθουν ντροπή που το παιδί τους δεν μπορεί να ανταπεξέλθει κοινωνικά και έτσι δεν προσφεύγουν στο σχολείο για βοήθεια (Besag, 1989).

Τα προκλητικά θύματα χαρακτηρίζονται από συνδυασμό ανησυχίας και επιθετικότητας στη συμπεριφορά τους. Παρουσιάζουν πρόβλημα στη συγκέντρωση, υπερδραστηριότητα και γενικά συμπεριφέρονται με τρόπο που δημιουργεί ένταση και ενόχληση στους γύρω τους (O'Leary, 1993). Η παρουσία τους στην τάξη μπορεί να αλλάξει τη δυναμική στα προβλήματα θυτών/θυμάτων καθώς προκαλούν τους συμμαθητές τους δημιουργώντας αρνητικές αντιδράσεις από την πλειοψηφία ή και ολόκληρη την τάξη. Κάποια από αυτά τα παιδιά μπορεί να έχουν προβλήματα συντονισμού ή και φυσικές/σωματικές βλάβες. Οι προσπάθειες που απαιτείται να καταβάλουν για να ανταπεξέλθουν στο σχολείο μπορεί να τα κάνει να κουράζονται πολύ και να γίνονται ενοχλητικά (Besag, 1989).

Η περιγραφή των ατομικών χαρακτηριστικών των θυτών και των θυμάτων μας βοηθά να κατανοήσουμε την περιπλοκότητα του φαινομένου της εκφοβιστικής συμπεριφοράς. Διάφοροι παράγοντες που συνδέονται με τα *φυσιολογικά, ψυχολογικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά* των ανθρώπων διαδραματίζουν πολύ σημαντικό ρόλο στα περιστατικά εκφοβισμού. Ακόμη, οι *σχέσεις με την οικογένεια και τους συνομηλίκους και τα στερεότυπα του φύλου* συνεισφέρουν στην κατανόηση της συμπεριφοράς εκφοβισμού. Επομένως, η προσεκτική θεώρηση αυτών των παραγόντων υποβάθρου των μαθητών θα βοηθήσει στην ανάπτυξη στρατηγικών και δράσεων για την αντιμετώπιση του εκφοβισμού. Για αυτό το λόγο, στο επόμενο κεφάλαιο οι εισηγήσεις που θα παρουσιάσουμε για αντιμετώπιση του εκφοβισμού, συνυπολογίζουν το θεωρητικό υπόβαθρο αυτού του κεφαλαίου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3:
ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΔΡΑΣΕΩΝ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΗΣ
ΕΚΦΟΒΙΣΤΙΚΗΣ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑΣ ΣΕ ΕΠΙΠΕΔΟ ΣΧΟΛΕΙΟΥ

A) Εισαγωγή

Με σκοπό το σχεδιασμό δράσεων και στρατηγικών για την αντιμετώπιση της εκφοβιστικής συμπεριφοράς, θα πρέπει να θέσουμε συγκεκριμένους και ξεκάθαρους στόχους οι οποίοι θα μας βοηθήσουν να βελτιώσουμε το σχολείο και το μαθησιακό περιβάλλον της τάξης. Σχετικά με το *μαθησιακό περιβάλλον του σχολείου*, πρέπει όλοι να έχουμε υπόψη ότι τα περισσότερα περιστατικά εκφοβιστικής συμπεριφοράς εκδηλώνονται έξω από την τάξη και επομένως τα σχολεία μας θα πρέπει να έχουν ξεκάθαρη πολιτική όσον αφορά τις πιο κάτω πτυχές του μαθησιακού περιβάλλοντος του σχολείου:

- α) συμπεριφορά των μαθητών έξω από την τάξη,
- β) συνεργασία και αλληλεπίδραση μεταξύ των δασκάλων,
- γ) πολιτική συνεργασίας του σχολείου με γονείς και άλλους εμπλεκόμενους φορείς (σχολικούς συμβούλους και την κοινότητα) και
- δ) παροχή μαθησιακών πηγών-πόρων.

Στο πρώτο μέρος αυτού του κεφαλαίου, δεν κάνουμε μόνο εισηγήσεις για δράσεις που μπορούν να αναλάβουν τα σχολεία για να βελτιώσουν κάθε πτυχή του μαθησιακού περιβάλλοντος του σχολείου. Εξηγούμε συγχρόνως για ποιο λόγο και με ποιο τρόπο κάθε πτυχή συνδέεται με την εκφοβιστική συμπεριφορά. Πέρα όμως από την ανάπτυξη πολιτικής για το μαθησιακό περιβάλλον του σχολείου, επιβάλλεται να αναθεωρήσουμε και την *πολιτική του σχολείου για τη διδασκαλία* εφόσον με αυτό τον τρόπο μπορούμε να αναπτύξουμε και να εμπλουτίσουμε το αναλυτικό πρόγραμμα και να εισαγάγουμε νέους μαθησιακούς στόχους οι οποίοι να συνδέονται με τη διδασκαλία.

Στο προηγούμενο κεφάλαιο, εξηγήσαμε ότι η εκφοβιστική συμπεριφορά δεν είναι ένα απομονωμένο φαινόμενο αλλά συνδέεται με τη διδασκαλία. Επομένως, η μείωση περιστατικών εκφοβισμού μπορεί κάλλιστα να επιτευχθεί μέσα από την παροχή εκπαιδευτικών ευκαιριών στους θύτες, τα θύματα και τους αυτόπτες μάρτυρες σε περιστατικά εκφοβισμού. Έτσι, με αυτό τον τρόπο μπορούν όλες οι

προαναφερθείσες ομάδες να αναπτύξουν και να βελτιώσουν τόσο τις κοινωνικές και γνωστικές τους δεξιότητες όσο και τις στάσεις τους απέναντι στους συνομηλίκους και το σχολείο. Παράλληλα, η πολιτική του σχολείου για την ποιότητα στη διδασκαλία πρέπει να αναπτυχθεί περαιτέρω ούτως ώστε να βοηθηθούν οι δάσκαλοι να αναπτύξουν ένα ασφαλές μαθησιακό περιβάλλον στην τάξη. Αυτή η πτυχή της πολιτικής του σχολείου είναι επίσης σημαντική καθώς παρέχει εισηγήσεις στους δασκάλους για τον τρόπο χειρισμού της απειθαρχίας στην τάξη και των περιστατικών εκφοβισμού τα οποία ενδέχεται να εκδηλωθούν κατά τη διδασκαλία.

Ο τελευταίος παράγοντας με τον οποίο πρέπει να ασχοληθείτε είναι η ανάπτυξη μηχανισμών αξιολόγησης στο σχολείο που θα σας βοηθήσουν να ανακαλύψετε ποιοι εμπλέκονται σε περιστατικά εκφοβισμού και ποιες πτυχές του μαθησιακού περιβάλλοντος του σχολείου και της διδασκαλίας πρέπει να βελτιωθούν. Επίσης, οι μηχανισμοί αξιολόγησης του σχολείου θα δώσουν δεδομένα για την υλοποίηση των στρατηγικών και των δράσεων για αντιμετώπιση του εκφοβισμού. Επομένως, οι μηχανισμοί αξιολόγησης του σχολείου αναμένεται να σας βοηθήσουν να επανακαθορίσετε και να βελτιώσετε την πολιτική του σχολείου για τη διδασκαλία.

Βασιζόμενοι στα πιο πάνω επιχειρήματα για τους τρεις τομείς με τους οποίους πρέπει να ασχοληθείτε για την αντιμετώπιση και μείωση του εκφοβισμού, χωρίζουμε αυτό το κεφάλαιο σε τρία μέρη: α) το μαθησιακό περιβάλλον του σχολείου, β) την πολιτική για τη διδασκαλία και γ) τη σύσταση μηχανισμών αξιολόγησης του σχολείου. Παρόλο που κάθε κεφάλαιο αναφέρεται σε όλες τις πτυχές αυτών των τριών γενικών παραγόντων, εντούτοις κάθε σχολείο θα πρέπει να ασχοληθεί μόνο με τις πτυχές εκείνες που επιθυμεί να βελτιώσει. Ειδικότερα, αναφέρθηκε και στο εισαγωγικό κεφάλαιο πως αφού λάβετε υπόψη σας την αναφορά που σας έχουμε στείλει, θα εντοπίσετε περιοχές-τομείς-πεδία στα οποία μπορείτε να επικεντρώσετε τις προσπάθειές σας.

Κατά την ανάπτυξη της πολιτικής σας είναι πολύ σημαντικό να γνωρίζετε πως και γιατί η κάθε πτυχή κάθε ενός από τους τομείς (δηλ. η πολιτική για το μαθησιακό περιβάλλον, η πολιτική για τη διδασκαλία και για την αξιολόγηση) σχετίζεται με την επιτυχή υλοποίηση της προσπάθειας σας για αντιμετώπιση και μείωση της εκφοβιστικής συμπεριφοράς. Επιπρόσθετα, η πολιτική του σχολείου πρέπει να περιγράφει τους ρόλους, τις ευθύνες και τις διαδικασίες για το προσωπικό αλλά και για άλλους ενήλικες όπως οι γονείς και οι εθελοντές της κοινότητας, μέτρα για τους

μαθητές και το προσωπικό που ασχολείται με τον εκφοβισμό αλλά και τις συνέπειες της εκφοβιστικής συμπεριφοράς.

Κατά το σχεδιασμό της πολιτικής του σχολείου σας πού χρήσιμο είναι να έχετε υπόψη τα πιο κάτω:

A) Ο όρος πολιτική του σχολείου δεν αναφέρεται μόνο στα επίσημα έγγραφα, γράμματα και αναφορές που στέλνονται στους διαφόρους εμπλεκόμενους για να εξηγηθεί η πολιτική του σχολείου. Ο όρος πολιτική του σχολείου περιλαμβάνει και τις δράσεις που μπορεί να αναλάβει η διεύθυνση του σχολείου (δάσκαλοι, βοηθοί διευθυντές και διευθυντής) με σκοπό τη βελτίωση της ποιότητας διδασκαλίας αλλά και του μαθησιακού περιβάλλοντος του σχολείου. Η πολιτική πρέπει να είναι ξεκάθαρη και οι δάσκαλοι αλλά και όλοι οι εμπλεκόμενοι να παίρνουν συγκεκριμένες κατευθύνσεις για το ρόλο που θα αναλάβουν σε σχέση με την υλοποίηση των διαφόρων πτυχών της πολιτικής του σχολείου.

B) Κατά το σχεδιασμό των δράσεων και των στρατηγικών σας για αντιμετώπιση του εκφοβισμού, πρέπει να λάβετε υπόψη τις ικανότητες/δεξιότητες των δασκάλων, των μαθητών και των γονιών για την υλοποίηση της παρεμβατικής πολιτικής. Για παράδειγμα, δεν μπορείτε να ενθαρρύνετε τους δασκάλους σας να ανταλλάσσουν επισκέψεις στις τάξεις τους και να αξιολογούν ο ένας τον άλλο εάν δεν έχει αναπτυχθεί προηγουμένως κλίμα εμπιστοσύνης στο σχολείο σας. Σε μια τέτοια περίπτωση, μία καλύτερη δράση θα ήταν η παρουσίαση στη συνεδρίαση επιτυχημένων στρατηγικών που χρησιμοποιούν κάποιοι εκπαιδευτικοί για να αντιμετωπίσουν την εκφοβιστική συμπεριφορά. Επομένως, κατά το σχεδιασμό των στρατηγικών σας θα πρέπει να ενθαρρύνετε τους εκπαιδευτικούς να αναλαμβάνουν δράσεις που ανταποκρίνονται στις ικανότητές τους. Συγχρόνως, θα πρέπει να σιγουρευτείτε πως υπάρχει η θέληση για συμβολή στην υλοποίηση της πολιτικής και πως το σχολείο είναι έτοιμο να παρέχει τη στήριξη (όχι μόνο οικονομική) που χρειάζεται για να υλοποιηθεί η πολιτική.

Πιο κάτω, θα βρείτε εισηγήσεις για συγκεκριμένες δράσεις και στρατηγικές που μπορείτε να χρησιμοποιήσετε στο σχεδιασμό της πολιτικής σας για την αντιμετώπιση του εκφοβισμού. Σύμφωνα με τις ιδιαίτερες ανάγκες του σχολείου σας μπορείτε να προσαρμόσετε τις στρατηγικές αυτές με τρόπο που να εξυπηρετούν τους στόχους σας. Οι στρατηγικές σας πρέπει ακόμα να ανταποκρίνονται στις δεξιότητες των διαφόρων εμπλεκόμενων στο σχολείο σας. Ευελπιστούμε ότι ο εισηγήσεις μας θα

σας βοηθήσουν να λάβετε τις αποφάσεις σας για την ανάπτυξη αποτελεσματικής σχολικής πολιτικής για αντιμετώπιση του εκφοβισμού.

B) Πολιτική και δράσεις για βελτίωση του μαθησιακού περιβάλλοντος του σχολείου

Η πολιτική του σχολείου για τον εκφοβισμό θα πρέπει να ανακοινωθεί σε όλους τους δασκάλους (και αν είναι δυνατό σε όλους τους εμπλεκόμενους π.χ γονείς) κατά την έναρξη της σχολικής χρονιάς. Υπάρχουν πολλοί τρόποι για ανακοίνωση της πολιτικής: α) στις συνεδρίες του προσωπικού, β) μέσω μίας γραπτής ανακοίνωσης που να περιλαμβάνει την πολιτική, γ) ενημέρωση των βοηθών διευθυντών οι οποίοι θα έχουν την ευθύνη να ενημερώσουν το υπόλοιπο προσωπικό, δ) ορισμός ενός συντονιστή υπεύθυνου και για το ερευνητικό πρόγραμμα αλλά και για την ανακοίνωση της πολιτικής. Μετά την ανακοίνωση της πολιτικής είναι αναμενόμενο ότι θα προκύψουν εισηγήσεις από το προσωπικό. Οι δάσκαλοι θα παρουσιάσουν τις εισηγήσεις τους για τους σκοπούς, τους στόχους αλλά και το σύνολο της πολιτικής που ανακοινώθηκε. Έτσι, αφού αναλύσετε τις προτεινόμενες εισηγήσεις θα καταλήξετε στην πολιτική του σχολείου και θα καθοριστούν κοινές προσδοκίες.

Πιο κάτω υπάρχουν εισηγήσεις για τις 4 πτυχές του γενικού παράγοντα που περιλαμβάνεται στο θεωρητικό μας πλαίσιο και ονομάζεται *πολιτική του σχολείου για το μαθησιακό περιβάλλον και δράσεις για τη βελτίωσή του*: α) συμπεριφορά των μαθητών έξω από την τάξη, β) συνεργασία και αλληλεπίδραση μεταξύ των δασκάλων, γ) πολιτική συνεργασίας με άλλους εμπλεκόμενους φορείς, και δ) παροχή εκπαιδευτικών πηγών-πόρων.

B.1) Συμπεριφορά των μαθητών έξω από την τάξη

Η συμπεριφορά των μαθητών έξω από την τάξη είναι πιο πολύ σημαντική πτυχή της αντιμετώπισης του εκφοβισμού καθώς τα περισσότερα περιστατικά εκφοβισμού παρατηρούνται όταν οι μαθητές είναι έξω από την τάξη (π.χ., κατά το διάλειμμα, πριν και μετά το σχολείο). Συνεπώς, με την ανάπτυξη ξεκάθαρης πολιτικής για την συμπεριφορά των μαθητών έξω από την τάξη μπορείτε να συλλέξετε πολύτιμες πληροφορίες τόσο για περιστατικά εκφοβισμού όσο και για μαθητές που εμπλέκονται συστηματικά σε αυτά (θύτες, θύματα, αυτόπτες μάρτυρες, απομονωμένοι μαθητές).

Καταρχάς, όλο το προσωπικό του σχολείου (όχι μόνο οι δάσκαλοι, αλλά επίσης και οι οδηγοί λεωφορείων και τα άτομα που επιτηρούν μαθητές του σχολείου το

απόγευμα) πρέπει να εκπαιδευτεί να αναγνωρίζει την εκφοβιστική συμπεριφορά αλλά και να δίνει κίνητρα που να ενθαρρύνουν τη θετική συμπεριφορά. Πρέπει συγχρόνως να αναγνωρίζουν καλά τα ποικίλα χαρακτηριστικά του εκφοβισμού (βλ. Κεφάλαιο 2) Παράλληλα, πρέπει να γνωρίζουν τα διάφορα χαρακτηριστικά της θυματοποίησης (βλεπ. κεφάλαιο 2) και να είναι ικανοί να προσεγγίζουν τα θύματα γνωρίζοντας σε ποιους να απευθυνθούν σε περίπτωση εκφοβισμού (υπεύθυνα για τον εκφοβισμό μέλη του προσωπικού ή γονείς). Για αυτό το λόγο, παρέχουμε πιο κάτω κάποιες πολύ συγκεκριμένες εισηγήσεις για το περιεχόμενο της πολιτικής. Αυτό που θέλου με να σημειώσουμε είναι πως διαφορετικές δραστηριότητες μπορούν να διενεργηθούν σε διαφορετικές χρονικές περιόδους κατά τις οποίες οι μαθητές βρίσκονται έξω από την τάξη (π.χ. στο διάλειμμα, πριν την έναρξη και μετά τη λήξη των μαθημάτων). Ακόμη, παρέχονται συγκεκριμένες κατευθύνσεις και εισηγήσεις για τον κώδικα συμπεριφοράς που απαιτείται να αναπτύξει το σχολείο για να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά και να απομονώσει την εκφοβιστική συμπεριφορά.

Συμπεριφορά των μαθητών κατά το διάλειμμα

Αρχικά το σχολείο θα πρέπει να σχεδιάσουν πολιτική που να αφορά στην *αποτελεσματική επιτήρηση* των μαθητών κατά την ώρα των διαλειμμάτων. Η *αυξανόμενη επίβλεψη* των παιδιών κατά τα διαλείμματα, κατά την αλλαγή περιόδων καθώς και πριν από την έναρξη των μαθημάτων μπορεί να βοηθήσει στον καλύτερο εντοπισμό μορφών επιθετικότητας μεταξύ των μαθητών. Ειδικότερα, ένα προσεκτικά οργανωμένο σχέδιο επιτήρησης κυρίως στις περιοχές του σχολείου που συστηματικά παρατηρούνται περιστατικά εκφοβισμού μπορεί να βοηθήσει τις προσπάθειες για αντιμετώπιση του φαινομένου.

Παρόλο που συχνά στα σχολεία υπάρχουν συγκεκριμένοι δάσκαλοι υπεύθυνοι για παιδονομία κάθε μέρα, εντούτοις αυτό δεν είναι αρκετό. Αυτό που επιβάλλεται να γίνει είναι ο επιπλέον καθορισμός για κάθε δάσκαλο του επακριβούς ρόλου που καλείται να έχει στην παιδονομία και συγκεκριμένων σημείων του σχολείου όπου θα παιδονομεί. Σχετικά με τον ρόλο των δασκάλων-παιδονόμων, το σχολείο επιβάλλεται να παροτρύνει τους δασκάλους να ενθαρρύνουν τους μαθητές να ζητούν βοήθεια εάν ενοχληθούν. Μία άλλη εισήγηση είναι οι δάσκαλοι να παρατηρούν την συμπεριφορά των μαθητών ώστε να εντοπίζουν τα όποια ψυχικά ή φυσικά χαρακτηριστικά εκφοβισμού ή ακόμα και συστηματικές αλλαγές στη συμπεριφορά των μαθητών. Παράλληλα, οι δάσκαλοι μπορούν να διενεργούν άτυπες συνεντεύξεις με μαθητές

μέσω ανοιχτού τύπου ερωτήσεων οι οποίες να ενθαρρύνουν την κατάθεση των εμπειριών των μαθητών και να δημιουργούν συνθήκες κατάλληλες για ελεύθερη έκφραση των συναισθημάτων τους.

Οι παιδονόμοι επιβάλλεται να φροντίσουν να είναι ορατοί σε κοινόχρηστες περιοχές του σχολείου όπως οι διάδρομοι, οι σκάλες, η καντίνα, η αίθουσα αθλοπαιδιών, η αποθήκη όπως επίσης και σε άλλα σημεία όπου εμφανίζονται συχνά κρούσματα εκφοβισμού. Αξίζει να σημειωθεί ότι στις τουαλέτες όπου παρατηρούνται συχνά βανδαλισμοί, ακαταστασία και απειθαρχία επιβάλλεται ιδιαίτερος έλεγχος από τους παιδονόμους. Σε αυτούς τους χώρους πρέπει να δίνονται συγκεκριμένες οδηγίες στους μαθητές (π.χ να πετούνε τα άχρηστα μέσα στον κάλαθο, να τραβούν το καζανάκι, να κρατούν το μέρος καθαρό, και να μην πετούνε νερά έξω από τις βρύσες). Παρόλο που τέτοιες οδηγίες δεν φαίνεται να σχετίζονται άμεσα με την εκφοβιστική συμπεριφορά, εντούτοις μπορούν να έχουν ισχυρό αντίκτυπο στην ανάπτυξη θετικής και επιθυμητής συμπεριφοράς που χαρακτηρίζεται από σεβασμό και υπευθυνότητα. Πιο συγκεκριμένα, εφόσον στη βιβλιογραφία αναφέρεται πως τέτοια χαρακτηριστικά (σεβασμός, υπευθυνότητα) σχετίζονται αρνητικά με την εμφάνιση εκφοβιστικής συμπεριφοράς, θα πρέπει να δοθεί ιδιαίτερη έμφαση στην ανάπτυξή τους (βλ. Lane, Kalberg & Menzies, 2009).

Οι δάσκαλοι κατά τη διάρκεια του διαλείμματος πρέπει να είναι σε θέση να εντοπίζουν *απομονωμένους μαθητές που ενδέχεται να είναι αποδέκτες εκφοβιστικής συμπεριφοράς*. Για παράδειγμα, ένα απομονωμένο ή στενοχωρημένο παιδί που κατά το διάλειμμα κάθεται μπροστά από το γραφείο των δασκάλων χωρίς φίλους ίσως να προσπαθεί να περάσει κάποιο μήνυμα. Αυτό το μήνυμα όμως μπορεί να γίνει αντιληπτό μόνο όταν ο δάσκαλος ο οποίος επιτηρεί δεν βλέπει απλώς μια εικόνα αλλά παρατηρεί προσεκτικά πέρα από τα φαινόμενα, ψάχνει για αιτίες επιχειρώντας να ερμηνεύσει με βάση τα δεδομένα το περιστατικό. Μια πιθανή εξήγηση θα ήταν ότι ο μαθητής είναι δέκτης εκφοβιστικής συμπεριφοράς και ίσως να καθόταν σε εκείνο το μέρος προσπαθώντας να εξασφαλίσει κάποιου είδους προστασία. Έτσι, επιλέγει ένα πολύ ορατό μέρος το οποίο ενδεχομένως να θεωρεί ασφαλές καθώς οι θύτες δεν θα επιχειρήσουν να εκφοβίσουν ένα μαθητή σε ένα σημείο όπου περνούν συνέχεια οι δάσκαλοι. Αυτό το οποίο πρέπει να κάνει ο δάσκαλος στην εν λόγω περίσταση είναι να συζητήσει με το απομονωμένο παιδί και να του παρέχει την απαραίτητη στήριξη.

Μετά από τέτοια επαφή και επικοινωνία, μαθητές χαμηλών τόνων (οι οποίοι πιθανόν να είναι δέκτες εκφοβισμού) θα αποκτήσουν μεγαλύτερη αυτοπεποίθηση και

θα μπορούν να αναφέρουν περιστατικά εκφοβισμού. Σίγουρα όμως και οι δάσκαλοι δεν θα πρέπει να εξαγάγουν αυθαίρετα συμπεράσματα αλλά να είναι προσεκτικοί και να συζητούν προηγουμένως το περιστατικό αφού συγκεντρώσουν τις απαραίτητες πληροφορίες. Για παράδειγμα, το παιδί στο προηγούμενο παράδειγμα ίσως να καθόταν εκεί επειδή αισθανόταν κουρασμένο και ήθελε να ξεκουραστεί από το παιχνίδι ή ακόμα μπορεί να προτίμησε να πάρει ήρεμα το γεύμα του.

Ο ρόλος των δασκάλων που παιδονομούν πρέπει ταυτόχρονα να εστιάζεται στη στήριξη των παιδιών που είναι αυτόπτες μάρτυρες σε περιστατικά εκφοβισμού. Συνίσταται ιδιαίτερα να παροτρύνονται αυτοί οι μαθητές να εκφράζονται ελεύθερα για όσα είδαν και άκουσαν και να προσεγγίζουν μαθητές που είναι απομονωμένοι. Συγχρόνως, μια πολύ καλή πρακτική για τους δασκάλους είναι να *ευχαριστούν και να προστατεύουν παιδιά που τολμούν και αναφέρουν περιστατικά εκφοβιστικής συμπεριφοράς* είτε αυτά έχουν ως αποδέκτες τους ίδιους είτε άλλα παιδιά. Κάτι που δεν πρέπει ποτέ να ξεχνάμε είναι ότι πρέπει να διασφαλίζεται η *εχεμύθεια* αλλά συγχρόνως να ληφθούν και μέτρα που να επιτρέπουν στους μαθητές να αναφέρουν περιστατικά εκφοβισμού χωρίς να νιώθουν ότι απειλούνται.

Κατά τη διάρκεια του διαλείμματος *η διοργάνωση δραστηριοτήτων –παιχνιδιών όπως το παιχνίδι σε ομάδες συνεργασίας* μπορεί να αποτελέσει αποτρεπτικό παράγοντα για την εμφάνιση συμπεριφορών εκφοβισμού. Παράλληλα, τα *επιτραπέζια παιχνίδια* μπορούν να συνεισφέρουν στη μείωση της απειθαρχίας κατά το διάλειμμα καθώς οι μαθητές αφενός θα είναι απασχολημένοι και αφετέρου θα διασκεδάζουν. Απαραίτητη προϋπόθεση για τη επιτυχή εφαρμογή τέτοιων δραστηριοτήτων είναι η συμμετοχή όσο το δυνατό περισσότερων μαθητών. Για το σκοπό αυτό θα πρέπει να καθοριστούν συγκεκριμένοι κανόνες και οι μαθητές να ακολουθούν συγκεκριμένες οδηγίες (να παίζουν όλα τα παιδιά, να ακολουθούν τους κανόνες του παιχνιδιού, να είναι ενεργητικοί, να χρησιμοποιούν κατάλληλα τον εξοπλισμό, να επιστρέφουν ό,τι δανείστηκαν αφού ολοκληρώσουν το παιχνίδι, να σέβονται τον προσωπικό χώρο των άλλων μαθητών, να σταματούν όταν χτυπήσει το κουδούνι). Παράλληλα, το προσωπικό του σχολείου μπορεί να αποφασίσει να ακούγεται μουσική από τα μεγάφωνα κατά το διάλειμμα. Μια τέτοια πρακτική δύναται να κατευνάσει τα επιθετικά ένστικτα και να ενδυναμώσει αισθήματα ασφάλειας, ευτυχίας και αγάπης του σχολείου (βλεπ. Swearer, Espelage & Napolitano, 2009).

Επιπρόσθετα, το σχολείο μπορεί να αναλάβει προσπάθειες για τη δημιουργία ενός πιο *ελκυστικού φυσικού περιβάλλοντος* (παγκάκια, τραπεζάκια). Σε μια τέτοια περίπτωση, για να εξασφαλιστεί ένα υπολογίσιμο κονδύλι χρειάζεται οικονομική βοήθεια από τους γονείς, την κοινότητα ή ακόμα και από χορηγούς (όπου αυτό είναι δυνατό). Ειδικότερα, με τη δημιουργία ενός πιο όμορφου φυσικού περιβάλλοντος, κάποια απομονωμένα σημεία μπορούν να αξιοποιηθούν κατάλληλα. Με αυτό τον τρόπο, όλος ο εξωτερικός χώρος του σχολείου θα καταστεί πιο ασφαλής για να παίζουν οι μαθητές και να περνούν ευχάριστα την ώρα τους έξω από την τάξη.

Επιπρόσθετα, *η ανταμοιβή της καλής συμπεριφοράς* όχι μόνο μέσα στην τάξη αλλά και εκτός (κατά το διάλειμμα, πριν την έναρξη, μετά τη λήξη των μαθημάτων) μπορεί να καταστεί πολύ ευεργετική. Το σχολείο μπορεί να πάρει αποφάσεις καθορίζοντας ένα *σύστημα κινήτρων* για τη βελτίωση του κοινωνικού περιβάλλοντος του σχολείου δίνοντας έμφαση στην τήρηση του κώδικα καλής συμπεριφοράς και στην προώθηση σωστών και αποδεκτών πράξεων έξω από την τάξη. Για παράδειγμα όποιοι μαθητές αλληλεπιδρούν με κάπως πιο απομονωμένους μαθητές και τους προσεγγίζουν, δείχνουν σεβασμό για συμμαθητές και δασκάλους, συμπεριφέρονται με υπευθυνότητα και βάζουν τα δυνατά τους, θα κερδίζουν «αστέρια». Το σχολείο μπορεί να αποφασίσει να προβάλει τέτοια θετικά παραδείγματα και να δίνει έπαινο (λεκτικό) σε όσους μαθητές καταφέρουν να συγκεντρώσουν πολλά «αστέρια». Σε τέτοιες περιπτώσεις η αναγνώριση και ο έπαινος μπορούν να δοθούν κατά τη διάρκεια της συγκέντρωσης, ενώπιον της τάξης ή ακόμα και κατά τη συνεδρίαση του προσωπικού.

Συγχρόνως, η *χρήση συχνής περιγραφικής ενίσχυσης για τη θετική συμπεριφορά* απαιτείται όταν παρατηρείται πως ένας επιθετικός μαθητής έχει αρχίσει να συμπεριφέρεται πιο υπεύθυνα και ευγενικά ή ακόμα όταν η επιθετικότητα είναι λιγότερο συχνή και έντονη σε μια χρονική περίοδο. Η ανατροφοδότηση η οποία περιγράφει τη συμπεριφορά («Πρόσεξα ότι έπαιζες χωρίς να ενοχλείς κάποιο παιδί») είναι πιο αποτελεσματική από την ανατροφοδότηση που εστιάζεται σε κάποια χαρακτηριστικά της προσωπικότητας («Είσαι τόσο ευγενικός»). Η ανατροφοδότηση η οποία δίνει έμφαση στο ρόλο του δασκάλου και όχι του μαθητή («Είμαι πολύ χαρούμενος/η που συμπεριφέρεσαι καλύτερα») είναι επίσης πιο αποτελεσματική από την περιγραφική ανατροφοδότηση. Ακόμα, ένα δίπλωμα επαίνου μπορεί να σταλεί στο σπίτι του μαθητή και ο ίδιος να κερδίσει επιπλέον χρόνο στον ηλεκτρονικό υπολογιστή ή για καλαθόσφαιρα. Επαφίεται λοιπόν στο σχολείο να

αποφασίσει κατά πόσον οι μαθητές θα κερδίζουν επιπλέον δώρα ή αντικείμενα (π.χ μουσικούς δίσκους, προσκλήσεις για αθλητικά γεγονότα, γλυκά, αυτοκόλλητα, ελεύθερη είσοδο στο θέατρο, κουπόνι για δωρεάν σίτιση).

Η ομάδα βιντεογράφησης του σχολείου (αποτελούμενη από μεγαλύτερους μαθητές και ένα δάσκαλο) μπορεί να αναλάβει να δημιουργήσει βίντεο τα οποία να διδάσκουν συγκεκριμένες κοινωνικές δεξιότητες και να ενισχύουν θετικές συμπεριφορές έξω από την τάξη (π.χ, στο λεωφορείο, στις τουαλέτες, στην καντίνα, στη συγκέντρωση, κατά τη διάρκεια σχολικών επισκέψεων). Τόσο το προσωπικό όσο και οι μαθητές μπορούν να καταθέσουν τις ιδέες τους για τη δημιουργία αυτών των βίντεο.

Επίσης συστήνεται ένας *συνομηλικός σε ρόλο συμβούλου να στηρίζει, να συμβουλεύει και να ενισχύει το θύμα*. Η κοινωνική πίεση από ομάδες συνομηλικών μπορεί να συνεισφέρει σημαντικά στην καταπολέμηση του εκφοβισμού. Αυτοί οι μαθητές-σύμβουλοι μπορεί να τύχουν ειδικής εκπαίδευσης ώστε να βελτιώσουν *δεξιότητες επικοινωνίας, εχεμύθειας, φιλίας και αποδοχής*. Ακόμα, κατά τη διάρκεια του διαλείμματος μεγαλύτεροι μαθητές μπορούν να συμβουλεύουν/καθοδηγούν τους μικρότερους. Κάποιοι μαθητές επίσης μπορεί να έχουν την ευθύνη αφού εντοπίζουν απομονωμένα παιδιά να τα εντάσσουν στην παρέα τους. Έτσι, θα δημιουργηθεί ένα κλίμα ένταξης στο σχολείο. Οι συνομηλικοί σύμβουλοι πρέπει να επιτηρούνται από δάσκαλους και να ζητούν άμεση καθοδήγηση από εκπαιδευτικούς όταν το πρόβλημα είναι σοβαρό.

Συμπεριφορά των μαθητών πριν από την έναρξη των μαθημάτων (νωρίς το πρωί)

Το σχολείο επιβάλλεται να βρει τρόπους πληροφόρησης για τη συμπεριφορά των μαθητών στα λεωφορεία και κατά τη διαδρομή στο σχολείο για μαθητές που περπατούν ή χρησιμοποιούν ποδήλατο. Χρήσιμες πληροφορίες μπορούν να συγκεντρωθούν με την συνεργασία του μη εκπαιδευτικού προσωπικού. Για παράδειγμα ο οδηγός του λεωφορείου και ο σχολικός τροχονόμος μπορούν να δώσουν πληροφορίες για περιστατικά εκφοβισμού. Συγχρόνως μπορούν να γίνουν οι απαραίτητες διευθετήσεις ούτως ώστε ένας δάσκαλος κάθε μέρα να υποδέχεται στην είσοδο του σχολείου μαθητές και γονείς. Επιπρόσθετα, οι δάσκαλοι θα μπορούσαν μόλις φτάσουν στο σχολείο να πηγαίνουν κατευθείαν στην τάξη τους πριν χτυπήσει το κουδούνι. Μία τέτοια στρατηγική πιθανόν να οδηγήσει στην μείωση προβλημάτων απειθαρχίας. Ακόμα, μπορεί να γίνει σαφές στους μαθητές ότι αφού μουν στην τάξη και

τοποθετήσουν τη τσάντα στη θέση τους θα πρέπει να εξέλθουν από την αίθουσα. Παράλληλα, το σχέδιο επιτήρησης-παιδονομίας θα πρέπει να καλύπτει όχι μόνο το γήπεδο, την αυλή και τους εξωτερικούς χώρους αλλά και τις τάξεις και τους διαδρόμους.

Επίσης, ιδιαίτερη προσοχή πρέπει να δοθεί στην ενημέρωση των γονιών. Το σχολείο επίσημα μπορεί να ενημερώσει τους γονείς με ένα ενημερωτικό φυλλάδιο για την ακριβή ώρα μέχρι την οποία όλοι οι μαθητές θα πρέπει να βρίσκονται στο σχολείο. Στην ανακοίνωση θα πρέπει να επεξηγηθεί ξεκάθαρα στους γονείς πως η έγκαιρη προσέλευση των μαθητών μπορεί να περιορίσει την εμφάνιση απειθαρχίας και εκφοβιστικής συμπεριφοράς. Ένας επιπλέον λόγος που το σχολείο απαιτεί τυπικότητα και συνέπεια στην ώρα άφιξης είναι για εξυπηρέτηση των μαθησιακών στόχων. Όταν δηλαδή οι μαθητές παρουσιάζονται αργοπορημένοι στην τάξη, χάνεται πολύτιμος διδακτικός χρόνος και επηρεάζεται αρνητικά η ποσότητα της διδασκαλίας.

Ιδιαίτερη προσοχή θα πρέπει να δοθεί στην θέσπιση ξεκάθαρων κανόνων-οδηγιών προς τους μαθητές που να αφορούν την άφιξη-είσοδό τους στο σχολείο. Πιο συγκεκριμένα, το σχολείο μπορεί να καθορίσει συγκεκριμένες προσδοκίες για την άφιξη των μαθητών οι οποίες θα ανακοινωθούν σε όλους τους μαθητές: α) περπατώ και δεν τρέχω όταν εισέρχομαι στο σχολείο, β) μπαίνω στο σχολείο ήσυχα και γρήγορα, γ) δεν μιλώ δυνατά-δεν φωνάζω, ε) φτάνω στην τάξη έγκαιρα, στ) βάζω την τσάντα στη θέση μου και βγαίνω στην αυλή, ζ) σέβομαι την παρουσία του σχολείου (π.χ. αφίσες στους διαδρόμους), η) δεν συναναστρέφομαι με άτομα που δεν γνωρίζω έξω από το σχολείο και θ) δεν φέρνω πολύτιμα αντικείμενα στο σχολείο.

Συμπεριφορά των μαθητών μετά την λήξη των μαθημάτων

Πρέπει να καταστεί σαφές στους γονείς πως είναι *ευθύνη* τους να προβούν στις *απαραίτητες διευθετήσεις* και να παραλαμβάνουν τα παιδιά τους έγκαιρα από το σχολείο, μόλις τελειώσει το μάθημα. Για τα παιδιά που μένουν το απόγευμα στην επιτήρηση, το σχολείο θα πρέπει να εργοδοτήσει ένα υπεύθυνο άτομο (κατά προτίμηση εκπαιδευτικό) που να πληρεί τα κριτήρια και όχι οποιοδήποτε ενήλικα (π.χ. μια γραμματέα ή ένα γονιό χωρίς οποιοδήποτε υπόβαθρο). Το άτομο που θα επιλεγεί απαιτείται να έχει συγκεκριμένα προσόντα, ικανότητες επικοινωνίας και αλληλεπίδρασης με παιδιά. Σε κάποιες χώρες θεωρείται δεδομένη η πρόσληψη κάποιου φρουρού από το σχολείο για την ασφάλεια του σχολικού χώρου τις μη εργάσιμες μέρες και ώρες. Ωστόσο, όπου δεν υπάρχει αυτό το μέτρο φύλαξης και

παρατηρούνται βανδαλισμοί κατά τις απογευματινές ώρες, το σχολείο ή η κοινότητα πρέπει να αναλάβουν την ευθύνη να διορίσουν άμεσα ένα φρουρό για την ασφάλεια του χώρου και της παρουσίας του σχολείου.

Ιδιαίτερη προσοχή θα πρέπει να δοθεί στην θέσπιση ξεκάθαρων κανόνων-οδηγιών προς τους μαθητές που να αφορούν την έξοδο τους από το σχολείο. Πιο συγκεκριμένα, το σχολείο μπορεί να καθορίσει συγκεκριμένες προσδοκίες για την έξοδο των μαθητών οι οποίες θα ανακοινωθούν σε όλους τους μαθητές: α) φεύγω από το σχολείο ήσυχα και γρήγορα, β) δεν μιλώ δυνατά-δεν φωνάζω, γ) θυμάμαι να πάρω μαζί μου όλα τα πράγματά μου πριν φύγω από την τάξη και δ) ενώ περιμένω τους γονείς μου να με παραλάβουν αποφεύγω τη συναναστροφή με άτομα που δεν γνωρίζω έξω από το σχολείο.

Καθορισμός κώδικα συμπεριφοράς από το σχολείο (με συνεργασία μαθητών, δασκάλων και γονέων) αναφορικά με τη συμπεριφορά των μαθητών έξω από την τάξη

Οι κανόνες θα πρέπει να είναι σύντομοι, σαφείς και να περιλαμβάνουν άμεσες συνέπειες για την επιθετική συμπεριφορά και εξίσου άμεση επιβράβευση για την επιθυμητή συμπεριφορά. Ο κώδικας συμπεριφοράς θα πρέπει να ενισχύει αξίες όπως ο σεβασμός, η δικαιοσύνη, το ενδιαφέρον για τους άλλους και η προσωπική ευθύνη. Ταυτόχρονα θα πρέπει ξεκάθαρα να ορίζει τι θεωρείται μη αποδεκτή συμπεριφορά, επιθυμητή συμπεριφορά και συνέπειες για παραβάσεις. Επίσης, ο κώδικας θα πρέπει να απευθύνεται σε ενήλικες και μαθητές, με την κατάλληλη γλώσσα κάθε φορά ανάλογα με την ηλικία και να είναι αναρτημένος σε εμφανή σημεία του σχολείου.

Περιεχόμενο του κώδικα συμπεριφοράς

Για την ανάπτυξη του κώδικα συμπεριφοράς θεωρούμε ότι ιδιαίτερης σημασίας χρήζουν συγκεκριμένες πτυχές οι οποίες αν ληφθούν σοβαρά υπόψη μπορούν να ενισχύσουν τόσο τη θετική και αποδεκτή συμπεριφορά από τους μαθητές αλλά και να προωθήσουν το σεβασμό στις πράξεις τους. Αυτές οι πτυχές είναι οι πιο κάτω: α) ορισμός της εκφοβιστικής συμπεριφοράς, β) προτάσεις-κανόνες για όλους τους μαθητές, γ) σημασία των εβδομαδιαίων συναντήσεων με τους γονείς, δ) προσδοκίες από τα θύματα και ευθύνες των αυτοπτών μαρτύρων, ε) σειρά στην καντίνα, στ) είσοδος των μαθητών στο σχολείο και έξοδός τους από το σχολικό χώρο και ζ) σχολική συγκέντρωση.

Καταρχάς, με τη συνεργασία μαθητών, δασκάλων και γονιών θα πρέπει να καθορίσετε ένα *ξεκάθαρο και κατανοητό ορισμό για την εκφοβιστική συμπεριφορά*. Όλες οι ομάδες μπορούν να καταθέσουν ιδέες για τους *κανόνες του σχολείου* με σκοπό να καταλήξετε από κοινού σε σύντομους και ξεκάθαρους κανονισμούς που θα περιληφθούν στον κώδικα συμπεριφοράς. Τα πιο κάτω παραδείγματα είναι ξεκάθαρες και κατανοητές προτάσεις που θα μπορούσαν να περιληφθούν στον κώδικα:

1. Δεν θα εκφοβίζουμε άλλους μαθητές.
2. Θα βοηθούμε μαθητές που τους εκφοβίζουν.
3. Θα κάνουμε παρέα με παιδιά που είναι μόνα τους.
4. Όταν γνωρίζουμε ότι κάποια παιδιά ενοχλούν ένα παιδί, θα το λέμε σε ένα μεγάλο στο σχολείο και σε ένα μεγάλο στο σπίτι.

Με σκοπό τη διασφάλιση της θετικής συμπεριφοράς από μέρους των μαθητών, πρέπει να διευθετούνται *εβδομαδιαίες συναντήσεις* επικοινωνίας με τους μαθητές. Κατά τη διάρκεια αυτών των συναντήσεων, οι δάσκαλοι μπορούν να δώσουν κίνητρα στους μαθητές για να τηρούν τους κανόνες που περιλαμβάνονται στον κώδικα συμπεριφοράς.

Στον κώδικα συμπεριφοράς πρέπει να καθορίζονται ξεκάθαρα οι *προσδοκίες από τα θύματα* (τι πρέπει να κάνουν οι αποδέκτες της εκφοβιστικής συμπεριφοράς): α) ανάφερε το γεγονός σε ένα δάσκαλο, β) ανάφερε το γεγονός στο διευθυντή, γ) ενημέρωσε τους γονείς σου, δ) μην υποφέρεις μόνος/η σου, ε) ζήτησε βοήθεια, στ) να είσαι αποφασιστικός/η και να έχεις αυτοπεποίθηση, ζ) ζωγράφισε, γράψε ή συζήτησε τα συναισθήματά σου, και η) κάνε παρέα με παιδιά που εμπιστεύεσαι. Πέρα όμως από τις προσδοκίες από τα θύματα, στον κώδικα συμπεριφοράς θα πρέπει να καθορίζονται και οι *ευθύνες των μαθητών που είναι αυτόπτες μάρτυρες*: α) ανάφερε το περιστατικό σε ένα ενήλικα, β) προσπάθησε να βοηθήσεις τους μαθητές που χρειάζονται βοήθεια, γ) κάνε παρέα με παιδιά που είναι μόνα χωρίς παρέα-ζήτησε από το θύμα να έρθει στην παρέα σου, δ) όταν γνωρίζεις πως κάποια παιδιά εκφοβίζουν ένα μαθητή, ενημέρωσε ένα μεγάλο στο σχολείο και ένα μεγάλο στο σπίτι, ε) μην κουτσομπολεύεις για το περιστατικό.

Στον κώδικα συμπεριφοράς ιδιαίτερη αναφορά θα πρέπει να γίνεται και για τη *σειρά στην καντίνα*. Πρέπει να καθορίζεται η αναμενόμενη συμπεριφορά που πρέπει να επιδεικνύουν οι μαθητές σε αυτό τον χώρο: α) να μιλούν χαμηλόφωνα, β) να κρατούν τα χέρια κοντά στο σώμα, γ) να έχουν τρόπους, δ) να επιλέγουν γρήγορα, ε)

να κρατούν τη σειρά και να περιμένουν με υπομονή, στ) να ακολουθούν τις προσταγές των ενηλίκων, ζ) να έχουν έτοιμα τα χρήματά τους, και η) να καθαρίζουν τα άχρηστα. Κάποιες στρατηγικές οι οποίες μπορούν να διευκολύνουν τις γρηγορότερες διαδικασίες στην καντίνα είναι η χρήση διαφορετικής σειράς για μικρότερους και μεγαλύτερους μαθητές, η γρήγορη εξυπηρέτηση από επαγγελματίες και η διαφορετική ώρα διαλείμματος για μεγαλύτερους και μικρότερους μαθητές. Για παράδειγμα οι μικρότεροι μαθητές μπορεί να βγαίνουν για διάλειμμα 10 λεπτά νωρίτερα από τους μικρότερους μαθητές ούτως ώστε να εξυπηρετηθούν νωρίτερα και να αποφευχθεί ο συνωστισμός.

Μια άλλη παράμετρος του κώδικα συμπεριφοράς είναι και η *είσοδος και η έξοδος των μαθητών από το σχολείο* (π.χ χρήση αυτοέλεγχου, περπατώ και δεν τρέχω όταν εισέρχομαι ή εξέρχομαι από το σχολικό χώρο, αναφορά οποιωνδήποτε προβλημάτων σε εκπαιδευτικό). Ιδιαίτερη έμφαση θα πρέπει να δοθεί στη συμπεριφορά των μαθητών μέσα στο λεωφορείο. Συγκεκριμένες προσδοκίες σε σχέση με τη σωστή συμπεριφορά μέσα στο λεωφορείο θα πρέπει να ανακοινωθούν σε όλους τους μαθητές: α) είμαι έτοιμος/η πριν φτάσει το λεωφορείο, β) μιλώ με ευγένεια στον οδηγό ή τους συμμαθητές μου, γ) ακολουθώ τους κανονισμούς του οδηγού του λεωφορείου, δ) δεν μετακινούμαι από τη θέση μου, ε) μιλώ χαμηλόφωνα, στ) μεταφέρω όλα τα προσωπικά μου αντικείμενα και ζ) μοιράζομαι τη θέση μου.

Εν τέλει, θα πρέπει να καθοριστεί στον κώδικα, η κατάλληλη και ορθή συμπεριφορά κατά την ώρα της *σχολικής συγκέντρωσης*. Επιβάλλεται καταρχάς οι μαθητές να βρίσκονται στη σειρά της τάξης τους κατά την ώρα της συγκέντρωσης. Οι μαθητές των μικρότερων τάξεων θα πρέπει να ενημερώνονται πρώτοι για να πάρουν τη θέση τους. Όσον αφορά το χρόνο, θα πρέπει να διενεργούνται οι κατάλληλες διευθετήσεις από πριν ούτως ώστε η συγκέντρωση να γίνεται τις πρωινές ώρες όταν οι μαθητές δεν είναι ούτε κουρασμένοι ούτε αναστατωμένοι. Επιπρόσθετα, το σχολείο θα πρέπει να περιορίζει στο ελάχιστο το χρόνο της συγκέντρωσης, της οποίας το περιεχόμενο θα πρέπει να είναι όσο το δυνατό πιο σύντομο. Εάν η συγκέντρωση θα πάρει περισσότερο από 15 λεπτά, τότε θα πρέπει να υπάρχουν καθίσματα για τους μαθητές καθώς διαφορετικά θα είναι πολύ πιθανό να παρουσιαστεί απειθαρχία. Πέρα από το δάσκαλο κάθε τάξης, για κάθε σχολική συγκέντρωση καλό θα ήταν να καθορίζεται ένας γενικός υπεύθυνος (ο οποίος δεν είναι υπεύθυνος τμήματος). Οι ακόλουθες προσδοκίες του σχολείου για την ώρα της σχολικής συγκέντρωσης θα πρέπει να ανακοινωθούν στους μαθητές: α) ακολουθείτε τις οδηγίες, β) κρατάτε τη

ψυχραιμία σας, γ) ελέγχετε τον εαυτό σας, και δ) μετά το τέλος της συγκέντρωσης περπατάτε ήσυχα στη σειρά σας. Σε περίπτωση παραπτώματος θα έχουν τις ακόλουθες επιπτώσεις: α) απολογία, β) συζήτηση του περιστατικού με το δάσκαλο, το διευθυντή και/ή τους γονείς, δ) μετακίνηση σε κάποια άλλη τάξη ή στο γραφείο, και δ) στέρηση του διαλείμματος ή άλλων δικαιωμάτων.

Σε σχέση με τη χρήση της τιμωρίας ως μέσο βοήθειας προς τους θύτες να αντιληφθούν τα όρια τους, πρέπει να τονίσουμε πως πρέπει να χρησιμοποιείται μόνο όταν πρέπει αφού οι θύτες ίσως την εκλαμβάνουν ως μια άλλη μορφή απογοήτευσης την οποία δεν αποδέχονται. Σίγουρα, η επιβολή σωματικής τιμωρίας σχετίζεται με αρνητικές συνέπειες και ίσως αυξήσει την επιθετικότητα των θυτών (Olweus, 1993). Σε σχέση με αποτελεσματικούς τρόπους τιμωρίας καλό θα είναι οι δάσκαλοι να έχουν υπόψη τους τα πιο κάτω:

- α) Οι θύτες πρέπει να γνωρίζουν τους κανόνες του σχολείου αλλά και τις συνέπειες της απειθαρχίας.
- β) Πρέπει να υπάρξει συνέπεια και συμφωνία στις τιμωρίες μεταξύ όλων των δασκάλων και των γονιών ώστε ο θύτης να παίρνει τα ίδια μηνύματα από όλους και να μην μπορεί να εκμεταλλευτεί καταστάσεις.
- γ) Η τιμωρία πρέπει να επιβάλλεται σε διαπροσωπικό πλαίσιο μεταξύ δασκάλων και μαθητών ούτως ώστε να έχει προσωπικό νόημα για τους θύτες. Για παράδειγμα, πριν την επιβολή της τιμωρίας μπορεί να προηγηθεί μια σοβαρή συζήτηση με το θύτη που θα τον βοηθήσει να κατανοήσει γιατί τιμωρήθηκε και ότι πρέπει να είμαστε υπεύθυνοι για τη συμπεριφορά μας.
- δ) Σε κάθε περίπτωση, οι θύτες δεν πρέπει να θεωρήσουν την τιμωρία ως εκδίκηση ή απόρριψη από τους ενηλίκους. Αυτή η αντίληψη, θα επιδείνωνε την συναισθηματική τους ανησυχία και το θυμό τους. Πρέπει να είναι ξεκάθαρο στους θύτες πως απορρίπτουμε τη συμπεριφορά τους και όχι τους ίδιους ως άτομα.

B.2) Συνεργασία και αλληλεπίδραση μεταξύ δασκάλων

Η συνεργασία και η αλληλεπίδραση μεταξύ των δασκάλων είναι ιδιαίτερα σημαντική καθώς μπορεί να συνεισφέρει στη βελτίωση τόσο των διδακτικών δεξιοτήτων των δασκάλων όσο και της καθημερινής τους πρακτικής. Επομένως, αυτός ο παράγοντας (συνεργασία μεταξύ εκπαιδευτικών) επιδρά θετικά στα μαθησιακά αποτελέσματα (γνωστικά και συναισθηματικά). Σε αποτελεσματικά σχολεία, οι εκπαιδευτικοί

αλληλεπιδρούν σε θέματα που σχετίζονται με τη μάθηση και τη διδασκαλία με σκοπό να δημιουργηθεί ένα επαγγελματικό περιβάλλον το οποίο να προωθεί τη γνώση και τη μάθηση των μαθητών και επομένως οδηγεί στην επίτευξη των γνωστικών και συναισθηματικών στόχων της μάθησης (Creemers & Kyriakides, 2008). Εφόσον η εκφοβιστική συμπεριφορά θεωρείται ως πρόκληση για τη δημιουργία καλύτερου μαθησιακού περιβάλλοντος, αυτό που υποστηρίζουμε είναι ότι τα αποτελεσματικά σχολεία στην αντιμετώπιση και τη μείωση του εκφοβισμού είναι τα σχολεία εκείνα όπου οι δάσκαλοι συνεργάζονται όχι μόνο για τη διδασκαλία αλλά και για τη μείωση του εκφοβισμού. Εντούτοις, κάποια σχολεία χαρακτηρίζονται από συνεργασία μεταξύ των δασκάλων τους μόνο σε προσωπικά θέματα και στην κοινωνική αλληλεπίδραση. Σε αυτά τα σχολεία δεν προχωρούν ένα βήμα πιο μπροστά ούτως ώστε να συνεργαστούν για δραστηριότητες που είναι αναμενόμενο να γίνονται στα σχολεία. Σε τέτοια περιβάλλοντα θεωρούνται πολύ σημαντικές οι σχέσεις μεταξύ των δασκάλων αλλά όχι αναγκαία και σημαντική η αλληλεπίδραση σε θέματα διδακτικά και μαθησιακά. Συνεπώς, η αλληλεπίδραση και συνεργασία μεταξύ των δασκάλων είναι ευεργετική και ενισχύει την ποιότητα στην εκπαίδευση όταν εστιάζεται σε δραστηριότητες που αναμένεται να αναλαμβάνουν οι εκπαιδευτικοί στο περιβάλλον του σχολείου. Αυτή η ενεργή αλληλεπίδραση σε θέματα που σχετίζονται με τη μάθηση και την εκφοβιστική συμπεριφορά είναι απαραίτητη και μπορεί να συνεισφέρει στην επαγγελματική ανάπτυξη των εκπαιδευτικών.

Περιεχόμενο της πολιτικής

Οι εκπαιδευτικοί ενθαρρύνονται να μαθαίνουν ο ένας από τον άλλο ανταλλάζοντας *ιδέες και εμπειρίες* για την εκφοβιστική συμπεριφορά. Για παράδειγμα, ένας εκπαιδευτικός που έχει πείρα σε σχέση με προβλήματα εκφοβιστικής συμπεριφοράς και κατάφερε σε προηγούμενα χρόνια να χειριστεί αποτελεσματικά τέτοιες καταστάσεις, μπορεί να δώσει συγκεκριμένες εισηγήσεις σε άλλους συναδέλφους για τρόπους αποτελεσματικής πειθαρχίας.

Με τον ίδιο τρόπο, μπορεί να αποκαλύπτουν και αναποτελεσματικές στρατηγικές στην αντιμετώπιση του εκφοβισμού. Ωστόσο, για να μοιράζονται οι εκπαιδευτικοί όχι μόνο επιτυχίες αλλά και αποτυχίες είναι πολύ σημαντικό να δημιουργηθεί ένα κλίμα εμπιστοσύνης μεταξύ των δασκάλων. Έτσι, θα μπορούν να αναστοχάζονται για τις αποτυχίες τους, να αποφεύγουν λάθη και να αναπτύξουν περαιτέρω τις θετικές τους εμπειρίες. Εντούτοις, πρέπει να υπογραμμιστεί ότι είναι

πολύ δύσκολο να επιτευχθεί γρήγορα και άμεσα κλίμα και συνθήκες εμπιστοσύνης μεταξύ των εκπαιδευτικών. Χρειάζεται τόσο χρόνο όσο και συνεργατικές προσπάθειες για να καταφέρουν οι εκπαιδευτικοί να κάνουν αυτοκριτική. Επαφίεται λοιπόν σε εσάς να κρίνετε πότε το προσωπικό σας είναι έτοιμο και νιώθει αρκετή αυτοπεποίθηση για να εκφραστεί ελεύθερα για προηγούμενες αρνητικές εμπειρίες.

Επίσης, οι εκπαιδευτικοί πρέπει να ενθαρρύνονται να *ανταλλάζουν επισκέψεις μεταξύ τους στις τάξεις τους* και μετά να αναστοχάζονται για αποτελεσματικούς και λιγότερο αποτελεσματικούς τρόπους και στρατηγικές για μείωση των προβλημάτων απειθαρχίας και των περιστατικών εκφοβιστικής συμπεριφοράς σε επίπεδο τάξης. Κατά την διάρκεια τέτοιων επισκέψεων μπορεί να γίνεται παρατήρηση τόσο της διδασκαλίας όσο και αποτελεσματικών τρόπων χειρισμού πειθαρχικών προβλημάτων. Τα αποτελέσματα των παρατηρήσεων συνίσταται να συζητούνται στις συνεδρίες προσωπικού ούτως ώστε να βοηθηθούν οι δάσκαλοι να μάθουν από κοινού αποτελεσματικούς τρόπους χειρισμού της εκφοβιστικής συμπεριφοράς. Μπορούν επίσης να αναπτυχθούν συγκεκριμένα έντυπα παρατήρησης τα οποία να σχετίζονται με την πολιτική του σχολείου για τον εκφοβισμό.

Ακόμα, κάποιες υπευθυνότητες όπως για παράδειγμα η παιδονομία μπορούν να ορίζονται όχι μόνο σε άτομα αλλά σε *ζευγάρια εκπαιδευτικών*. Όταν δουλεύουν συνεργατικά, οι εκπαιδευτικοί μπορούν να συζητούν τι παρατηρούν, να ανταλλάζουν απόψεις, να βρίσκουν λύσεις από κοινού και μετά να παρουσιάζουν στη συνεδρία προσωπικού τις προσπάθειες που θεωρούν πιο αποτελεσματικές. Έτσι, οι εκπαιδευτικοί έχουν πρόσβαση σε ευκαιρίες *επαγγελματικής ανάπτυξης* οι οποίες διευκολύνουν το χειρισμό της εκφοβιστικής συμπεριφοράς. Η διοικητική ομάδα του σχολείου μπορεί ακόμη να καλέσει ζευγάρια ή μικρές ομάδες εκπαιδευτικών να αναλάβουν την προετοιμασία *παρουσίασης* για ολόκληρο το σχολείο που να αφορά στρατηγικές που μπορούν να μειώσουν το φαινόμενο του εκφοβισμού μεταξύ των μαθητών.

Μια άλλη πολύ χρήσιμη στρατηγική είναι και η ανάπτυξη ενός *συστήματος μεντόρων* (πιο έμπειροι εκπαιδευτικοί όσον αφορά στην εκφοβιστική συμπεριφορά). Με βάση το ιστορικό και τις δεξιότητες κάθε εκπαιδευτικού, η διεύθυνση του σχολείου μπορεί να δημιουργήσει την επιτροπή των μεντόρων. Πιο έμπειροι εκπαιδευτικοί και/ή βοηθοί διευθυντές μπορούν να στηρίζουν τους νεότερους εκπαιδευτικούς ή μαθητές που είναι αποδέκτες εκφοβισμού. Επιπλέον, αυτή η επιτροπή μπορεί να διευθετήσει την εκπαίδευση των εκπαιδευτικών, να επιβλέπει την

αποτελεσματικότητα του προγράμματος, να εισηγείται αλλαγές και να ρυθμίζει τη συνοχή της παρέμβασης.

Στην ανάπτυξη της πολιτικής του σχολείου, πρέπει να δοθεί προσοχή στην *παροχή στήριξης και διευκολύνσεων* στις ομάδες εκπαιδευτικών που αντιμετωπίζουν τα περισσότερα περιστατικά εκφοβισμού στην τάξη τους. Αυτοί οι εκπαιδευτικοί για παράδειγμα θα μπορούσαν να έχουν *λιγότερους μαθητές* στην τάξη τους για να έχουν την ευκαιρία να αντιμετωπίζουν πιο αποτελεσματικά τον εκφοβισμό. Επιπλέον, ένα *δεύτερο άτομο-βοηθός στην τάξη* (όπου χρειάζεται) μπορεί να βοηθήσει στον αποτελεσματικότερο έλεγχο των μαθητών αλλά και στην καλύτερη διαχείριση του χρόνου.

B.3) Πολιτική συνεργασίας του σχολείου με γονείς και άλλους εμπλεκόμενους φορείς:

Κατά την ανάπτυξη της σχολικής πολιτικής και το σχεδιασμό στρατηγικών, οι σχέσεις με την κοινότητα, τους γονείς και τους συμβούλους είναι εξαιρετικά σημαντικές αφού οι φορείς αυτοί μπορούν να προσφέρουν ηθική και υλική βοήθεια στο σχολείο. Δομές βασισμένες στη συνεργασία με άλλους φορείς συνεισφέρουν σημαντικά στην εφαρμογή των δράσεων με σκοπό τη μείωση του φαινομένου της εκφοβιστικής συμπεριφοράς και τη δημιουργία ενός ασφαλούς και υποστηρικτικού σχολείου. Ενημερώνοντας τους γονείς και όλες τις εμπλεκόμενες ομάδες (π.χ την κοινότητα), δημιουργείται ένα κλίμα ελεύθερης έκφρασης απόψεων και προσδοκιών και εξεύρεσης τρόπων βελτίωσης του σχολικού μαθησιακού περιβάλλοντος. Η εμπλοκή της ευρύτερης κοινότητας και ειδικότερα των γονιών και των μαθητών στο σχολείο μπορεί να επιτευχθεί με τη σύσταση μιας επιτροπής που να περιλαμβάνει το διευθυντή του σχολείου, αντιπροσώπους του συνδέσμου γονέων, δασκάλους, μέλη του μη εκπαιδευτικού προσωπικού του σχολείου και μαθητές. Με τη συμμετοχή προσωπικού, μαθητών και γονέων στη δημιουργία και εφαρμογή πολιτικής εναντίον του εκφοβισμού, η διεύθυνση του σχολείου μπορεί να πάρει πολύτιμες πληροφορίες από όλους όσοι επηρεάζονται άμεσα. Τα ερευνητικά δεδομένα καταδεικνύουν πως αυτός ο παράγοντας είναι ένας από τους πιο σημαντικούς παράγοντες για την αποτελεσματικότητα του σχολείου (Fan & Chen, 2001; Kyriakides, Creemers, Antonίου & Demetriou, in press; Waterman & Walker, 2009). Δημιουργώντας καλές σχέσεις με τους γονείς και την κοινότητα του σχολείου και ενθαρρύνοντας τους να εμπλέκονται ενεργά στην εφαρμογή της πολιτικής του σχολείου, γίνεται αξιοποίηση

όλων των διαθέσιμων ανθρώπινων πόρων όχι μόνο για επίτευξη των μαθησιακών στόχων (γνωστικών και συναισθηματικών) αλλά και για επίτευξη των ποικίλων προκλήσεων που δέχεται το σχολείο, όπως τα περιστατικά εκφοβισμού.

Περιεχόμενο της πολιτικής

Στο επόμενο υποκεφάλαιο, δίνονται συγκεκριμένες κατευθύνσεις για την ανάπτυξη πολιτικής σε σχέση με τη συνεργασία με τους γονείς και τους διάφορους φορείς. Πιο συγκεκριμένα, εστιάζουμε την προσοχή μας, στην ανάπτυξη πολιτικής για τα ρόλο και τα καθήκοντα που μπορούν να αναλάβουν *οι γονείς, οι ψυχολόγοι (κλινικοί και εκπαιδευτικοί) και η αστυνομία* για τη μείωση του εκφοβισμού

Συνεργασία με τους γονείς

Πιο κάτω, ασχολούμαστε με στην επίτευξη στενής συνεργασίας με τους γονείς για την αντιμετώπιση της εκφοβιστικής συμπεριφοράς. Είναι πολύ σημαντικό να σημειωθεί σε αυτό το σημείο ότι με τον όρο γονείς δεν εννοούμε μόνο τους γονείς των θυτών, των θυμάτων και των αυτοπτών μαρτύρων αλλά τους γονείς όλων των μαθητών του σχολείου σας. Όπως έχει αναφερθεί και σε προηγούμενα κεφάλαια, η εκφοβιστική συμπεριφορά επηρεάζει κ όχι μόνο μαθητές που είναι θύτες, θύματα ή αυτόπτες μάρτυρες μιας τέτοιας συμπεριφοράς αλλά όλους τους μαθητές του σχολείου σας. Αυτό καταδεικνύει πως η εκφοβιστική συμπεριφορά πρέπει να αποτελεί ανησυχία και πρόκληση για όλους τους γονείς έτσι ώστε να αντιμετωπίσουν το πρόβλημα και να το μειώσουν.

Η συνεργασία του σχολείου με τους γονείς για την αντιμετώπιση και μείωση του φαινομένου της εκφοβιστικής συμπεριφοράς και κυρίως για την ανταλλαγή πληροφοριών και τη λήψη στρατηγικών εντός και εκτός σχολείου μπορεί να καταστεί ύψιστης σημασίας παράγοντας κατά την υλοποίηση των δράσεων του σχολείου για την αντιμετώπιση του εκφοβισμού. Η γονική εμπλοκή είναι ζωτικής σημασίας παράγοντας και συνεπώς οι γονείς θα πρέπει να εμπλακούν ενεργά στην πρωτοβουλία σας για μείωση του εκφοβισμού.

Στην αρχή της σχολικής χρονιάς, είναι πολύ σημαντικό το σχολείο να *ανακοινώσει* στους γονείς τη πολιτική για την εκφοβιστική συμπεριφορά, να την αναλύσει και να ζητήσει ανατροφοδότηση και εισηγήσεις. Στα αρχικά στάδια των προσπαθειών, το σχολείο πρέπει να ενημερώσει πλήρως τους γονείς για το θέμα παρέχοντας όλες τις πληροφορίες για το σχέδιο δράσης. Η σχολική κοινότητα

απαιτείται να πείσει τους γονείς ότι το πρόγραμμα θα λειτουργήσει και ότι εκείνοι μπορούν να κάνουν την διαφορά. Κατά την υλοποίηση του προγράμματος, θα βοηθήσει πολύ η παροχή συγκεκριμένης θετικής ανατροφοδότησης στους γονείς και η ενημέρωση για μείωση στα ποσοστά επιθετικότητας. Κάτι τέτοιο θα ενισχύσει της προσπάθειες τους για εφαρμογή και υλοποίηση της πολιτικής του σχολείου για τον εκφοβισμό και θα δημιουργήσει αισιοδοξία. Επίσης, θα πρέπει να δίνεται στους γονείς ακριβής πληροφόρηση για την εκφοβιστική συμπεριφορά και τους τρόπους αντιμετώπισής της ενθαρρύνοντας τους παράλληλα να επικοινωνούν με το σχολείο εάν υποπτεύονται ότι υπάρχουν περιστατικά εκφοβισμού στο σχολείο.

Ακόμα, είναι ευθύνη του σχολείου να αυξήσει τις γνώσεις και τις δεξιότητες των γονιών ούτως ώστε να μπορούν να αντιμετωπίζουν αποτελεσματικά την εκφοβιστική συμπεριφορά. Απαραίτητη προϋπόθεση είναι να τους δίνεται ανατροφοδότηση για τις προσπάθειες που αναλαμβάνουν. Συγχρόνως, το σχολείο θα πρέπει να εκπαιδεύσει τους γονείς σε τρόπους αναγνώρισης της εκφοβιστικής συμπεριφοράς και της θυματοποίησης. Έτσι, οι γονείς αναφέροντας σημάδια ανήσυχης συμπεριφοράς του παιδιού τους στο σπίτι μπορούν να βοηθήσουν στην αναγνώριση των θυμάτων. Κάποια από τα σημάδια που καταδεικνύουν ότι ένα παιδί είναι αποδέκτης εκφοβιστικής συμπεριφοράς μπορούν να ανιχνευτούν μετά τις σχολικές ώρες, στο σπίτι όταν ξαφνικά οι γονείς παρατηρούν αλλαγές στην συμπεριφορά του παιδιού τους {π.χ απροθυμία ή άρνηση να πάει στο σχολείο, ξαφνική αδιαθεσία τα πρωινά, φτωχή κατοίκον εργασία, εφιάλτες το βράδυ, μεγαλύτερες απαιτήσεις για χρήματα ή κλοπή (αυτό πιθανόν για να «πληρώσουν» το θύτη) αφηρημάδα, ξαφνικός τραυλισμός, έλλειψη αυτοπεποίθησης, άρνηση να μιλήσει για το τι συμβαίνει}. Πολύ σημαντικό είναι να ξεκαθαριστεί στους γονείς ότι είναι ευθύνη τους να αναφέρουν στη διεύθυνση του σχολείου όλα τα περιστατικά εκφοβισμού τα οποία έχουν υποπέσει στην αντίληψή τους και όχι μόνο εκείνα που έχουν ως αποδέκτη το δικό τους παιδί. Στους γονείς θα πρέπει να δοθούν περαιτέρω οδηγίες σχετικά με το πώς να ενθαρρύνουν το παιδί τους να αναφέρει περιστατικά εκφοβισμού σε ένα δάσκαλο τον οποίο εμπιστεύονται στο σχολείο.

Ακόμη, είναι ευθύνη του σχολείου να βοηθήσει τους γονείς να βρουν το δικό τους ρόλο στην παρέμβαση που γίνεται στο σχολείο (για παράδειγμα να επαινούν ή να επιβραβεύουν στο σπίτι για θετική συμπεριφορά) αλλά και να τους επιβραβεύει όταν η κατάσταση αλλάζει προς το καλύτερο. Παράλληλα, οι γονείς μπορούν να δώσουν τις δικές τους εισηγήσεις για καλύτερες παρεμβάσεις («Τι εισηγείστε να

πράξει το σχολείο σε επόμενα στάδια;») παρά να κριτικάρουν τις στρατηγικές που έχουν ήδη αναληφθεί.

Το στιλ οικογένειας και τα οικογενειακά ζητήματα συχνά οδηγούν στη δημιουργία θυτών και θυμάτων. Για αυτό το λόγο μπορούν να οργανωθούν *εκπαιδευτικά εργαστήρια* για τους γονείς/κηδεμόνες που να αφορούν *αποτελεσματικές τεχνικές/στρατηγικές* που μπορούν να επαναλαμβάνουν στο σπίτι. Έτσι γίνεται αντιληπτό πως οποιοδήποτε είδος εκφοβιστικής συμπεριφοράς στο σπίτι θα πρέπει να αποφεύγεται. Παράλληλα, το σχολείο πρέπει να ενθαρρύνει τους γονείς να δείξουν στα παιδιά τους πόσο πολύ αποδοκιμάζουν την εκφοβιστική συμπεριφορά και για ποιους λόγους. *Η εντατική συμβουλευτική μαθητή και οικογένειας* καθίσταται απαραίτητη προϋπόθεση βοήθειας προς τους γονείς αφού θα τους προσφέρει γνώση νέων προσεγγίσεων πειθαρχίας, επικοινωνίας και θετικών αλληλεπιδράσεων με το παιδί τους.

Ακόμη, το σχολείο μπορεί να αναπτύξει πολιτική που θα ενημερώνει τους γονείς για τις *ώρες συναντήσεων με τους δασκάλους* κατά τις οποίες μπορούν να ενημερωθούν αφενός για την πρόοδο και αφετέρου για την συμπεριφορά των παιδιών τους. Το σχολείο επιβάλλεται να διαβεβαιώσει τους γονείς ότι μπορούν να μοιράζονται όλες τους τις ανησυχίες με τους δασκάλους του παιδιού τους. Σε περίπτωση όμως που δεν επιθυμούν να εμπλέξουν το δάσκαλο του παιδιού τους για οποιοδήποτε λόγο, μπορούν να αποταθούν στο *σχολικό σύμβουλο ή το συντονιστή*. Αυτές οι κοινές συναντήσεις δασκάλων και γονιών μπορούν να εστιάζονται σε θέματα που αφορούν στον κώδικα συμπεριφοράς και στους τρόπους παροχής υποστήριξης από τους γονείς στο σχολείο για την μείωση του προβλήματος του εκφοβισμού.

Καθώς πάντοτε παρουσιάζονται δυσκολίες στη διευθέτηση ώρας που να βολεύει το πρόγραμμα όλων των γονέων, θα πρέπει να σταλεί στους γονείς μια ανακοίνωση με *λεπτομέρειες για τρόπους επικοινωνίας με τα αρμόδια άτομα του εκπαιδευτικού προσωπικού*. Αυτή η ανακοίνωση μπορεί να προτείνει στους γονείς εύκολους τρόπους επικοινωνίας με τους δασκάλους/τη διεύθυνση του σχολείου ή το συντονιστή του σχολείου για την εκφοβιστική συμπεριφορά. Έτσι, γονείς οι οποίοι έχουν καθορισμένα ωράρια εργασίας και δεν μπορούν να αφήσουν τη δουλειά τους και να παρουσιαστούν στο σχολείο πριν την ώρα που σχολάνουν οι δάσκαλοι, μπορούν να ειδοποιηθούν ότι μπορούν να επικοινωνήσουν με το σχολείο μέσω

τηλεφώνου ή ηλεκτρονικού ταχυδρομείου. Ακόμη, οι διαλέξεις και τα σεμινάρια στους γονείς μπορούν να διοργανώνονται απογεύματα.

Το σχολείο μπορεί ακόμη να προσκαλέσει τους γονείς (και κυρίως εκείνους που έχουν παιδιά σε ρόλους θύτη ή θύματος) να επισκέπτονται τις τάξεις των απιδιών τους και να παρακολουθούν τη διδασκαλία. Τέτοιες συναντήσεις σε επίπεδο τάξης μπορούν να βοηθήσουν στην καλύτερη επικοινωνία γονιών και δασκάλων. Έτσι, οι γονείς μαθαίνουν πώς να στηρίζουν τις προσπάθειες του σχολείου και τι αναμένεται από αυτούς να κάνουν για να βοηθήσουν με τρόπο αποτελεσματικό το παιδί τους. Οι εκπαιδευτικοί μπορεί να καλέσουν τους γονείς να αναλάβουν ενεργό ρόλο όπως να ελέγχουν και να βοηθούν μαθητές που είχαν προβλήματα μεταξύ τους (θύτης-θύμα) να διεκπεραιώσουν από κοινού ένα έργο με θετικό χαρακτήρα.

Είναι επίσης εξαιρετικά σημαντικό το σχολείο να ευχαριστεί τους γονείς εκείνους που καταβάλλουν ουσιαστικές προσπάθειες για τη διασφάλιση ενός ασφαλούς σχολικού περιβάλλοντος.

Η οργάνωση «κύκλου γονέων» στο σχολείο για τους γονείς θυμάτων και θυτών μπορεί να βοηθήσει τους γονείς να ανοιχτούν σε σχέση με το ζήτημα του εκφοβισμού. Ο κύκλος γονέων πρέπει να εστιαστεί στην καλλιέργεια υγιούς επικοινωνίας μεταξύ των γονέων η οποία να χαρακτηρίζεται από εμπιστοσύνη, αυθεντικότητα, ειλικρίνεια και ανοικτοσύνη. Αυτά μπορεί να επιτευχθούν εάν ο συντονιστής του κύκλου ακολουθεί τα πιο κάτω: α) σύσταση κανόνων για την ομάδα (π.χ εχεμύθεια), β) ο κάθε συμμετέχοντας να παίρνει το λόγο τουλάχιστον μία φορά, γ) οι συμμετέχοντες να χρησιμοποιούν προσωπικές προτάσεις («εγώ»), δ) αποφυγή επιθέσεων σε προσωπικό επίπεδο, ε) αναστοχασμός στις απόψεις άλλων, στ) κατανόηση, ζ) συζήτηση για πιθανές λύσεις, και η) συμφωνία για έλεγχο σε σχέση με την επίλυση του προβλήματος. Οι συντονιστές πρέπει επίσης να είναι ανεκτικοί σε διάφορες απόψεις που ίσως έχουν διατυπωθεί και με τρόπο επιθετικό από τους γονείς. Καθώς κάποιοι γονείς πολύ πιθανόν να επιρρίψουν ευθύνες στους δασκάλους, ο συντονιστής επιβάλλεται να ζητήσει περαιτέρω εξηγήσεις ή εισηγήσεις από το γονιό που έκανε καταγγελία. Σε κάθε περίπτωση, οι γονείς πρέπει να νιώθουν ότι μπορούν να διαμαρτυρηθούν και να εκφράσουν τις ανησυχίες τους για την εκφοβιστική συμπεριφορά αλλά και για τη συμμετοχή τους στο πρόγραμμα παρέμβασης.

Πιθανά θέματα συζήτησης που θα εμπλέξουν περισσότερο τους γονείς είναι οι κανόνες της οικογένειας και η επίδραση τους στην εκφοβιστική συμπεριφορά, η χρήση επαίνου και τιμωρίας, η σημασία της συνέπειας στην αντιμετώπιση του παιδιού και από

τους δύο γονείς και η βοήθεια στο παιδί για αποφυγή επιθετικών αντιδράσεων. Οι γονείς θυτών και θυμάτων συχνά κρατούν απόσταση μεταξύ τους για τους δικούς τους λόγους. Οι κύκλοι γονέων μπορεί να αποτελέσουν μία πολύ καλή ευκαιρία για τους γονείς να αναμειχθούν περαιτέρω σε δραστηριότητες του σχολείου, να προσφέρουν εθελοντική εργασία συμβάλλοντας με αυτό τον τρόπο στην αίσθηση του «ανήκειν» στη σχολική κοινότητα.

Συνεργασία με ψυχολόγους

Η κοινότητα του σχολείου θα πρέπει να αναπτύξει συνεργασία με *λειτουργούς ψυχικής υγείας και κλινικούς ψυχολόγους* αναφορικά με σημαντικά κλινικά προβλήματα για ιδιαίζουσες περιπτώσεις μαθητών. Τέτοιες περιπτώσεις αφορούν μαθητές με κατάθλιψη, μη φυσιολογική συμπεριφορά, ελλειμματική προσοχή και υπερκινητικότητα (ΔΕΠΥ). Σε περιστάσεις όπου υπάρχουν σοβαρά και δύσκολα κλινικά συμπτώματα σε ατομικό επίπεδο, η επικοινωνία με τον κλινικό ψυχολόγο μπορεί να βοηθήσει ουσιαστικά. Για παράδειγμα, οι κλινικοί ψυχολόγοι και οι λειτουργοί ψυχικής υγείας μπορούν να προσφέρουν πολύτιμες πληροφορίες σχετικά με τη λήψη φαρμάκων (δοσολογία) εάν κάποιος μαθητής παίρνει φάρμακα. Παράλληλα, οι κλινικοί ψυχολόγοι μπορούν να επεξηγήσουν στους δασκάλους την πολυπλοκότητα των μη κανονικών-φυσιολογικών συμπεριφορών και να προσφέρουν πολύτιμες εισηγήσεις και πληροφορίες στους δασκάλους για τρόπους αντιμετώπισης των προβλημάτων ψυχικής υγείας των μαθητών τους.

Μπορεί να γίνει *εκπαίδευση των δασκάλων από τους εκπαιδευτικούς ψυχολόγους* σε κρίσιμα εκπαιδευτικά ζητήματα που σχετίζονται με την εκφοβιστική συμπεριφορά και ειδικές περιπτώσεις δύσκολες στο χειρισμό τους. Το σχολείο μπορεί να καλέσει εκπαιδευτικούς ψυχολόγους να κατευθύνουν τους δασκάλους στην αντιμετώπιση του εκφοβισμού όταν πρόκειται για ατομικές περιπτώσεις μαθητών. Μπορεί να ζητηθεί επίσης από τους ψυχολόγους να προσφέρουν *σεμινάρια σε επίπεδο σχολείου* σε ζητήματα που σχετίζονται με τις δραστηριότητες που προσφέρουν οι δάσκαλοι στο σχολείο στοχεύοντας σε σκέψεις, συμπεριφορές, στάσεις αλλά και διαπροσωπικές και συναισθηματικές δεξιότητες. Αυτά τα μαθήματα-σεμινάρια μπορεί να αφορούν σε σημαντικά θέματα όπως *τη διαχείριση του θυμού, δεξιότητες ελέγχου των συναισθημάτων, την ικανότητα να είσαι καλός ακροατής, δεξιότητες επικοινωνίας, συμπόνια, στάση αποδοχής και όχι κριτικής διάθεσης, εθνική ταυτότητα*

και αποφυγή προκαταλήψεων, στρατηγικές αντιμετώπισης του μετατραυματικού άγχους και δημιουργία εμπιστοσύνης.

Συνεργασία με την αστυνομία

Για την αντιμετώπιση του εκφοβισμού και κυρίως των βανδαλισμών, χρειάζεται *συνεργασία με την αστυνομία και τις κοινοτικές αρχές*. Το σχολείο μπορεί να σχεδιάσει ξεκάθαρη πολιτική για την επικοινωνία και τη συνεργασία με τις τοπικές αστυνομικές αρχές με σκοπό τον περιορισμό συναισθημάτων ανασφάλειας. Τα *μέτρα ασφαλείας* θα πρέπει να λαμβάνονται σε συνεργασία με την αστυνομία και μετά από ξεκάθαρη πληροφόρηση για τους φόβους και τις ανησυχίες του σχολείου για τον εκφοβισμό και τους βανδαλισμούς. Συγχρόνως, ένας εκπαιδευτικός θα πρέπει να αναλάβει την ευθύνη να επικοινωνεί με την αστυνομία σε περίπτωση βανδαλισμών.

B.4) Παροχή μαθησιακών πηγών-πόρων

Αυτή η πτυχή η οποία αναφέρεται στην παροχή πηγών μάθησης (οι ανθρώπινες πηγές περιλαμβάνονται επίσης) είναι πολύ σημαντική για την ανάπτυξη των δράσεων και των στρατηγικών σας για την αντιμετώπιση και μείωση της εκφοβιστικής συμπεριφοράς. Η διαθεσιμότητα και κυρίως η καλή χρήση των πηγών μάθησης στα σχολεία συνεισφέρουν σημαντικά στη μάθηση (γνωστικά και συναισθηματικά αποτελέσματα). Με την παροχή των απαραίτητων εκπαιδευτικών πηγών τις οποίες χρειάζεται το σχολείο για να θέσει σε εφαρμογή το πρόγραμμα παρέμβασης αφενός διευκολύνονται οι προσπάθειες και αφετέρου διασφαλίζεται η αποτελεσματικότητα τους. Επιπρόσθετα οι πηγές μάθησης οδηγούν στην εμφάνιση εκφοβισμού μεταξύ των μαθητών καθώς όταν είναι περιορισμένες (π.χ κάποια διδακτικά μέσα δεν επαρκούν για όλους τους μαθητές) δημιουργούνται συγκρούσεις μεταξύ των μαθητών για την απόκτησή τους. Για παράδειγμα, ο ηλεκτρονικός υπολογιστής ως εκπαιδευτικό εργαλείο είναι πολύ χρήσιμο για όλους τους μαθητές όταν κάνουν μία συγκεκριμένη δραστηριότητα. Για παράδειγμα, σε περίπτωση που υπάρχει μόνο ένας υπολογιστής με πρόσβαση στο διαδίκτυο ενώ οι μαθητές είναι 20 ή ακόμα περισσότεροι μπορεί να προκληθούν πολλές συγκρούσεις ανάμεσα στους μαθητές. Αυτό καταδεικνύει πως οι δάσκαλοι θα πρέπει να οργανώνουν κατάλληλα το μαθησιακό περιβάλλον της τάξης τους και να προτείνουν δραστηριότητες οι οποίες μπορούν να γίνουν από όλους τους μαθητές με τη χρήση των διαθέσιμων πόρων χωρίς οποιεσδήποτε πρακτικές δυσκολίες. Το πιο πάνω παράδειγμα καταδεικνύει ότι

η παροχή πηγών μάθησης και η σωστή χρήση τους από τους δασκάλους αποτρέπουν την εμφάνιση απειθαρχίας στην τάξη αλλά και στο σχολείο (π.χ εκδηλώσεις). Πιο κάτω, δίνονται συγκεκριμένες εισηγήσεις για την παροχή και την κατάλληλη χρήση μαθησιακών πηγών στα πλαίσια της ανάπτυξης πολιτικής για την αντιμετώπιση και μείωση του εκφοβισμού στο σχολείο.

Περιεχόμενο της πολιτικής

Το σχολείο καλείται να αναπτύξει πολιτική για τη χρήση του οπτικοακουστικού υλικού και του τεχνολογικού εξοπλισμού στη διδασκαλία με σκοπό τη βελτίωση της μάθησης και την επίτευξη γνωστικών και συναισθηματικών στόχων οι οποίοι πιθανόν να οδηγούν στη μείωση της εκφοβιστικής συμπεριφοράς. Παράλληλα το σχολείο πρέπει να ενθαρρύνει τους εκπαιδευτικούς να κάνουν χρήση των διαθέσιμων πηγών. Έτσι όχι μόνο βελτιώνεται η καθημερινή τους πρακτική στη διδασκαλία αλλά συγχρόνως μπορούν να αναγνωρίζουν αποδοτικούς τρόπους χρησιμοποίησης αυτών των πηγών. Αυτό αναμένεται να συμβάλει στην επαγγελματική ανάπτυξη των δασκάλων και στη μείωση του εκφοβισμού. Επιπλέον, θα πρέπει να αναπτυχθεί ένα σχέδιο για τη δίκαιη κατανομή των πόρων μεταξύ των δασκάλων (και σε κάποιες περιπτώσεις μεταξύ μαθητών διαφορετικών ηλικιακών ομάδων).

Υπάρχουν πολλοί και ποικίλοι τρόποι αξιοποίησης των πηγών με σκοπό την ανάπτυξη δράσεων και στρατηγικών για την αντιμετώπιση της εκφοβιστικής συμπεριφοράς. Οι γνωστικοί και μαθησιακοί στόχοι μπορούν σαφέστατα να επιτευχθούν με την αξιοποίηση διαφόρων εκπαιδευτικών εργαλείων τα οποία είναι διαθέσιμα από το σχολείο (π.χ χάρτες, λογισμικά). Για αυτό το λόγο, τα σχολεία θα πρέπει να αναπτύξουν πολιτική σε σχέση με το πώς να διακρίνουν και κατόπιν να αγοράζουν-εξασφαλίζουν κατάλληλα λογισμικά και διάφορα άλλα διδακτικά μέσα που θα συμβάλουν στη μείωση του εκφοβισμού. Παράλληλα, οι διάφοροι υποστηρικτικοί φορείς μπορούν να αναλάβουν το κόστος των διασκέψεων που θα διοργανωθούν για να ενημερωθούν γονείς και άλλοι εμπλεκόμενοι για την εκφοβιστική συμπεριφορά.

Αποφάσεις μπορούν να ληφθούν και για τη διοργάνωση σεμιναρίων σε επίπεδο σχολείου τα οποία μπορούν να προσφέρουν πολύτιμες γνώσεις για την εκφοβιστική συμπεριφορά. Ο εμπλουτισμός των πηγών οι οποίες είναι ιδιαίτερα ελκυστικές στους μαθητές (π.χ υπολογιστές, εξοπλισμός φυσικής αγωγής, μουσικά όργανα) μπορεί να μειώσει τις συγκρούσεις καθώς περιστατικά εκφοβισμού τα οποία

οφείλονται στην ανεπάρκεια των πηγών θα μειωθούν. Στο σημείο αυτό πρέπει να διευκρινιστεί ότι οι δάσκαλοι πρέπει να είναι πολύ προσεκτικοί, σωστοί και δίκαιοι στο μοίρασμα των πόρων για να αποφύγουν επιθετική συμπεριφορά αλλά και παράπονα.

Ένα άλλο σημείο το οποίο θα βοηθήσει την ανάπτυξη της πολιτικής για την παροχή πηγών μάθησης είναι και η χρήση ανθρωπίνων πόρων. Κάποια σχολεία ίσως αποφασίσουν να διορίσουν επιπλέον προσωπικό για υποστήριξη των αναγκών τους και παροχή βοήθειας σε θέματα αντιμετώπισης της εκφοβιστικής συμπεριφοράς. Έτσι, το σχολείο μπορεί να διορίσει ένα επαγγελματία για συγκεκριμένη χρονική περίοδο ο οποίος θα βοηθά τους δασκάλους στο χειρισμό παιδιών με προβλήματα ψυχικής υγείας. Η χρησιμοποίηση ανθρώπινου δυναμικού (π.χ βοηθοί, εκπαιδευτικοί σύμβουλοι, και νέες θέσεις) κυρίως στα πιο αποκεντρωτικά εκπαιδευτικά συστήματα μπορεί να θεωρηθεί ως μια εξαιρετικά σημαντική πρακτική βοήθεια στην αντιμετώπιση και μείωση του εκφοβισμού.

Γ) Πολιτική του σχολείου για τη διδασκαλία

Πιο κάτω μπορείτε να βρείτε εισηγήσεις για τις τρεις πτυχές της πολιτικής του σχολείου για τη διδασκαλία. Οι τρεις πτυχές αυτού του τομέα είναι: α) παροχή ευκαιριών μάθησης, β) ποσότητα της διδασκαλίας και γ) ποιότητα της διδασκαλίας. Με σκοπό να μειώσουμε τον εκφοβισμό, χρειάζεται όχι μόνο να δημιουργήσουμε ένα ασφαλές μαθησιακό περιβάλλον στο σχολείο αλλά και οι εκπαιδευτικοί να αναπτύξουν ένα ασφαλές μαθησιακό περιβάλλον στην τάξη. Αυτό μπορεί να επιτευχθεί με την ανάπτυξη της πολιτικής του σχολείου σας για τη διδασκαλία σε σχέση με τις τρεις πτυχές που προαναφέρθηκαν. Πιο κάτω εξηγείται διεξοδικά πως η ανάπτυξη κάθε μιας από αυτές τις πτυχές συνδέεται με την μείωση της εκφοβιστικής συμπεριφοράς. Παρέχουμε ακόμη εισηγήσεις για ανάληψη δράσεων για βελτίωση της πολιτικής σε σχέση με κάθε μία από τις πτυχές της πολιτικής για τη διδασκαλία.

Γ.1) Παροχή μαθησιακών ευκαιριών

Η παροχή ευκαιριών μάθησης στους μαθητές αποτελεί τη βασικότερη πτυχή της πολιτικής του σχολείου για τη διδασκαλία για την αντιμετώπιση της εκφοβιστικής συμπεριφοράς. Η ανάπτυξη αυτής της πτυχής μπορεί να ενθαρρύνει τους εκπαιδευτικούς να εισαγάγουν νέους γνωστικούς και κυρίως νέους συναισθηματικούς στόχους που να αποσκοπούν στη μείωση του εκφοβισμού. Ειδικότερα, η πολιτική του

σχολείου για τα ευκαιρίες μάθησης θα πρέπει να περιλαμβάνει στόχους οι οποίοι σχετίζονται με την εκφοβιστική συμπεριφορά όπως για παράδειγμα η κοινωνική συνείδηση, η κατανόηση των αξιών της κοινωνίας, η συναισθηματική αναγνώριση και η ανάπτυξη θετικών στάσεων απέναντι στις ομάδες συνομηλίκων (π.χ σεβασμός απέναντι στους άλλους, δίκαιος διαχωρισμός ευθυνών σε συνεργατικές εργασίες). Αυτό το ερευνητικό πρόγραμμα στηρίζεται στην υπόθεση ότι παρά να αντιμετωπίζεται η εκφοβιστική συμπεριφορά ανεξάρτητα από τη μάθηση, τα σχολεία καλό θα ήταν να εισαγάγουν και να επιτύχουν συναισθηματικούς και κοινωνικούς στόχους που δεν περιλαμβάνονται στο επίσημο αναλυτικό πρόγραμμα. Κατά συνέπεια, αφού επιτύχετε αυτούς τους μαθησιακούς στόχους, στο σχολείο σας θα αναπτυχθεί ένα ασφαλές και παραγωγικό μαθησιακό περιβάλλον. Πιο συγκεκριμένα, υποστηρίζουμε ότι τα αποτελεσματικά σχολεία στη αντιμετώπιση της εκφοβιστικής συμπεριφοράς είναι εκείνα στα οποία *οι εκπαιδευτικοί ενεργοποιούν τους μαθητές τους παρέχοντας τους κατάλληλες και καλά σχεδιασμένες μαθησιακές ευκαιρίες που αποσκοπούν στην επίτευξη σχετικών γνωστικών και συναισθηματικών στόχων* (Kyriakides, Creemers & Charalambous, 2008). Πιο κάτω, θα διαβάσετε συγκεκριμένες δραστηριότητες που αφορούν στην ανάπτυξη δράσεων και στρατηγικών για την παροχή μαθησιακών ευκαιριών.

Περιεχόμενο της πολιτικής

Όπως έχει υποστηριχτεί και πιο πάνω, τα σχολεία θα πρέπει να αναπτύξουν πολιτική που να αφορά την εισαγωγή μαθησιακών στόχων (πέρα από εκείνους που περιλαμβάνονται στο επίσημο αναλυτικό πρόγραμμα) που αναμένεται να συνεισφέρουν στη μείωση της εκφοβιστικής συμπεριφοράς. Τέτοιοι σημαντικοί για την μείωση του εκφοβισμού στόχοι μπορούν να είναι είτε γνωστικοί (π.χ κοινωνική συνείδηση, κατανόηση των αξιών της κοινωνίας), είτε συναισθηματικοί (συναισθηματική αναγνώριση, ανάπτυξη θετικών στάσεων απέναντι στις ομάδες συνομηλίκων).

Στα πλαίσια της παροχής μαθησιακών ευκαιριών στους θύτες, θα μπορούσαν να τεθούν οι πιο κάτω συναισθηματικοί στόχοι οι οποίοι δεν περιλαμβάνονται στο επίσημο αναλυτικό: *α) δεξιότητες ακρόασης, β) εκπαίδευση για θετικότητα στη συμπεριφορά, γ) διαχείριση συγκρούσεων, δ) διαχείριση του θυμού, ε) δεξιότητες ελέγχου συναισθημάτων, και στ) σεβασμός, συνεργασία*. Εκτός όμως από τους συναισθηματικούς στόχους, ένας άλλος πολύ βοηθητικός γνωστικός στόχος είναι η

κατανόηση των κοινωνικών αξιών. Για τα θύματα μπορούν να εισαχθούν οι ακόλουθοι συναισθηματικοί στόχοι: α) ανάπτυξη-ενίσχυση αυτοπεποίθησης, β) ανάπτυξη ικανότητας για λήψη αποφάσεων, και γ) δεξιότητες επικοινωνίας. Στόχοι Γνωστικής φύσεως μπορούν επίσης να τεθούν: α) κατανόηση των συναισθημάτων του εαυτού και των άλλων (συναισθηματική νοημοσύνη), και β) δεξιότητες αυτοέκφρασης. Πέρα όμως από την εισαγωγή αυτών των στόχων επιβάλλεται και η εισαγωγή σχετικών δραστηριοτήτων οι οποίες σταδιακά θα βοηθήσουν στην επίτευξη των στόχων.

Πρωταρχικά, το σχολείο θα πρέπει να ανακοινώσει την πολιτική στους εκπαιδευτικούς διευκρινίζοντας τους πως η εισαγωγή δραστηριοτήτων για την εφαρμογή τόσο των γνωστικών όσο και των συναισθηματικών στόχων είναι πολύ σημαντική αφού η εκφοβιστική συμπεριφορά είναι ένας πολύ σημαντικός λόγος για την ανάληψη τέτοιων δραστηριοτήτων. Επομένως, η διεύθυνση του σχολείου θα πρέπει να κινητοποιήσει και να ενθαρρύνει τους εκπαιδευτικούς να προσφέρουν τέτοιες δραστηριότητες.

Σε επόμενο στάδιο επιβάλλεται να ενημερώσετε το προσωπικό σας για δραστηριότητες που μπορούν να αναθέσουν στους μαθητές οι οποίες όχι μόνο να σχετίζονται με τη μείωση του εκφοβισμού αλλά και να εξυπηρετούν τους στόχους του αναλυτικού. Για παράδειγμα, οι εκπαιδευτικοί μπορούν να προσαρμόσουν το διδακτικό τους υλικό στην κατανόηση κειμένου ούτως ώστε πέρα από την επίτευξη του στόχου της κατανόησης κειμένου να προβάλλονται και ζητήματα που έχουν να κάνουν με τον εκφοβισμό (π.χ μέσα από μια σχετική ιστορία). Με τη χρήση ενός τέτοιου κειμένου κατανόησης επιτυγχάνονται και οι συναισθηματικοί στόχοι. Ωστόσο πρέπει να σημειωθεί πως αυτή η προσέγγιση προσαρμογής του υλικού δεν μπορεί να γίνει για όλα τα μαθήματα. Συνδέσεις με δραστηριότητες που αφορούν στη μείωση του εκφοβισμού μπορούν να γίνονται όποτε κρίνει ο εκάστοτε δάσκαλος ότι είναι εφικτό για την τάξη, το μάθημα και τους μαθητές του. Συγχρόνως, τέτοιες δραστηριότητες δεν πρέπει να γίνονται μόνο σε καθορισμένη χρονική περίοδο (π.χ μία ολόκληρη εβδομάδα αφιερωμένη στην εκφοβιστική συμπεριφορά) αφού μια τέτοια προσέγγιση δεν θα είχε κανένα αποτέλεσμα στη μάθηση. Αντιθέτως, απαιτείται συστηματική και τακτική ενασχόληση των μαθητών με τους στόχους αυτούς. Πέρα από τις δραστηριότητες που εντάσσονται στο αναλυτικό, μπορούν να αναληφθούν πρωτοβουλίες από το σχολείο (π.χ εκδηλώσεις, φεστιβάλ) που να βοηθούν τους μαθητές να επιτύχουν τους στόχους που προαναφέρθηκαν. Κάποιες

εισηγήσεις σε επίπεδο σχολείου για τη δημιουργία συνθηκών που θα βοηθήσουν τους εκπαιδευτικούς να εμπλακούν σε τέτοιου τύπου δραστηριότητες προσφέρονται πιο κάτω.

Καταρχάς, πρέπει να σημειωθεί πως πρέπει οι διευθυντές να ενθαρρύνουν τους εκπαιδευτικούς να δουλέψουν *συνεργατικά* και να δημιουργήσουν εκπαιδευτικό υλικό για το κάθε μάθημα. Για παράδειγμα, ένας δάσκαλος (ή ομάδα) μπορεί να αναλάβει να δημιουργήσει ενότητα για το μάθημα των Νέων Ελληνικών με κατάλληλα κείμενα και ποιήματα που προωθούν μηνύματα ενάντια στον εκφοβισμό. Η ενότητα αυτή μπορεί να στοχεύει στην επίτευξη όχι μόνο των στόχων που σχετίζονται με τη μείωση της εκφοβιστικής συμπεριφοράς αλλά να εξυπηρετεί και συγκεκριμένους γνωστικούς στόχους στο μάθημα της γλώσσας.

Με σκοπό να σας κινητοποιήσουμε να ψάξετε και να βρείτε πρωτότυπες ιδέες δίνουμε πιο κάτω παραδείγματα δραστηριοτήτων που μπορούν να γίνουν στη τάξη. Εντούτοις, θέλουμε να ξεκαθαρίσουμε πως αυτές οι δραστηριότητες πρέπει να εμπλουτίζουν τους στόχους που ήδη έχετε καθορίσει (π.χ για τη γλώσσα), να ενισχύουν τη διδασκαλία σας και να είναι κατάλληλες για την ηλικία των μαθητών (δηλ. αναπτυξιακό στάδιο). Επομένως, διαφορετικές δραστηριότητες θα πρέπει να παρέχονται σε διαφορετικές ηλικιακές ομάδες μαθητών.

Στα Ελληνικά, ο εκπαιδευτικός μπορεί να εμπλουτίσει το μάθημα επιλέγοντας να διδάξει όχι οποιοδήποτε κείμενο κατανόησης αλλά ένα το οποίο να προάγει τους προκαθορισμένους στόχους για μείωση της εκφοβιστικής συμπεριφοράς. Όπου είναι εφικτό και σύμφωνα με την ηλικία των μαθητών μπορούν να κληθούν οι μαθητές σε ομάδες των δύο να γράψουν ποιήματα (με δοσμένα θέματα από τον εκπαιδευτικό) τα οποία να σχετίζονται με τους στόχους (π.χ ποιήματα για το σεβασμό, το φόβο, τη φιλία). Παράλληλα, μπορεί να διοργανωθεί και διαγωνισμός ποίησης ενάντια στην εκφοβιστική συμπεριφορά είτε σε επίπεδο τάξης είτε με τη συμμετοχή όλου του σχολείου.

Στη μουσική, μπορεί να γίνει ακρόαση τραγουδιών που αναφέρονται σε παιδιά που είναι θύματα εκφοβιστικής συμπεριφοράς και αισθάνονται μόνα και ανασφαλή. Έτσι, οι μαθητές μπορούν να κληθούν να εκφράσουν τα συναισθήματά τους σε σχέση με το περιεχόμενο των ποιημάτων. Με βάση και τις εμπειρίες των παιδιών θα προαχθούν έτσι μηνύματα εναντίον της εκφοβιστικής συμπεριφοράς. Τα παιδιά μπορούν επίσης να συνεργαστούν για να συμμετέχουν σε διαγωνισμό σύνθεσης τραγουδιού με μηνύματα εναντίον του εκφοβισμού.

Στην τέχνη, οι μαθητές μπορούν να δημιουργήσουν αφίσες με μηνύματα εναντίον του εκφοβισμού. Ειδικότερα, αυτή η δραστηριότητα μπορεί να γίνει στα πλαίσια διαγωνισμού αφίσας που θα ανακοινωθεί επίσημα από τη διεύθυνση του σχολείου. Μια άλλη ιδέα είναι αφού ο εκπαιδευτικός διαβάσει στους μαθητές μία ιστορία για ένα παιδί το οποίο είναι θύμα, οι ίδιοι να ζωγραφίσουν το απομονωμένο παιδί όπως το φαντάζονται προσπαθώντας να αποδώσουν τα συναισθήματα των θυμάτων του εκφοβισμού. Στο επόμενο μάθημα μπορεί να ζητηθεί από τους μαθητές να συζητήσουν πως αυτό το παιδί μπορεί να γίνει χαρούμενο κι ευτυχιμένο και να νιώσει συναισθήματα ασφάλειας. Μετά από αυτή τη συζήτηση τα παιδιά θα κληθούν να δημιουργήσουν ένα έργο με τις συνθήκες τις οποίες θεωρούν απαραίτητες για την ευτυχία ενός παιδιού (π.χ φίλοι, όχι καυγάδες, σεβασμός, όμορφο φυσικό περιβάλλον, μαθήματα με ενδιαφέρον).

Στα μαθηματικά, οι μαθητές της έκτης τάξης μπορούν να ψάξουν στο διαδίκτυο και να παρουσιάσουν σε άλλους μαθητές δεδομένα προηγούμενων ερευνών για την εκφοβιστική συμπεριφορά χρησιμοποιώντας τις γνώσεις τους στην επεξεργασία δεδομένων (π.χ δημιουργία διαφορετικών τύπων γραφικών παραστάσεων). Μπορούν να υπολογίσουν και κάποιες στατιστικές τιμές (π.χ μέσος όρος περιστατικών εκφοβισμού σε σχολεία της περιοχής τους). Κάτι τέτοιο θα βοηθήσει στην καλύτερη παρουσίαση του φαινομένου του εκφοβισμού στο ακροατήριο επιτρέποντας συγχρόνως τη διενέργεια συγκρίσεων και την εξαγωγή συμπερασμάτων για γενικές τάσεις σχετικά με το πόσο συχνά παρουσιαζόταν παλαιότερα η εκφοβιστική συμπεριφορά σε σχέση με σήμερα.

Καταληκτικά, το θέατρο μπορεί να αποτελέσει ένα πολύ χρήσιμο εργαλείο για την αύξηση της γνώσης γύρω από την εκφοβιστική συμπεριφορά. Επομένως οι δάσκαλοι μπορούν να χρησιμοποιούν δραστηριότητες οι οποίες εντάσσονται στο θεατρικό παιχνίδι. Το *θεατρικό παιχνίδι* βοηθά στη συναισθηματική ανάπτυξη των παιδιών (αλλά και στη γνωστική) ενισχύοντας τις ικανότητες τους στη διαπραγμάτευση και τη μεταβίβαση ιδεών σε μια νέα κατάσταση. Μια προτεινόμενη δραστηριότητα είναι οι μαθητές να συζητήσουν και να συγκρίνουν τα συναισθήματα των ηρώων αφού παρακολουθήσουν ένα θεατρικό έργο με μηνύματα εναντίον του εκφοβισμού. Σκοπός είναι και η διενέργεια συνδέσεων μεταξύ του θεατρικού και πραγματικών περιστάσεων εκφοβισμού.

Σε αυτό το σημείο, θα πρέπει να τονίσουμε ότι οι γνωστικοί και συναισθηματικοί στόχοι που σχετίζονται με την εκφοβιστική συμπεριφορά μπορούν

να επιτευχθούν μέσω οποιουδήποτε μαθήματος του επίσημου αναλυτικού προγράμματος και όχι μόνο σε μαθήματα τα οποία σχετίζονται με την κοινωνική συνείδηση-αξίες. Όπως εύκολο είναι να σχεδιαστούν δραστηριότητες που να εξυπηρετούν αυτούς τους σκοπούς στο μάθημα των Ελληνικών ή των Κοινωνικών θεμάτων το ίδιο εύκολο είναι να διενεργηθούν τέτοιες δραστηριότητες στα μαθηματικά, τη μουσική ή τη φυσική αγωγή. Επομένως, οι δάσκαλοι όλων των μαθημάτων θα πρέπει να ενθαρρύνονται να οργανώνουν ενότητες οι οποίες να προσφέρουν διδακτικές ευκαιρίες για μείωση του εκφοβισμού.

Όσον αφορά δραστηριότητες πέρα από το αναλυτικό πρόγραμμα, μπορούν να διευθετηθούν κάποιες μέρες εκπαίδευσης (ή εβδομάδα εναντίον του εκφοβισμού) με σκοπό την επιπλέον παροχή εκπαιδευτικών ευκαιριών και την επίτευξη των στόχων. Επομένως, μία εισήγηση είναι να διοργανωθούν εκδηλώσεις εναντίον της εκφοβιστικής συμπεριφοράς. Πιο συγκεκριμένα, μπορεί να οργανωθεί μια διάσκεψη στο σχολείο για τον εκφοβισμό ούτως ώστε όλοι οι μαθητές να ενημερωθούν για το θέμα. Οι συσκέψεις αυτές μπορούν να έχουν δύο μορφές: α) συσκέψεις σε μικρές ομάδες μαθητών και ένα δάσκαλο. Αυτές οι συσκέψεις αφορούν ατομικές περιπτώσεις μαθητών οι οποίοι έχουν εμπλακεί σε επεισόδιο εκφοβισμού. Αυτού του τύπου οι συσκέψεις χρησιμοποιούνται για την αντιμετώπιση εκφοβισμού μικρής έντασης πριν η κρίση κλιμακωθεί (βλεπ. Lane, Kalberg & Menzies, 2009). β) συσκέψεις της ολομέλειας της τάξης για αντιμετώπιση ζητημάτων τα οποία επιδρούν αρνητικά στη μάθηση και τη διδασκαλία όπως είναι για παράδειγμα η απειθαρχία ή ο εκφοβισμός.

Όσον αφορά δραστηριότητες πέραν του αναλυτικού οι οποίες μπορούν να προωθήσουν την προσπάθεια για μείωση της εκφοβιστικής συμπεριφοράς, η οργάνωση για παράδειγμα μιας εκδήλωσης εναντίον του εκφοβισμού μπορεί να εμπλέξει όλους τους μαθητές και να οδηγήσει στην επίτευξη των στόχων.

Κατά την προετοιμασία της εκδήλωσης, οι εκπαιδευτικοί μπορούν να αναθέσουν σε ομάδες μαθητών να δημιουργήσουν διάφορα είδη καλλιτεχνικής έκφρασης εναντίον του εκφοβισμού. Συγκεκριμένα μπορεί να περιληφθούν εργασίες των μαθητών σε σχέση με τους πιο κάτω τομείς: α) ποιήματα και τραγούδια εναντίον της εκφοβιστικής συμπεριφοράς, β) ιστορίες με μηνύματα εναντίον της εκφοβιστικής συμπεριφοράς, γ) ταινίες εναντίον της εκφοβιστικής συμπεριφοράς, δ) αφίσες, και ε) θεατρικά δρώμενα για τον εκφοβισμό. Επίσης, οι εργασίες των μαθητών που έγιναν στην τάξη και αφορούσαν διαγωνισμούς στα διάφορα μαθήματα καλό θα ήταν να

παρουσιαστούν σ αυτή την εκδήλωση. Ειδικότερα, κάθε μαθητής μπορεί να επιλέξει την εργασία την οποία θεωρεί ως την καλύτερη του δουλειά (π.χ ποίημα, ιστορία ή αφίσα) και να την παρουσιάσει. Για να δοθεί ιδιαίτερη σημασία στο γεγονός, στην εκδήλωση μπορούν να προσκληθούν και οι γονείς.

Στην ανάπτυξη της πολιτικής του σχολείου για την παροχή ευκαιριών μάθησης, πρέπει να υπογραμμιστεί ότι ο εκφοβισμός μπορεί να έχει πολύ συγκεκριμένη μορφή ψυχολογικού τύπου, π.χ κοινωνικό αποκλεισμό κάποιων παιδιών. Σε αυτό το πλαίσιο, κάποιες ομάδες κινδυνεύουν περισσότερο να αποτελέσουν στόχους για τους θύτες. Πιο συγκεκριμένα, αλλοδαποί μαθητές, παιδιά μειονοτήτων, αλλόγλωσσοι και νεοεισερχόμενοι μαθητές σε ένα σχολείο ίσως να αποκλειστούν πιο εύκολα από τις ομάδες συνομηλίκων. Επιπρόσθετα, λόγω αδυναμιών στη γλώσσα, οι αλλόγλωσσοι μαθητές δυστυχώς γίνονται εύκολα θύματα ρατσισμού και κοινωνικού αποκλεισμού. Συνεπώς, σε αυτά τα παιδιά πρέπει να δίνεται περισσότερη σημασία με την διευθέτηση επιπλέον διδακτικών ωρών για στήριξη στη γλώσσα. Ακόμα, η διαφοροποίηση στους διδακτικούς στόχους μπορεί να επιτρέψει την κάλυψη των διαφόρων εκπαιδευτικών αναγκών μαθητών από διάφορες κοινωνικο-οικονομικές ομάδες.

Το βοηθητικό διδακτικό προσωπικό μπορεί να παρέχει στήριξη σε παιδιά με ειδικές ικανότητες κατά τις σχολικές ώρες. Έτσι διευκολύνεται αφενός η μάθηση των παιδιών αυτών και αφετέρου η ένταξή τους σε ομάδες. Παράλληλα, όλοι οι γονείς θα πρέπει να ενημερωθούν μέσω μιας γραπτής ανακοίνωσης ότι ευθύνονται να καλλιεργήσουν στα παιδιά τους θετικές στάσεις απέναντι σε συμμαθητές τους που είτε είναι αποδέκτες εκφοβισμού είτε έχουν κάποιες ειδικές ικανότητες. Ωστόσο, επειδή είναι αναμενόμενο πως δεν θα αντιδράσουν όλοι οι γονείς θετικά, το σχολείο πρέπει να εντοπίσει τους γονείς που δεν συμμερίζονται την πολιτική ένταξης του σχολείου. Τέτοιες περιπτώσεις γονιών οι οποίοι παροτρύνουν τα παιδιά τους να απορρίπτουν και να κοροϊδεύουν άλλα παιδιά μπορούν να προκαλέσουν πολλά προβλήματα και «πονοκέφαλο» στο σχολείο. Όσον αφορά στους υπόλοιπους μαθητές, ο έπαινος μπορεί να βοηθήσει στη σύνδεση της σωστής τους συμπεριφοράς απέναντι σε ιδιαίτερες ομάδες μαθητών με θετικά αποτελέσματα.

Αναφορικά με αυτή την πτυχή της πολιτικής του σχολείου για τη διδασκαλία, θα θέλαμε να τονίσουμε καταληκτικά πως η αποτροπή της εκφοβιστικής συμπεριφοράς είναι θέμα **ζήτημα προάσπισης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων**. Η εφαρμογή δραστηριοτήτων που προάγουν τη γνώση για τα ιδανικά της πολιτότητας και τα

ανθρώπινα δικαιώματα μπορούν να βοηθήσουν στην προαγωγή αξιών όπως η ισότητα, ο σεβασμός, η αποδοχή της διαφορετικότητας, η προσφορά, αντιρατσιστικές στάσεις και συνεργατική εργασία. Τέτοιες δραστηριότητες υπάρχουν σε πολλούς διαδικτυακές ιστοσελίδες (e.g. www.citized.info) και μπορούν να επιδράσουν στο ήθος και στην κουλτούρα του σχολείου. Η εφαρμογή τέτοιων δραστηριοτήτων μπορεί να προωθήσει αποτελεσματικούς τρόπους αντιμετώπισης των σχέσεων δύναμης και διαχωρισμού της εξουσίας. Έτσι, τα θύματα θα κερδίσουν τον προσωπικό τους χώρο και θα διατηρήσουν τη θέση τους και το αίσθημα του ανήκειν στο ευρύτερο πλαίσιο του σχολείου. Τέτοιες δραστηριότητες μπορεί να είναι οι πιο κάτω:

- α) Μαθητικά συνέδρια κατά τα οποία οι μαθητές θα πάρουν μέρος στη λήψη αποφάσεων και στην παροχή ίσων ευκαιριών συμμετοχής.
- β) Οργάνωση ομάδων εθελοντών στις οποίες θα γίνει καταμερισμός ευθυνών.
- γ) Ενεργός εμπλοκή σε συζητήσεις σε επίπεδο τάξης για τον εκφοβισμό.
- δ) Ενίσχυση των θυμάτων να εκφράζουν ελεύθερα την γνώμη τους και να την υπερασπίζονται κατά τη διάρκεια ομαδικών συζητήσεων στην τάξη.
- ε) Η πραγματοποίηση κοινών δραστηριοτήτων με θετικό χαρακτήρα (π.χ φιλανθρωπία) από θύτες και θύματα, με επίβλεψη βέβαια ενηλίκων, θα τονώσει την αυτοπεποίθησή τους διορθώνοντας παράλληλα την κακή εικόνα του εαυτού τους.

Γ.2) Ποσότητα διδασκαλίας

Η πολιτική του σχολείου για την ποσότητα της διδασκαλίας πρέπει σίγουρα να αναπτυχθεί καθώς μέσω καλής διαχείρισης του διδακτικού χρόνου, μπορούν να επιτευχθούν ευκολότερα οι γνωστικοί και συναισθηματικοί στόχοι που θεσπίστηκαν από το σχολείο για την αντιμετώπιση της εκφοβιστικής συμπεριφοράς. Αυτή η πτυχή της πολιτικής του σχολείου σχετίζεται με την ικανότητα του σχολείου να αντιμετωπίζει προβλήματα τα οποία ίσως να μειώνουν το διδακτικό χρόνο. Επομένως, σχολεία τα οποία αντιμετωπίζουν αποτελεσματικά αυτά τα προβλήματα αξιοποιούν και κατάλληλα το διδακτικό χρόνο. Έτσι, ο διαθέσιμος χρόνος για την πραγματοποίηση δραστηριοτήτων που σχετίζονται με τη μείωση του εκφοβισμού αυξάνεται. Παράλληλα, πρέπει να εξευρεθούν τρόποι να πεισθούν οι γονείς και οι διάφοροι εμπλεκόμενοι φορείς για την ανάγκη να μη χάνεται πολύτιμος διδακτικός χρόνος. Η ποσότητα της διδασκαλίας περιλαμβάνει επίσης και τις απουσίες των

μαθητών. Όταν οι μαθητές δεν παρουσιάζονται έγκαιρα στην τάξη και χάνουν μέρος του μαθήματος, οι γνωστικοί και συναισθηματικοί στόχοι δεν μπορούν εύκολα να επιτευχθούν. Πιο κάτω θα βρείτε πρακτικές εισηγήσεις για την ανάπτυξη της πολιτικής σας σε σχέση με τις 3 βασικές πτυχές της ποσότητας διδασκαλίας: α) *Απουσίες μαθητών και δασκάλων*, β) *διαχείριση διδακτικού χρόνου*, και γ) *πολιτική για την κατοίκον εργασία*.

Περιεχόμενο της πολιτικής

Πρωταρχικά, το σχολείο θα πρέπει να αναπτύξει πολιτική για τις απουσίες των μαθητών. Το επόμενο βήμα πρέπει να είναι η ανακοίνωση της πολιτικής σε γονείς και μαθητές ξεκαθαρίζοντας τους ότι ο διδακτικός χρόνος δεν πρέπει να μειώνεται και επομένως πρέπει να υπάρχει πολύ σημαντικός λόγος για να απουσιάζουν οι μαθητές. Επίσης, οι μαθητές οι οποίοι έχασαν μαθήματα ή ολόκληρη τη μέρα δικαιολογημένα (π.χ άρρωστος, συμμετοχή σε διαγωνισμό, εκπροσώπηση του σχολείου σε εκδηλώσεις) θα πρέπει να προσκομίσουν τα απαραίτητα δικαιολογητικά στον υπεύθυνους του σχολείου για τις απουσίες. Αυτό αναμένεται να γίνεται εντός χρονικών πλαισίων και εάν είναι απαραίτητα τα δικαιολογητικά θα αξιολογούνται από τους δασκάλους. Οι μαθητές οι οποίοι έχασαν μαθήματα ή ολόκληρη τη μέρα χωρίς δικαιολογία πρέπει να προσεγγίζονται προσωπικά και να παίρνονται μέτρα για αποφυγή απουσιών στο μέλλον.

Τα πιο πολλά σχολεία κρατούν αρχεία για τις απουσίες των μαθητών. Εντούτοις, το μέτρο αυτό εξυπηρετεί απλώς γραφειοκρατικούς σκοπούς και δεν βοηθά στη μείωση των απουσιών των μαθητών. Αυτό που θα πρέπει να γίνει είναι η παρουσίαση των δεδομένων για τις απουσίες των μαθητών. Έτσι θα αναζητηθούν γενικές τάσεις στις απουσίες των μαθητών. Τέτοιες γενικές τάσεις (και σε καμιά περίπτωση ατομικές περιπτώσεις) μπορούν να συζητηθούν κατά τις συνεδριάσεις προσωπικού. Για παράδειγμα, τα αρχεία ίσως αποκαλύπτουν πότε απουσιάζουν οι περισσότεροι μαθητές. Αν για παράδειγμα παρατηρείτε περισσότερες απουσίες Παρασκευή ή Δευτέρα τότε πρέπει να αναζητηθούν οι λόγοι για αυτή την τάση. Ίσως να οφείλεται στο γεγονός πως οι περισσότεροι γονείς σχεδιάζουν εξορμήσεις κατά το Σαββατοκύριακο. Σε αυτή την περίπτωση θα πρέπει να ειδοποιηθούν οι γονείς και να ακολουθήσει συζήτηση μαζί τους κατά την οποία να τους εξηγήτε γιατί είναι σημαντικό να μη χάνουν μαθήματα τα παιδιά. Μία άλλη τάση για παράδειγμα μπορεί να καταδεικνύει πως οι μαθητές τείνουν να απουσιάζουν από ένα συγκεκριμένο

μάθημα (π.χ Φυσική Αγωγή). Και πάλι οι λόγοι θα πρέπει να αναζητηθούν και να παρθούν συγκεκριμένα μέτρα για μείωση του φαινομένου.

Παράλληλα, μέσα από τα απουσιολόγια μπορούμε να δούμε εάν κάποιοι μαθητές απουσιάζουν επειδή είναι αποδέκτες εκφοβιστικής συμπεριφοράς και προσπαθούν να αποφεύγουν τους θύτες τους καθώς αισθάνονται ανασφαλείς και φοβούνται στο σχολείο. Ωστόσο, δεν πρέπει να είμαστε αδικαιολόγητα καχύποπτοι πριν συγκεντρώσουμε τις απαραίτητες πληροφορίες. Πρέπει να είμαστε πολύ προσεκτικοί και να εστιάσουμε την προσοχή μας σε συστηματικές απουσίες. Τα συμπεράσματα δεν πρέπει να εξάγονται αυθαίρετα αλλά μετά από συζήτηση και λήψη αρκετών πληροφοριών. Για παράδειγμα, εάν ένας μαθητής ήταν πολύ συστηματικός και ξαφνικά ξεκίνησε να απουσιάζει χωρίς συγκεκριμένο λόγο και για μεγάλα χρονικά διαστήματα ή φεύγει ξαφνικά από το σχολείο στο ενδιάμεσο της μέρας παρουσιάζοντας συγχρόνως σημάδια θυματοποίησης, τότε υπάρχουν σοβαροί λόγοι να ελέγξουμε την κατάσταση.

Παράλληλα, οι δάσκαλοι πρέπει να αναλαμβάνουν την ευθύνη να στηρίζουν παιδιά τα οποία απουσίαζαν δικαιολογημένα ούτως ώστε να καλύψουν την ύλη που έχασαν. Ακόμα, οι μαθητές μπορούν να ζητούν από συμμαθητές τους τα μαθήματα και την κατοίκον εργασία για τις μέρες που έλειψαν.

Σχετικά με τις απουσίες των δασκάλων, το σχολείο θα πρέπει να αναπτύξει πολιτική την οποία να ανακοινώσει στους δασκάλους ξεκαθαρίζοντας τους ότι ο διδακτικός χρόνος δεν πρέπει να μειώνεται και επομένως πρέπει να υπάρχει πολύ σημαντικός λόγος για να μην προσέλθουν στο σχολείο. Οι δάσκαλοι οι οποίοι γνωρίζουν από προηγουμένως ότι θα απουσιάσουν μπορούν να κληθούν να προετοιμάσουν διδακτικό υλικό το οποίο θα χρησιμοποιηθεί από τους αντικαταστάτες δασκάλους. Μία άλλη πιθανότητα (ακόμα και όταν δεν είναι εκ των προτέρων γνωστές οι απουσίες) είναι και η ανταλλαγή διδακτικού χρόνου με δασκάλους οι οποίοι είναι διαθέσιμοι τη δεδομένη στιγμή ή η παράδοση του μαθήματος από αντικαταστάτη (ακόμα και εάν δεν υπάρχει το υποστηρικτικό υλικό για τη διδασκαλία). Το σχολείο θα πρέπει να κρατά αρχεία με τις απουσίες των δασκάλων και να παρουσιάζει τα αποτελέσματα στο γραφείο των δασκάλων (χωρίς να εκτίθενται άτομα). Δάσκαλοι οι οποίοι έχασαν μαθήματα ή ολόκληρη/ες τη μέρα/μέρες δικαιολογημένα (π.χ άρρωστος, συμμετοχή σε συνέδριο) θα πρέπει να προσκομίσουν τα απαραίτητα δικαιολογητικά στο βοηθό διευθυντή που είναι υπεύθυνος για τις απουσίες. Αυτό αναμένεται να γίνεται εντός χρονικών πλαισίων και

εάν είναι απαραίτητο τα δικαιολογητικά να αξιολογούνται. Αναμφίβολα, δάσκαλοι οι οποίοι έχασαν μαθήματα ή ολόκληρη τη μέρα χωρίς δικαιολογία πρέπει να προσεγγίζονται προσωπικά και να παίρνονται μέτρα για αποφυγή απουσιών στο μέλλον.

Σχετικά με τη *διαχείριση του διδακτικού χρόνου*, (π.χ τα μαθήματα ξεκινούν και τελειώνουν σε καθορισμένο χρόνο, δεν διακόπτονται για ανακοινώσεις), το σχολείο έχει την ευθύνη να αναπτύξει πολιτική την οποία να ανακοινώσει σε δασκάλους, γονείς και μαθητές. Η διεύθυνση του σχολείου μπορεί να λάβει αποφάσεις για τη διάρκεια των μαθημάτων και την ακριβή ώρα έναρξης και λήξης τους. Έτσι, όταν τα μαθήματα ξεκινούν και τελειώνουν σε καθορισμένο χρόνο είναι λιγότερο πιθανό να εμφανιστεί απειθαρχία.

Όπως αναφέρθηκε και πιο πάνω (βλεπ. κώδικα συμπεριφοράς), το σχολείο επίσης μπορεί να ενημερώσει τους γονείς με ένα ενημερωτικό φυλλάδιο για την ακριβή ώρα μέχρι την οποία όλοι οι μαθητές θα πρέπει να βρίσκονται στο σχολείο για να μειωθούν περιστατικά απειθαρχίας μετά την έναρξη των μαθημάτων. Στην ανακοίνωση θα πρέπει να επεξηγηθεί ξεκάθαρα στους γονείς πως η έγκαιρη προσέλευση των μαθητών μπορεί να περιορίσει την εμφάνιση απειθαρχίας και εκφοβιστικής συμπεριφοράς. Όταν μαθητής παρουσιάζεται συστηματικά αργοπορημένος στην τάξη, ο δάσκαλος θα πρέπει να επικοινωνήσει με τους γονείς για πειθαρχικούς λόγους) και να τους ζητήσει να διευθετήσουν την έγκαιρη προσέλευση του παιδιού στο σχολείο. Παράλληλα, ο δάσκαλος θα πρέπει να κρατήσει σχετικό αρχείο και να σημειώσει την αργοπορία στο μαθητολόγιο. Επίσης, μπορεί να ζητηθεί από τον αργοπορημένο μαθητή να μείνει μέσα στην τάξη το διάλειμμα και να συζητήσει με τον εκπαιδευτικό πως θα καλύψει τις δραστηριότητες που έχασε.

Ένα άλλο μέτρο για αύξηση του διδακτικού χρόνου είναι και η συμφωνία μεταξύ δασκάλων και διεύθυνσης του σχολείου ότι τα μαθήματα δεν θα διακόπτονται από κανένα (π.χ άλλους δασκάλους, βοηθούς διευθυντές) και για οποιοδήποτε γραφειοκρατικό λόγο. Έτσι, δεν θα χάνεται πολύτιμος διδακτικός χρόνος και δεν θα εμφανίζονται προβλήματα απειθαρχίας τα οποία θα παρουσιάζονταν εάν διακοπτόταν το μάθημα. Παράλληλα, συχνά παρατηρείται το φαινόμενο κάποιοι διευθυντές να μεγαλώνουν το διάλειμμα για να συζητήσουν κάποιο σημαντικό θέμα με το προσωπικό και να λάβουν σημαντικές αποφάσεις. Ωστόσο, κατά την επέκταση του διαλείμματος μπορεί να εμφανιστεί απειθαρχία και κυρίως όταν ζητηθεί από τους

παιδονόμους να αφήσουν τα πόστα τους και να πάνε και εκείνοι στη συνεδρία. Τέτοιες συνήθειες θα πρέπει να αποφεύγονται καθώς πολύ σπάνια ο διευθυντής δεν μπορεί να περιμένει μέχρι το τέλος της μέρας (όταν όλα τα μέλη μπορούν να συναντηθούν και δεν έχουν υπευθυνότητες διδασκαλίας) για να συζητήσει με το προσωπικό του και να λάβει αποφάσεις.

Γ.3) Ποιότητα διδασκαλίας

Η ποιότητα διδασκαλίας αναφέρεται στη συμβολή των δασκάλων στη δημιουργία του μαθησιακού περιβάλλοντος της τάξης τους. Πιο συγκεκριμένα για τη δημιουργία μαθησιακού περιβάλλοντος στην τάξη θεωρούνται σημαντικά πέντε στοιχεία: α) αλληλεπίδραση δασκάλου-μαθητών, β) αλληλεπιδράσεις μεταξύ των μαθητών, γ) μεταχείριση των μαθητών από το δάσκαλο, δ) συναγωνισμός μεταξύ των μαθητών, και ε) απειθαρχία στην τάξη. Κατά το σχεδιασμό της πολιτικής του σχολείου σας για την αντιμετώπιση του εκφοβισμού πρέπει να δώσετε μεγάλη σημασία σε αυτό τον παράγοντα αφού πολλά περιστατικά εκφοβισμού παρουσιάζονται εξ αιτίας αρνητικών συνθηκών που υπάρχουν στην τάξη. Για παράδειγμα, εάν ένας εκπαιδευτικός δεν έχει τις απαραίτητες δεξιότητες διοίκησης τάξης ή δεν ελέγχει την απειθαρχία, τότε σίγουρα θα παρουσιαστούν στην τάξη του περιστατικά εκφοβισμού. Αντιθέτως, όταν ο εκπαιδευτικός δημιουργεί ένα υποστηρικτικό περιβάλλον μάθησης, δεν θα εμφανίζεται συχνά απειθαρχία στην τάξη. Επομένως, αποτελεσματικά στην αντιμετώπιση του εκφοβισμού είναι τα σχολεία εκείνα που αναπτύσσουν ξεκάθαρη, σαφή και συγκεκριμένη πολιτική για την ποιότητα της διδασκαλίας και ενθαρρύνουν τους δασκάλους να δημιουργούν θετικές συνθήκες για διδασκαλία και μάθηση. Στα πλαίσια του ερευνητικού μας προγράμματος, η πολιτική του σχολείου αναμένεται να δίνει έμφαση στη συμβολή των εκπαιδευτικών στη δημιουργία του μαθησιακού περιβάλλοντος της τάξης τους. Πιο κάτω, υπάρχουν οι εισηγήσεις μας για ανάπτυξη της πολιτικής σας σε σχέση με τις πέντε βασικές πτυχές της ποιότητας στη διδασκαλία.

Περιεχόμενο της πολιτικής

Η διεύθυνση του σχολείου θα πρέπει να ενθαρρύνει τους δασκάλους να αναλάβουν δραστηριότητες με σκοπό την προώθηση της ποιότητας στη διδασκαλία και επομένως τη μείωση και αντιμετώπιση της εκφοβιστικής συμπεριφοράς. Αρχικά, μπορείτε να

ενημερώσετε τους εκπαιδευτικούς κατά τις συνεδριάσεις προσωπικού για τη σημασία των πέντε πτυχών της ποιότητας στη διδασκαλία για τη δημιουργία ενός ασφαλούς και παραγωγικού μαθησιακού περιβάλλοντος. Στη συνέχεια, μπορεί να ακολουθήσει ανταλλαγή ιδεών για τη συνεισφορά του εκπαιδευτικού στη δημιουργία ενός υποστηρικτικού κλίματος στην τάξη για τη μάθηση. Ένα τέτοιο κλίμα θα ενθαρρύνει συγχρόνως τη θετική και σωστή συμπεριφορά εκ μέρους των παιδιών. Μπορείτε να καθορίσετε συγκεκριμένες συνεδριάσεις στις οποίες θα ασχοληθείτε για την ανάπτυξη πολιτικής σε σχέση με την ποιότητα στη διδασκαλία. Σε αυτές τις συναντήσεις, θα συζητηθούν ζητήματα που αφορούν τις επιμέρους πτυχές της ποιότητας στη διδασκαλία και θα γίνουν εισηγήσεις στους δασκάλους για στρατηγικές που μπορούν να ακολουθήσουν σε επίπεδο τάξης για τη βελτίωση της ποιότητας στη διδασκαλία. Ωστόσο, πρέπει να ξεκαθαριστεί πως κάθε εκπαιδευτικός επιβάλλεται να αναπτύξει τις δικές του στρατηγικές οι οποίες να ανταποκρίνονται στο κλίμα της τάξης του και στις μαθησιακές και συναισθηματικές ανάγκες των μαθητών του. Πιο κάτω παρέχουμε κάποιες σημαντικές εισηγήσεις για πρακτικές που μπορούν να ακολουθηθούν στην τάξη και θα συμβάλουν στη δημιουργία ενός ασφαλούς μαθησιακού περιβάλλοντος.

Καταρχάς, προτείνουμε στους δασκάλους να αποφύγουν τις αρνητικές πτυχές του ανταγωνισμού μεταξύ των μαθητών στη τάξη αφού ο ανταγωνισμός μπορεί να αποτελέσει αιτία άσκησης βίας. Χαρακτηριστικά, ο ανταγωνισμός μπορεί να δημιουργήσει σε κάποιο μαθητή ο οποίος δεν επιτυγχάνει σε κάποιες δραστηριότητες που θεωρούνται σημαντικές στην τάξη την αίσθηση ότι είναι «χαμένος» και ότι δεν θα καταφέρει ποτέ κάτι σημαντικό. Ένα τέτοιο συναίσθημα μπορεί να προκαλέσει απελπισία και ακόμα χειρότερα ένα κίνητρο να εκφοβίζει ο «ηττημένος» τους νικητές. Ακόμη, η αποτυχία σε τέτοιες ανταγωνιστικές δραστηριότητες μπορεί να οδηγήσει στην έλλειψη αυτοπεποίθησης και σε πτώση του ηθικού. Ένας μαθητής με τέτοια συναισθήματα μπορεί να καταστεί εύκολος στόχος για τους θύτες (βλεπ. κεφάλαιο 2).

Ακόμη, ο διευθυντής πρέπει να ενθαρρύνει τους εκπαιδευτικούς να προωθήσουν στην τάξη θετικές αλληλεπιδράσεις μεταξύ των μαθητών και μεταξύ εκπαιδευτικού μαθητών. Οι δάσκαλοι μπορούν να αναθέσουν στους μαθητές τους να εργαστούν συνεργατικά σε μικρές ομάδες ούτως ώστε να επιτύχουν κοινούς μαθησιακούς στόχους. Τέτοιες στρατηγικές μπορούν να δημιουργήσουν θετικές παραστάσεις και θετικά συναισθήματα στους μαθητές καθώς οδηγούν στην ένταξη

μαθητών μειονοτήτων, αλλόγλωσσων, μαθητών από διάφορα κοινωνικό-οικονομικά στρώματα και νεοεισερχόμενων παιδιών στο σχολείο. Όταν θεωρηθεί σημαντικό από τους δασκάλους να ενδυναμώσουν τις αλληλεπιδράσεις μεταξύ των μαθητών τους, θα πρέπει να επιχειρήσουν να δημιουργήσουν συνεργατικές εμπειρίες στην τάξη. Τέτοιες δραστηριότητες θα ενισχύσουν αξίες όπως *η δέσμευση στην ομάδα, η ευθύνη για συνεισφορά στην εργασία των συνεργατών, ο σεβασμός στις προσπάθειες των άλλων, η ένταξη, και η αποδοχή της διαφορετικότητας.*

Η διοίκηση του σχολείου μπορεί επίσης να δώσει κατευθύνσεις στους δασκάλους σε σχέση με αποτελεσματικούς τρόπους αφενός αντιμετώπισης της εκφοβιστικής συμπεριφοράς στην τάξη και αφετέρου αντιμετώπισης των μαθητών με τρόπο που να εμποδίζει τον εκφοβισμό στην τάξη. Ειδική έμφαση θα πρέπει να δοθεί στη *διαφοροποίηση της τιμωρίας/ποινών* σύμφωνα με τις διαφορετικές ομάδες μαθητών και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του κάθε μαθητή. Παράλληλα, στην τάξη θα πρέπει να καθοριστούν ξεκάθαροι κανόνες, ρουτίνες και συνέπειες απειθαρχίας που να αναφέρονται και στον κώδικα συμπεριφοράς. Απαραίτητη είναι και η συζήτηση του κώδικα συμπεριφοράς ούτως ώστε να προσαρμόζεται στις ειδικές ανάγκες κάθε τάξης. Συγχρόνως, είναι πολύ σημαντικό να τονιστεί στις συνεδρίες προσωπικού ότι οι εκπαιδευτικοί πρέπει να είναι ευέλικτοι στις στρατηγικές μείωσης της απειθαρχίας που χρησιμοποιούν στη τάξη. Για παράδειγμα, κάποιες φορές είναι περισσότερο πιθανό να σταματήσει η απειθαρχία εάν ο δάσκαλος αγνοήσει το περιστατικό εσκεμμένα. Ωστόσο, σε τάξεις-τμήματα που η αταξία έχει σοβαρή μορφή και σοβαρές συνέπειες η τιμωρία είναι απαραίτητη για αντιμετώπιση της κατάστασης.

Ο τρόπος συμπεριφοράς του δασκάλου προς τους μαθητές πρέπει να στοχεύει στην προαγωγή της ευαισθητοποίησης των μαθητών προς τα θύματα και στην καλλιέργεια ενός ασφαλούς μαθησιακού κλίματος για όλους τους μαθητές. Με αυτό τον τρόπο τα παιδιά ενθαρρύνονται να αναστοχάζονται σε σχέση με τα αισθήματά τους και να προστατεύουν τα θύματα. Παράλληλα, ο δάσκαλος πρέπει να επαινεί μαθητές που ανταποκρίνονται θετικά στις προσδοκίες όχι μόνο της τάξης αλλά και του σχολείου. Επίσης, στα καθήκοντα του εμπίπτει και η παροχή διαφοροποιημένης ανατροφοδότησης σε όλους τους μαθητές για την επίδοση αλλά και τη συμπεριφορά τους.

Μία άλλη πτυχή η οποία επιβάλλεται να ληφθεί σοβαρά υπόψη από τη διεύθυνση του σχολείου είναι η έλλειψη βασικών δεξιοτήτων διδασκαλίας από κάποιους εκπαιδευτικούς. Έχει παρατηρηθεί ότι κάποιοι εκπαιδευτικοί είναι

ανεπαρκείς σε σχέση με βασικές δεξιότητες όπως είναι η διοίκηση της τάξης, η διαχείριση του χρόνου, η δόμηση του μαθήματος, ο έλεγχος της συμπεριφοράς των μαθητών, η οργάνωση των δραστηριοτήτων (π.χ προετοιμασία, μοίρασμα υλικών) και η πειθαρχία. Επομένως, η διεύθυνση του σχολείου θα πρέπει να διαγνώσει τέτοιες διδακτικές ανάγκες των εκπαιδευτικών για επαγγελματική ανάπτυξη και να τους στηρίξει κατάλληλα ούτως ώστε να αναβαθμίσουν τις δεξιότητές τους.

Δ) Δημιουργία μηχανισμών αυτό-αξιολόγησης

Η αξιολόγηση στη βιβλιογραφία θεωρείται ένας από τους πιο σημαντικούς παράγοντες για τη βελτίωση της αποτελεσματικότητας του σχολείου. Πιο συγκεκριμένα, τα αποτελεσματικά σχολεία πρέπει να αναπτύσσουν συνεχείς μηχανισμούς αυτό-αξιολόγησης ούτως ώστε να μετρούν τα αποτελέσματα των στρατηγικών και των δράσεων τους στην αντιμετώπιση του εκφοβισμού. Κατά συνέπεια πρέπει να χρησιμοποιούν τα αποτελέσματα αυτών των μηχανισμών αξιολόγησης για διαμορφωτικούς (βελτίωση) παρά συγκριτικούς σκοπούς προσβλέποντας στην περαιτέρω βελτίωση των δράσεων και στρατηγικών τους για αντιμετώπιση της εκφοβιστικής συμπεριφοράς. Πιο συγκεκριμένα, η ανάπτυξη μηχανισμών διαμορφωτικής αξιολόγησης σε επίπεδο σχολείου θα βοηθήσει στην αναγνώριση προτεραιοτήτων για βελτίωση.

Αναμφίβολα, αποτελεσματικά είναι τα σχολεία εκείνα που αξιολογούν την επίδραση των στρατηγικών και των δράσεων που έχουν αναπτύξει και αναγνωρίζουν τα λάθη που έγιναν. Με αυτό τον τρόπο μπορούν να καθορίζουν νέες δράσεις και στρατηγικές και να αναπροσαρμόζουν την ήδη υπάρχουσα πολιτική. Είναι πολύ σημαντικό επίσης να σημειώσουμε ότι η αξιολόγηση πρέπει να θεωρείται μια συνεχής διαδικασία. Επίσης, τα αποτελεσματικά σχολεία καλούνται να αναθεωρούν και τους μηχανισμούς αξιολόγησης που έχουν και να τους προσαρμόζουν με σκοπό να συλλέγουν τα κατάλληλα δεδομένα σε κάθε στάδιο.

Ο βασικός σκοπός της διαδικασίας αξιολόγησης του σχολείου είναι η αναγνώριση γενικών τάσεων που σχετίζονται με τις δυνατότητες και τις αδυναμίες της πολιτικής του σχολείου σας για το μαθησιακό περιβάλλον και τη διδασκαλία. Ειδικότερα, στην αντιμετώπιση της εκφοβιστικής συμπεριφοράς, η αξιολόγηση πρέπει να είναι μία βασική πτυχή της παρέμβασης εφόσον υπάρχουν σχολεία τα οποία αγνοούν την ύπαρξη του εκφοβισμού. Με σκοπό τη συγκέντρωση έγκυρων και αξιόπιστων δεδομένων και εξαιτίας της ιδιαίτερης φύσης της εκφοβιστικής

συμπεριφοράς, θα χρειαστείτε περισσότερες από μια πηγές δεδομένων αξιολόγησης. Αυτό απαιτείται να συμβαίνει καθώς δεν μπορείτε απλώς να «εμπιστευτείτε» μία πηγή δεδομένων και να στηριχτείτε στη γνώμη μόνο των γονέων ή των διαφόρων εμπλεκομένων. Η χρήση συστηματικής παρατήρησης είναι πολύ σημαντική καθώς διαφορετικές πηγές δεδομένων επιτρέπουν τον έλεγχο της εγκυρότητας των δεδομένων αξιολόγησης του σχολείου. Η παρατήρηση είναι μια τεχνική η οποία συνήθως είναι πιο έγκυρη (αλλά λιγότερο αξιόπιστη) από τη χρήση διαφορετικών τεχνικών συνέντευξης καθώς πολλές φορές τα θύματα δεν εξομολογούνται τα προβλήματά τους λόγω του φόβου τους. Επιπλέον, οι διαφορετικές και αντικρουόμενες γνώμες των γονέων και των διαφόρων εμπλεκομένων στο σχολείο για τον εκφοβισμό μπορούν να προκαλέσουν μεγαλύτερη σύγχυση. Πιο κάτω, θα βρείτε πολλές εισηγήσεις που αφορούν στην ανάπτυξη των μηχανισμών αυτό-αξιολόγησης σε επίπεδο σχολείου.

Περιεχόμενο της πολιτικής

Καταρχάς, θα πρέπει να αποφασίσετε πόσες φορές θα συλλέγετε δεδομένα αξιολόγησης για την πολιτική σας για το μαθησιακό περιβάλλον και τη διδασκαλία και την βελτίωση των δύο. Έμφαση θα πρέπει να δοθεί στις πηγές των δεδομένων που χρησιμοποιήθηκαν. Σίγουρα, το σχολείο θα πρέπει να ακολουθήσει πολυεπίπεδη προσέγγιση στη συγκέντρωση δεδομένων για τη διδασκαλία και το μαθησιακό περιβάλλον αφού η χρήση πολλών πηγών (π.χ παρατήρηση, γνώμες των μαθητών, απόψεις των συναδέλφων) ίσως να αυξήσει την εσωτερική εγκυρότητα της αξιολόγησης. Οι αξιολογήσεις που γίνονται με τη χρήση πολλών πηγών συγκεντρώνουν στοιχεία από τη διεύθυνση, τους συναδέλφους, τους γονείς, τους μαθητές παρέχοντας έτσι ουσιαστικές ευκαιρίες για αποτελεσματική βελτίωση της διδασκαλίας και του μαθησιακού περιβάλλοντος του σχολείου.

Παράλληλα, θα πρέπει να αξιολογηθεί και η ποιότητα των οργάνων συγκέντρωσης δεδομένων (ερωτηματολόγια, έντυπα παρατήρησης). Ιδιαίτερη έμφαση θα πρέπει να δοθεί στην εξέταση της εγκυρότητας (ο βαθμός στον οποίο ένα όργανο μέτρησης ή τεστ μετρά επακριβώς αυτό που έπρεπε να μετρήσει) αυτών των οργάνων. Προφανώς, δεν είναι αναμενόμενο από τα σχολεία να χρησιμοποιούν στατιστικές τεχνικές υψηλού επιπέδου για τον έλεγχο της εγκυρότητας των οργάνων αξιολόγησής τους. Αυτό το οποίο συνίσταται είναι η τριγωνοποίηση (δηλ. ο βαθμός στον οποίο διαφορετικά όργανα αξιολόγησης παρέχουν παρόμοια δεδομένα).

Ένα άλλο θέμα το οποίο πρέπει να ληφθεί υπόψη κατά το σχεδιασμό των μηχανισμών αξιολόγησης του σχολείου σας είναι η ανάγκη δημιουργίας μηχανισμών συνεχούς διαμορφωτικής αξιολόγησης. Αυτοί οι μηχανισμοί θα βοηθήσουν το σχολείο στην αναπροσαρμογή των στρατηγικών και των δράσεων του σύμφωνα με τις συνθήκες αλλά και τις διαφορετικές ανάγκες διαφορετικών ομάδων του πληθυσμού του σχολείου. Για παράδειγμα, εάν μετά την αξιολόγηση των δεδομένων, ανακαλύψετε ότι ένα παιδί που έχει ήδη διαπιστωθεί ως θύτης, συμπεριφέρεται βίαια για παθολογικούς λόγους, τότε θα πρέπει να επανασχεδιάσετε τις δράσεις σας. Έτσι μπορεί να αποφασίσετε ότι απαιτείται μεγαλύτερη συνεργασία με τον κλινικό ψυχολόγο ή τις υπηρεσίες ψυχικής υγείας. Επιπλέον, εάν η γονική εμπλοκή δεν ανταποκρίνεται στις προσδοκίες του σχολείου (π.χ οι γονείς δεν προσέρχονται στις συναντήσεις με τη διεύθυνση του σχολείου) τότε πρέπει να γίνει τροποποίηση της πολιτικής που αφορά τη συνεργασία με τους γονείς. Κατά την τροποποίηση της πολιτικής θα πρέπει να προβλέψετε να ικανοποιούνται οι ανάγκες των γονιών (π.χ τα ωράρια ή τα ενδιαφέροντα τους). Για παράδειγμα, μία συνάντηση των δασκάλων με τους γονείς που αφορά την πολιτική του σχολείου μπορεί να επαναδιευθετηθεί τις απογευματινές ώρες (όταν είναι πολύ ευκολότερο για την πλειοψηφία των γονέων να προσέλθουν στο σχολείο) ενώ ακόμη μπορείτε να ενθαρρύνετε τους γονείς να εκφράσουν τις αμφιβολίες τους για την πολιτική του σχολείου.

Πέρα από την ανοικτή κριτική για την ήδη υπάρχουσα πολιτική, οι γονείς και όλοι οι εμπλεκόμενοι στο χώρο του σχολείου θα πρέπει να κληθούν να δώσουν εισηγήσεις για το πως μπορεί να επαναπροσδιοριστεί η πολιτική. Με αυτό τον τρόπο, αναπτύσσεται σταδιακά ένα κλίμα ανοικτοσύνης στο σχολείο και συγχρόνως ο κάθε εμπλεκόμενος ενθαρρύνεται να εμπλέκεται ενεργά στο σχεδιασμό της πολιτικής του σχολείου.

Επιπλέον, θα πρέπει να επεξηγηθούν σε όλους τους εμπλεκόμενους οι σκοποί της συλλογής δεδομένων αξιολόγησης. Οι γονείς όπως και οι εμπλεκόμενοι φορείς επίσης θα πρέπει να γνωρίζουν ότι η αξιολόγηση του σχολείου διενεργείται για διαμορφωτικούς και όχι συγκριτικούς σκοπούς. Μια τέτοια προσέγγιση καταδεικνύει πως η αξιολόγηση είναι ένα χρήσιμο εργαλείο για τις προσπάθειες βελτίωσης που καταβάλει το σχολείο. Η διεύθυνση του σχολείου θα πρέπει να ξεκαθαρίσει και να εγγυηθεί ότι το σχολείο θα χρησιμοποιήσει τις πληροφορίες της αξιολόγησης για να εξυπηρετήσει ανάγκες μαθητών και εκπαιδευτικών και επομένως προσδίδει μεγαλύτερη σημασία στο διαμορφωτικό σκοπό της αξιολόγησης (βελτίωση).

Επομένως, κατά την παρουσίαση των αποτελεσμάτων της αξιολόγησης, θα δοθεί έμφαση στις γενικές τάσεις που παρατηρούνται. Έτσι, δεν θα εκτεθούν άτομα αλλά θα προκύψουν εισηγήσεις για τρόπους αναπροσαρμογής της πολιτικής του σχολείου. Επίσης κατά την παρουσίαση δεν θα αποκαλυφθούν προσωπικής φύσεως δεδομένα. Συγκρίσεις μεταξύ τμημάτων (π.χ οι μαθητές του Β1 εμπλέκονται πιο συχνά σε περιστατικά εκφοβισμού από τους μαθητές του Β2, δηλαδή του άλλου τμήματος της ίδιας τάξης), ατόμων ή ομάδων δεν πρέπει να γίνονται επειδή τέτοιες συγκρίσεις μπορούν να καταστρέψουν τις προσπάθειες μας για την δημιουργία κλίματος ανοιχτοσύνης και εμπιστοσύνης και δεν βοηθούν στην ανάληψη δράσεων για τη μείωση του εκφοβισμού. Το μόνο αποτέλεσμα τέτοιων συγκρίσεων είναι η ετικετοποίηση ατόμων ή ομάδων μαθητών που συνεπακόλουθα θα ενθαρρύνει τα άτομα που εκτίθενται στην άσκηση ακόμη μεγαλύτερης βίας.

Επίσης, όλοι οι συμμετέχοντες (σχολεία, γονείς, μαθητές) θα πρέπει να ενημερωθούν ότι θα διασφαλιστεί η εχεμύθεια κατά την όλη διαδικασία. Για να επιτευχθεί αυτό, οι υπεύθυνοι για την αξιολόγηση του σχολείου εκπαιδευτικοί θα πρέπει να χρησιμοποιούν συγκεκριμένο λογισμικό με περιορισμένη πρόσβαση ώστε να παρεμποδίζεται η είσοδος του οποιοδήποτε στα αρχεία δεδομένων. Για διασφάλιση της εχεμύθειας θα προσδιοριστούν κωδικοί αριθμοί για μαθητές και δασκάλους. Παράλληλα, για να τολμούν οι μαθητές να αναφέρουν περιστατικά εκφοβισμού θα πρέπει να δημιουργηθεί ένας μη απειλητικός τρόπος για αναφορά περιστατικών. Έτσι, θα αποφευχθούν τάσεις απόκρυψης περιστατικών εκφοβισμού εξ αιτίας φόβου αντεκδίκησης. Θα πρέπει να γίνουν επανειλημμένες προσπάθειες να πεισθούν όλοι οι εμπλεκόμενοι για την τήρηση εχεμύθειας στην αξιολόγηση και την ανωνυμία των απαντήσεων.

Καταληκτικά, μέσα από την αξιολόγηση, θα πρέπει να ανιχνευτούν γενικές τάσεις (π.χ πότε, ποιοι, που, από ποιους προκύπτει ο εκφοβισμός) οι οποίες θα σας βοηθήσουν να επανασχεδιάσετε την πολιτική σας. Ωστόσο, είναι πολύ σημαντικό κατά την αξιολόγηση να διατηρηθεί ισορροπία μεταξύ της αξιολόγησης συγκεκριμένων περιπτώσεων (άτομα) και της αξιολόγησης γενικών τάσεων.

Καταληκτικά σχόλια για το σχεδιασμό δράσεων και στρατηγικών για μείωση του εκφοβισμού

Με σκοπό να επιτύχετε τους στόχους σας για την αντιμετώπιση και μείωση του εκφοβισμού εκτός από την ανάληψη πολλών δράσεων, θα πρέπει να έχετε στο μυαλό

σας πως αυτές οι δράσεις πρέπει να είναι καλά κατανοημένες στο χρόνο και να προσφέρονται όλη τη σχολική χρονιά. Επίσης χρειάζεται συνέπεια και ευελιξία στον επαναπροσδιορισμό της πολιτικής του σχολείου αλλά και στην εφαρμογή των δράσεων σας (αυτή η εισήγηση περιγράφεται στο θεωρητικό πλαίσιο που χρησιμοποιείται για αυτό το ερευνητικό πρόγραμμα και είναι η *διάσταση στάδιο*: εξυπηρετεί τη μέτρηση της λειτουργίας των παραγόντων του σχολείου). Για παράδειγμα, πολλά σχολεία όταν αναπτύσσουν πολιτική αναλαμβάνουν τις πιο πολλές δράσεις στην αρχή της σχολικής χρονιάς (π.χ Οκτώβρη, Νοέμβρη) που υπάρχει αισιοδοξία για την παρέμβαση. Ωστόσο, αυτή η προσέγγιση είναι λανθασμένη καθώς πολλές τέτοιες προσπάθειες θα αποτύχουν αφού περιορίζονται σε μια πολύ μικρή χρονική περίοδο. Η επίτευξη του σκοπού σας για μείωση της εκφοβιστικής συμπεριφοράς στηρίζεται εν μέρει στο βαθμό στον οποίο οι δραστηριότητες που σχετίζονται με τον κάθε παράγοντα παρέχονται *καθ' όλη τη χρονιά*.

Ακόμα κατά το σχεδιασμό της πολιτικής και των δράσεων σας, θα πρέπει να κρατήσετε ισορροπία μεταξύ πολύ γενικών και πολύ συγκεκριμένων δράσεων. Για παράδειγμα, σε σχέση με την πολιτική του σχολείου για τη γονική εμπλοκή, η πολιτική μπορεί να είναι είτε πιο συγκεκριμένη σε σχέση με χειροπιαστές δραστηριότητες που θα γίνουν (π.χ η πολιτική του σχολείου να αναφέρει συγκεκριμένες ώρες επισκέψεων των γονιών) ή πιο γενική (π.χ ενημέρωση των γονιών ότι είναι ευπρόσδεκτοι στο σχολείο χωρίς όμως να δίνονται συγκεκριμένες πληροφορίες για το λόγο, τον τρόπο και το χρόνο). Γενικές οδηγίες προς τους γονείς και τους δασκάλους μπορούν να βοηθήσουν στην ανάληψη πρωτοβουλιών από τα άτομα, αλλά όταν το πρόβλημα είναι σοβαρό πρέπει να είμαστε πιο συγκεκριμένοι σε σχέση με το τι τους ζητούμε να κάνουν για να λύσουν το πρόβλημα. Οι δραστηριότητες, οι στρατηγικές και οι δράσεις μας δεν πρέπει να είναι πάντα είτε πολύ συγκεκριμένες είτε πολύ γενικές. Δηλαδή, κάποτε πρέπει να δίνεται η ευκαιρία στους δασκάλους και τους άλλους εμπλεκόμενους φορείς να σχεδιάζουν δικές τους δράσεις ενώ κάποιες άλλες φορές πρέπει να δίνονται συγκεκριμένες εισηγήσεις αντιμετώπισης όταν το πρόβλημα είναι σοβαρό (αυτή η διάσταση ονομάζεται *εστίαση* και θεωρείται και αυτή διάσταση μέτρησης της λειτουργίας των παραγόντων του σχολείου).

Εντέλει, πρέπει να λειτουργείτε με ευελιξία και να αναπροσαρμόζετε τις πράξεις σας σύμφωνα με τις συγκεκριμένες ανάγκες κάθε μαθητή/δασκάλου και κάθε

εμπλεκόμενου. Συνεπώς, οι δραστηριότητες δεν είναι απαραίτητο να εφαρμόζονται με τον ίδιο τρόπο για όλους τους δασκάλους ή όλους τους μαθητές. Για παράδειγμα, κάποιοι δάσκαλοι μπορεί να χρειάζονται στήριξη για να αντιμετωπίσουν την απειθαρχία, ενώ κάποιοι άλλοι δάσκαλοι μπορούν να τη χειριστούν από μόνοι τους. Επίσης, αν καταλήξετε στο συμπέρασμα ότι κάποιοι γονείς αντί να βοηθούν το σχολείο να εφαρμόσει την πολιτική για τον εκφοβισμό, συμπεριφέρονται οι ίδιοι λανθασμένα στα παιδιά τους (π.χ εξασκούν οι ίδιοι βία στο σπίτι), τότε οι περισσότερες εισηγήσεις στο υποκεφάλαιο για τη συνεργασία με τους γονείς δεν είναι κατάλληλες ούτε και χρήσιμες για αυτή την ομάδα γονέων. Επομένως, αυτούς πρέπει να τους αντιμετωπίσετε και να τους χειριστείτε με εντελώς διαφορετικό τρόπο. Αναμένεται πως η προσαρμογή στις συγκεκριμένες ανάγκες καθενός από τους εμπλεκόμενους στο σχολείο, θα αυξήσει την επιτυχή εφαρμογή των στρατηγικών και των δράσεων μας ούτως ώστε να μειωθεί η εκφοβιστική συμπεριφορά (αυτή η διάσταση ονομάζεται *διαφοροποίηση* και θεωρείται και αυτή διάσταση μέτρησης της λειτουργίας των παραγόντων του σχολείου).

Ε) Επόμενα βήματα για ανάληψη δράσης στο σχολείο σας

Σε αυτό το εγχειρίδιο, σας έχουμε δώσει εισηγήσεις και δράσεις που μπορούν να αναληφθούν για να αντιμετωπιστεί ο εκφοβισμός στο σχολείο. Αυτές οι πολιτικές και οι δράσεις τοποθετούνται σε τρεις διαφορετικούς τομείς οι οποίοι θα συνεισφέρουν στη δημιουργία ενός ασφαλούς και επαγγελματικού μαθησιακού περιβάλλοντος σε επίπεδο τάξης και σχολείου. Προφανώς, δεν αναμένουμε από κανένα σχολείο να επιδοθεί στη βελτίωση όλων αυτών των τομέων και των πτυχών τους. Αντιθέτως, θα πρέπει να εντοπιστούν *προτεραιότητες για βελτίωση* του μαθησιακού περιβάλλοντος του σχολείου και της διδασκαλίας των δασκάλων και να εστιάσουμε την προσοχή μας στις συγκεκριμένες ανάγκες του σχολείου.

Σε αυτό τα στάδιο, θα πρέπει να *αποφασίσετε σε ποιες πτυχές της πολιτικής του σχολείου θα θέλατε να επικεντρωθείτε*. Οι πληροφορίες για να λάβετε την απόφαση σας είναι ήδη διαθέσιμες σε εσάς. Με βάση τα αποτελέσματα της μέτρησης που έχει ήδη διεξαχθεί στο σχολείο σας για την εκφοβιστική συμπεριφορά, σας δόθηκε μία αναφορά που δείχνει πόσο καλά λειτουργεί το σχολείο σας σε σχέση με τους τρεις τομείς. Πήραμε επίσης δεδομένα για την εκφοβιστική συμπεριφορά και τα δεδομένα καταδεικνύουν πόσο συχνά παρουσιάζεται κάθε τύπος εκφοβιστικής συμπεριφοράς στο σχολείο σας. Προτείνουμε οι αποφάσεις που θα λάβετε σε σχέση με τις περιοχές

που επιθυμείτε να επικεντρωθεί το σχολείο σας να ληφθούν όχι μόνο από τους δασκάλους αλλά και από τη διεύθυνση του σχολείου. Επίσης, οι μαθητές και οι γονείς πρέπει όχι μόνο να στηρίζουν την απόφαση αλλά να εμπλακούν ενεργά και στη λήψη της. Για αυτό το λόγο, μπορείτε να προχωρήσετε στη σύσταση μιας επιτροπής με αντιπροσώπους των γονιών και των δασκάλων οι οποίοι θα συζητήσουν τα αποτελέσματα και σταδιακά θα οδηγηθούν σε ομοφωνία για τις προτεραιότητες του σχολείου και τη διαχείρισή τους. *Η τελική απόφαση μπορεί να ανακοινωθεί σε ολομέλεια του σχολείου και ακολούθως να δοθεί ανατροφοδότηση.*

Σε επόμενο στάδιο, θα πρέπει να αναπτύξετε *σχέδια δράσης* τα οποία να ασχολούνται με συγκεκριμένες πτυχές των τομέων στους οποίους θα εστιάσετε την προσοχή σας. Στο σχέδιο δράσης σας, είναι πολύ σημαντικό όχι μόνο να αναφέρεστε σε *συγκεκριμένες δραστηριότητες* που μπορούν να γίνουν αλλά να σημειώνετε επίσης ποιος θα είναι ο υπεύθυνος, ποια τα χρονικά πλαίσια και ποιοι πόροι-πηγές απαιτούνται. Με σκοπό τη συγκεκριμενοποίηση των δραστηριοτήτων που θα γίνουν, μπορείτε να χρησιμοποιήσετε τις εισηγήσεις αυτού του κεφαλαίου και να εντοπίσετε περαιτέρω εισηγήσεις σε επιπλέον πηγές που παρέχονται στο παράρτημα Α. Προφανώς, μπορείτε να χωρίσετε τη δουλειά για την ανάπτυξη των σχεδίων δράσης αναθέτοντας σε διαφορετικές ομάδες ή επιτροπές να σχεδιάσουν σχέδια δράσης για συγκεκριμένες περιοχές(τομείς). Σε κάθε στάδιο και ειδικότερα κατά την ανάπτυξη των σχεδίων σας, μπορείτε να καλέσετε μέλη της ερευνητικής μας ομάδας να στηρίξουν την ανάπτυξη των σχεδίων δράσης. Είναι πολύ σημαντικό να σημειωθεί πως πέρα από το σχεδιασμό των σχεδίων δράσης σας, πρέπει να ληφθούν εκ των προτέρων αποφάσεις για τον έλεγχο της εφαρμογής των δράσεων. Για αυτό το λόγο καλό θα ήταν να έχετε ένα ημερολόγιο με τη μορφή που φαίνεται πιο κάτω.

Το επόμενο βήμα λοιπόν αφορά στην εφαρμογή των στρατηγικών σας και στον έλεγχο αυτής της εφαρμογής. Σας συμβουλεύουμε να *ανακοινώσετε την έναρξη της παρέμβασης επίσημα σε γονείς και μαθητές* και να τους εξηγήσετε σε αυτούς σκοπό της παρέμβασης και επίσης το είδος των δραστηριοτήτων που θα αναληφθούν.

Ανάπτυξη στρατηγικών σε επίπεδο τάξης και σχολείου για την αντιμετώπιση και μίωση της εκφοβιστικής συμπεριφοράς

Όνομα σχολείου:
Όνομα συντονιστή:
Περίοδος:

- Εστίαση στρατηγικών (σημειώστε X):

<i>Πολιτική για το μαθησιακό περιβάλλον του σχολείου</i>	
☐	Συμπεριφορά των μαθητών έξω από την τάξη
☐	Συνεργασία μεταξύ των δασκάλων
☐	Συνεργασία με άλλους εμπλεκόμενους (γονείς, ερευνητές..)
☐	Παροχή μαθησιακών πηγών-πόρων
<i>Πολιτική για τη διδασκαλία</i>	
☐	Ποιότητα διδασκαλίας
☐	Ποσότητα διδασκαλίας
☐	Παροχή μαθησιακών ευκαιριών

ΣΧΕΔΙΟ	ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΣΧΕΔΙΟΥ α) Σύντομη περιγραφή της προτεραιότητας που έχει επιλέξει το σχολείο σας/στρατηγικές που θα αναπτύξει το σχολείο σας (γενικά):
ΕΦΑΡΜΟΓΗ	ΕΚΤΕΛΕΣΗ ΣΧΕΔΙΟΥ β) Πιο συγκεκριμένα, σε ποιο στάδιο βρίσκεστε όσον αφορά τις στρατηγικές/προτεραιότητές σας; γ) Ποιοι εμπλέκονται σε αυτό το στάδιο; - Στο σχολείο σας (εκτός από τον εαυτό σας): - Έξω από το σχολείο (π.χ γονείς, σύμβουλοι, ...): δ) Ποια είναι τα χρονικά πλαίσια;
ΕΛΕΓΧΟΣ	ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΤΗΣ ΕΠΙΔΡΑΣΗΣ ΤΟΥ ΣΧΕΔΙΟΥ ε) Πότε και πώς θα αξιολογήσετε τις προτεραιότητες/στρατηγικές σας; - σε τακτά χρονικά διαστήματα: - στο τέλος του προγράμματος:
ΔΡΑΣΗ	ΣΥΝΕΧΙΣΗ Ή ΑΝΑΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΤΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ στ) Ως αποτέλεσμα της αξιολόγησης υπάρχει κάτι που πρέπει να αλλάξει; Εάν ναι, τι είναι αυτό;

Όταν ελέγχετε την εφαρμογή της παρέμβασής σας, είναι πολύ πιθανό ότι θα εντοπίσετε πρακτικές δυσκολίες και πιθανόν αδυναμίες στα σχέδια δράσης σας. Για να επιτύχετε τους στόχους σας είναι απαραίτητο να *λειτουργείτε άμεσα βελτιώνοντας και αναπροσαρμόζοντας τα σχέδια δράσης σας*. Θα ανακαλύψετε ότι σε αρκετές περιπτώσεις θα πρέπει να αλλάξετε τα πλάνα σας ακόμα και τέσσερις φορές το χρόνο. Αυτό δεν σημαίνει απαραίτητα ότι τα αρχικά σχέδια δράσης ήταν ανεπαρκή αλλά κυρίως ότι δεν μπορούν να συνεχιστούν για μεγάλες χρονικές περιόδους αφού η εκφοβιστική συμπεριφορά είναι δυναμικό φαινόμενο το οποίο μπορεί να αλλάζει εξ αιτίας της παρέμβασης. Αντιθέτως, μπορεί να εκπλαγούμε όταν δούμε πως ένα συγκεκριμένο σχέδιο δράσης το οποίο αναπτύχθηκε μια συγκεκριμένη χρονική περίοδο παραμένει το ίδιο για μεγάλες χρονικές περιόδους. Αυτό μπορεί να είναι και ένδειξη πως το σύστημα ελέγχου δεν παρέχει έγκυρα δεδομένα (π.χ όλοι επιθυμούν να σας ευχαριστήσουν δηλώνοντας ότι όλες οι δράσεις υλοποιούνται επαρκώς και υπάρχει μεγάλη πρόοδος). Η αλλαγή των σχεδίων δράσης σας στο χρόνο θα συνεισφέρει στην επίτευξη των στόχων σας και στη μείωση της πιθανότητας να ανακαλύψετε στο τέλος της σχολικής χρονιάς ότι δεν έγινε οποιαδήποτε πρόοδος εξαιτίας του γεγονότος ότι τα σχέδια δράσης σας είτε δεν υλοποιήθηκαν κατάλληλα είτε δεν συνεισέφεραν στη μείωση του εκφοβισμού.

Η πιο πάνω διαδικασία καταδεικνύει τις ευθύνες όλων των φορέων στην ανάπτυξη και υλοποίηση στρατηγικών και δράσεων για αντιμετώπιση της εκφοβιστικής συμπεριφοράς. Ωστόσο, θα πρέπει να γίνει κατανοητό ότι ο ρόλος των δασκάλων και η ενεργός εμπλοκή τους είναι αποφασιστικής σημασίας παράγοντες για την επιτυχία της παρέμβασης. Επομένως, θα πρέπει όλοι να κατανοήσουμε ότι η επιτυχής υλοποίηση αυτού του ερευνητικού προγράμματος στηρίζεται στην ενεργό συμμετοχή των δασκάλων και τη συνεισφορά τους στο σχεδιασμό σχεδίων δράσης μέσα από τις γνώσεις αλλά κυρίως τις εμπειρίες τους.

Αναφορές

- Alsaker, F.D., Brunner, A. (1999) "Switzerland". In Smith, P.K., Morita, Y., Junger-Tas, J., Olweus, D., Catalano, R., Slee, P. (Eds.). *The nature of school bullying: a cross national perspective*. London: Routledge, p. 250-263.
- Baldry, A. (1998). Bullying among Italian middle school students. *School Psychology International*, 19, 361-374.
- Besag, V.E. (1989). *Bullies and victims in schools*. Milton Keynes: Open University Press.

- Black, D. & Newman, M., (1996). Children and domestic violence: a review. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, 1, 79-88.
- Borg, M.G. (1999). The extent and nature of bullying among primary and secondary schoolchildren. *Educational Research*, 41, 137-153.
- Boulton, M.J. (1993). Children's abilities to distinguish between playful and aggressive fighting: A developmental perspective. *British Journal of Developmental Psychology*, 11, 249-263.
- Boulton, M.J & Smith, P.K. (1994). Bullying/victim problems in middle school children: Stability, self- perceived competence, peer perceptions and peer acceptance. *British Journal of Developmental Psychology*, 12, 315-329.
- Bru, E., Stephens, P. & Torsheim, T. (2002). Students' perceptions of class management and reports of their own misbehavior. *Journal of School Psychology*, 40 (4), 287-307.
- Charlton, T., Gunter, B. & Coles, D. (1998). Broadcast television as a cause of aggression? Recent findings from a naturalistic study. *Emotional and Behavioural Difficulties* 3, 5-13.
- Coie, J.D., Cillessen, A.H.N., Dodge, K.A., Hubbard, J.A., Schwartz, D., Lamerise, E.A., Bateman, H. (1999) It takes two to fight: a test of relational factors and a method for assessing aggressive dyads. *Developmental Psychology*, 35(5), 1179-1188.
- Creemers, B.P.M. & Kyriakides, L. (2008). *The dynamics of educational effectiveness: A contribution to policy, practice and theory in contemporary schools*. London: Routledge.
- Espalage, D.L., & Swearer, S.M. (2004). *Bullying in American schools: A social-ecological perspective on prevention and intervention*. Mahwah, N.J: Erlbaum.
- Fabre-Cornali, D., Emin, J. & Pain, J. (1999) "France". In Smith, P.K., Morita, Y., Junger-Tas, J., Olweus, D., Catalano, R., Slee, P. (Eds.) *The nature of school bullying: A cross national perspective*. London: Routledge, p. 128-139
- Fan, X. & Chen, M. (2001). Parent Involvement and students academic achievement: A meta-analysis. *Educational Psychology Review*, 13 (1), 1-22.
- Hollway, W. (1999) Take the violent toys from the boys? Desire of containment and the containment of desire. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, 4, 275-280.
- Kaloyirou, C. (2002). Teachers' aspects on bullying in Greek Cypriot state primary schools in Nicosia. *Paper presented at the 7th Conference of Pedagogical Review of Cyprus*. University of Cyprus.
- Kowalski, R.M., Limber, S.P., & Agaston, P.W. (2008). *Cyber bullying: Bullying in the digital age*. Malden, MA: Blackwell.
- Kyriakides, L Creemers, B.P.M., Antoniou, P. & Demetriou, D. (in press). A critical analysis of the dynamic model of educational effectiveness based on a synthesis of studies investigating the impact of school factors on student achievement gains. *British Educational Research Journal*.
- Kyriakides, L., Creemers, B.P.M., & Charalambous, A. (2008). Effective schools in facing and preventing bullying. *Paper presented at the EARLI SIG 18 Conference*. Frankfurt Main, Germany.
- Kyriakides, L., Kaloyirou C., & Lindsay G. 2006. An analysis of the revised Olweus bully/victim questionnaire for students using the Rasch measurement model. *British Journal of Educational Psychology*, 76, 781-801.
- Lane, K.L., Kalberg, J.R. & Menzies, H.M. (2009). *Developing schoolwide Programs to prevent and Manage problem behaviors. A Step-by-Step Approach*. New York: The Guilford Press.

- Nansel, T.R., Overpeck, M., Pilla, R.S., Ruan, W.J., Simons-Morton, B., & Scheidt, P. (2001). Bullying behaviours among USA youth: Prevalence and association with psychosocial adjustment. *Journal of the American Medical Association*, 285 (16), 2094-2100.
- Olweus, D. (1978). *Aggression in the schools: bullies and whipping boys*. Washington DC: Hemisphere.
- Olweus D. (1993). *Bullying at school*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Olweus, D. (1994). Annotation: Bullying at school: Basic facts and effects of a school based intervention programme. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 35, 1171-1190.
- Ortega, R. & Mora-Merchan, J. (1999) "Spain". In Smith, P.K., Morita, Y., Junger-Tas, J., Olweus, D., Catalano, R., Slee, P. (Eds.). *The nature of school bullying: A cross national perspective*. London: Routledge, p. 153-173.
- Osofsky, J.D. (1995) The effects of exposure to violence on young children. *American Psychologist*, 50, 782-788.
- Osterman, K., Bjorkqvist, K., Lagerspetz, K. M. J., Kaukiainen, K., Landau, S. F., Frazcek, A., & Caprara, G. V. (1998). Cross-cultural evidence of female indirect aggression. *Aggressive Behaviour*, 24, 1-8.
- Parker, R. (1995). *Torn in two: The experience of maternal ambivalence*. London: Virago, p.115.
- Pateraki, L., & Houndoumadi, A. (2001). Bullying among primary school teachers in Athens, Greece. *Educational Psychology*, 21 (2), 167-175.
- Poulin, F., Boivin, M (2000). The role of proactive and reactive aggression in the formation and development of boys' friendships. *Developmental Psychology*, 36, p 233-240.
- Salmivali, C., Lagerspetz, K.M.J., Bjorkqvist, K., Ostermann, K. & Kaukiaianen, A. (1996). Bullying as a group process. Participant roles and their relations to social status within a group. *Aggressive Behaviour*, 22, p.1-15.
- Sandstrom, M.J. & Coie, J.D. (1999). A developmental perspective of Peer Rejection: Mechanisms of Stability and Change. *Child Development*, 70, p. 955-966.
- Sharp, S., Smith P.K. (Eds.) (1994). *Tackling bullying in your school: A practical handbook for teachers*. London: Routledge.
- Slee, P. T. (1994). Situational and interpersonal correlates of anxiety associated with peer victimization. *Child Psychiatry and Human Development*, 25, 97-107.
- Sutton, J., Smith P.K., Swettenham, J. (1999) .Social cognition and bullying: Social inadequacy or skilled manipulation? *British Journal of Developmental Psychology*, 17, 435-450.
- Swearer, S. M., Espelage, D. L., & Napolitano, S. A. (2009). *Bullying prevention and intervention: Realistic strategies for schools*. New York, NY: Guilford Press.
- Waterman, J. & Walker, E. (2009). *Helping at-risk students. A group counselling approach for grades 6-9*. New York: The Guilford Press.
- Ybarra, M.L., & Mitchell, K.J. (2004). Youth engaging in online harassment: associations with caregiver-child relationships, internet use and personal characteristics. *Journal of adolescence*, 27, 319-336.

Παράρτημα Α: Επιπρόσθετες πηγές για την εκφοβιστική συμπεριφορά

- Baldry, A.C., & Farrington, D.P. (2007). Effectiveness of Programs to Prevent School Bullying. *Victims & Offenders*, 2 (2), 183-204.
- Cranham, J. & Carroll, A. (2003). Dynamics within the Bully/Victim Paradigm: a qualitative analysis. *Educational Psychology in Practice*, 19 (2), 113-132.
- Ferguson, C., San Miguel, C., Kilburn, J.C. & Sanchez, P. (2007). The Effectiveness of School-Based Anti-bullying Programs: A meta-analytic review. *Criminal Justice Review*, 33, 4, 401-414.
- Gini, G. (2006). Bullying as a social process: The role of group membership in students' perception of intergroup aggression at school. *Journal of School Psychology*, 44, 51-65.
- Juvonen, J. & Graham, S. (Eds.) (2001). *Peer harassment in school*. New York: Guilford Publications.
- Kochenderfer, B.J., & Ladd, G.W. (1996). Peer victimization: Cause or consequence of school maladjustment? *Child Development*, 67, 1305-1317.
- Noaks, J. & Noaks, L. (2000). Violence in School: risk, safety and fear of crime. *Educational Psychology in Practice*, 16 (1), 69-73.
- Olweus, D. (1997). Bully/victim problems at school. Long-term outcomes for the victims and an effective school based intervention program. In L.R Huesmann (ed) *Aggressive Behavior: Current perspectives*. New York: Plenum.
- Olweus, D. (2002) A profile of bullying at school. *Educational Leadership*, 60, 12-17.
- Olweus, D. (2004). Bullying at school: Prevalence estimation, a useful evaluation design, and a new national initiative in Norway. *Association for Child Psychology and Psychiatry Occasional Papers* (23), pp. 5-17.
- Olweus, D., & Limber, S. (1999). *Blueprints for violence prevention: Bullying Prevention Program*. Institute of Behavioral Science, University of Colorado, Boulder.
- Price, S. & Jones, R.A. (2001). Reflections on Anti-Bullying peer Counselling in a comprehensive school. *Educational Psychology in Practice*, 17 (1), 35-40
- Reid, P., Monsen, J. & Rivers, I. (2004). Psychology's contribution to understanding and Managing Bullying within Schools. *Educational Psychology in Practice*, 20 (3), 241-258.
- Rigby, K. (2002). How successful are anti-bullying programs for schools? *Paper presented at the The Role of Schools in Crime Prevention Conference convened by the Australian Institute of Criminology in conjunction with the Department of Education, Employment and Training, Victoria, and Crime Prevention Victoria and held in Melbourne, 30 September-1 October 2002*.
- Rigby, K., Smith, P.K., & Pepler, D. (2005). *Bullying in schools: How successful can interventions be?* Cambridge: Cambridge University Press.
- Roderick, C., Pitchford, M. & Miller, A. (1997). Reducing Aggressive Palayground Behaviour by Means of a School-wide "Raffle". *Educational Psychology in Practice*, 13 (1), 57-63.
- Rodkin, P. C., Farmer, T. W., Pearl, R. & Van Acker, R. (2000). Heterogeneity of popular boys: Antisocial and prosocial configurations. *Developmental Psychology*, 36 (1), 14-24.
- Savage, R. (2005). Friendship and bullying Patterns in Children Attending a language base in a Mainstream School. *Educational Psychology in Practice*, 21 (1), 23-36.

- Smith, P., & Ananiadou, K. (2003). The nature of school bullying and the effectiveness of School Based Interventions. *Journal of applied psychoanalytic studies*, 5, 189-210.
- Smith, p., Smith, C., Osborn, R. & Samara, M. (2008). A content analysis of school anti-bullying practices: progress and limitations. *Educational Psychology in Practice*, 24 (1),1-12.
- Tattum, D. (Ed.) (1993). *Understanding and managing bullying*. Oxford: Heinemann.
- Young, S. & Holdrof, G. (2003). Using Solution focused Brief Therapy in Individual Referrals for bullying. *Educational Psychology in Practice*, 19 (4),271-282.

Internet sites

- <http://www.antibullyingweek.co.uk/>
- <http://www.antibullyingweek.org/>
- <http://www.clemson.edu/olweus/>
- <http://www.bullyonline.org/schoolbully/school.htm>
- http://www.doe.in.gov/sservices/pdf/bully_manual.pdf
- <http://www.education.com/topic/school-bullying-teasing/>
- <http://www.kenrigby.net/>
- <http://www.lfcc.on.ca/svlinks.html>
- http://www.moec.gov.cy/edu_psychology/evopaiko_prog_dafni.html
- <http://www.ofsted.gov.uk/>
- <http://www.publicsafety.gc.ca/res/cp/res/bully-en.asp>
- http://raisingchildren.net.au/articles/bullying_helping_your_child.html
- <http://www.safeschoolscoalition.org/>
- <http://stopbullyingnow.hrsa.gov/kids/>
- <http://www.stopbullyingnow.com/>
- <http://www.stoppingschoolviolence.com/>
- <http://stokes.chop.edu/programs/pcvpc/school-violence-school-bullying/>
- <http://www.teachernet.gov.uk/wholeschool/behaviour/tacklingbullying/>

Οργανωτές:

MANCHESTER
1824

The University of Manchester